

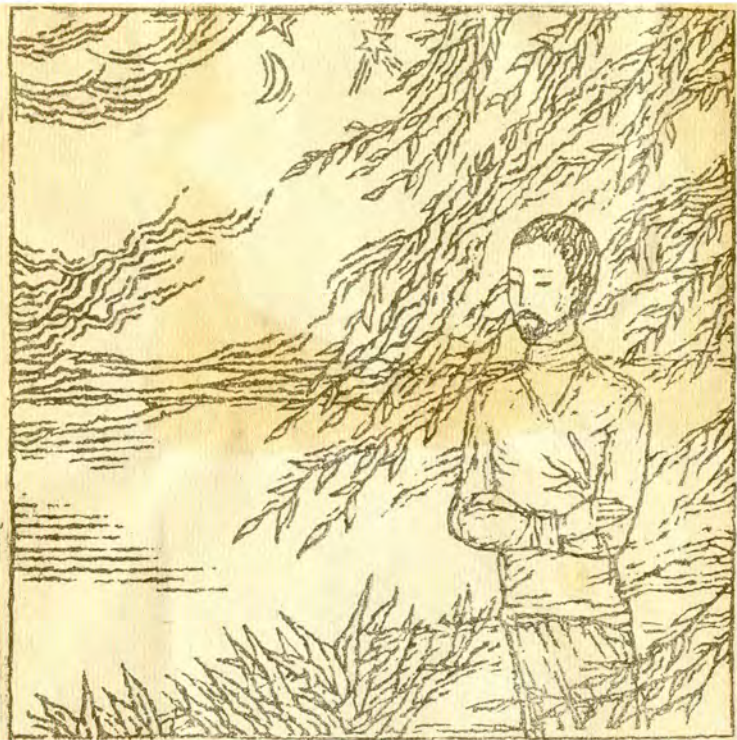
84Каз7

Ш 18

САФУАН ШАЙМЕРДЕНОВ

МӘЖНҮН ТАЛ

САФУАН ШАЙМЕРДЕНОВ

МӘЖНҮН ТАЛ

Повесть және әңгімелер

«ЖАЛЫН» БАСПАСЫ, АЛМАТЫ — 1980

Социалистік Еңбек Ері Шайкин Есімге — осы туындымның дүниеге келуіне қолғабыс жазағаны үшін.

Автор

МӘЖНҮН ТАЛ

1

Ол кезде Бағдан аты шыға қоймаған жас суретшілердің бірі ғана болатын. Көркем училищені бітірген соң бірер жыл осы Алматы қаласында қызмет істеді. Бір үлкен суретшінің көлеңкесінде жүріп салынып жатқан сарайларды, жаңадан ашылып жатқан ресторандарды өрнектеді. Бір ғажабы — көп идеялар мұныкі болса да, сол идеяларды бұл өзі өз қолымен жүзеге асырып жүрсе де, атақ-абырсы жаңағы үлкен суретшінікі болып шығатын. «Өрнектеріңде тапқырлық бар екен. Жақсы. Ұнаттық», — деген жылы сөздер де, газеттегі ресми пікірлер де жаңағы үлкен суретшіге араналатын. Неге екенін кім білсін, о да: «Жоқ, бұл жұмыс менікі емес, Бағдандікі еді», — деп жатпайды. Бәрін де өзіне қабылдайды. Тіпті оңаша бір сәттерде де бұған келіп кешірім сұрап көрген емес. Содан ба, Бағдан да басында: «Бұл қалай?» — дегенімен, кейін келе көндіге бастаған-ды. Өйткені ана суретшінің бедел-атағы болмаса, ондай мақтаулардың болмайтынын бұл да білетін.

Өстіп жүріп жатқан еді. Бір ретте Жамбыл қаласына жол түсті. Сол сапардан әсерленіп қайтқаны сондайлық, келе салып үш-төрт айдың ішінде «Айша Бибі» деген үлкен полотно жазды. Өзі де ойлаған жоқ. Жұрт дүрілдетіп әкетті: Біз Бағданның талантын білетін едік. Оның сарай, ресторондардағы қолтаңбасынан қабілет-қуатын танып, бағалаушы едік. Міне, сол ұғымның айғағындай болып жас дарын жаңа бір қырынан танылып, жарқ етті.

«Айша Бибі»— Бағданның тұсау кесері болды. Осыдан кейін оның аты жиі аталды. Даңқы жайыла бастады.

Бағдан бір әдемі қызға үйленді. Бала сүйді. Бір сөзбен айтқанда оған кәдуілгі қала тұрғынына лайықты тірлік құруға жол ашылды.

Бағдан көлденең жүрісті білмейді. Ермегі де, қызметі де өзі қуған осы өнер. Сол себепті көп жазады. Жазғандары айқай-шусыз өтеді. Артық мақтап жатқан ешкім жоқ. Сонымен қатар шұқшия жамандап, сынайтындар да кездесе бермейді. Күнделікті күйкі тірлік секілді: дұрыс екен, қабылдайық. Ұсыныс осы. Жазған дүниелері бәлендей кедергі-кілтеңге соқпай өтіп жатқан соң, Бағданның тұрмыс күйі де жөнделіп қалды. Аз жылдың ішінде қатардағы үй — дүние құрап, енді дәулетті семьялар тобына кірді. Басында үлкен суретшілермен кездескенде именіңкіреп жүретін жұбайы Сәлима да енді қаракулден тон, норкадан бас киім киіп, «мен кәне, қайыссыңнан кеммін» дегендей төрге қарай ұмтылыққырайтын болды: әңгіме жаста емес, сіңірген еңбекте, талантта. Таланты зор адамдар қашанда жұрт көңілінде екенін ол жақсы біледі.

Бір ретте Бағданға тағы бір жол түсті. Ол тұңғыш рет суретшілердің Бүкіл одақтық съезіне делегат болып сайланды. Қайтар жолда жұрт самолетпен аттанып жатса, Бағдан асыға қоймады: Съезд әсерлерін саралап жүйеге келтірейін деді ме, әйтеуір билетті поезға алды. Шынында да осынысы ақыл болған екен, жол үстінде болашақ

шығармаларының жайын ойлап, әр түрлі эскиздер жасап, біршама іс тындырып тастады.

Поезд Жамбылға келді. Бағдан бой жазайын деп сыртқа шығып еді, осы вагон алдында бір топ жастар тұр екен. Кімдер екенін бұл танымаса да біреулері бас изел амандасқандай болды. Әрі өтіп бара жатқанда: «Мынау Бағдан ғой. Қазіргі суретшілердің ішінде ауызға жиі ілініп жүргені»,— деген сыбырды құлағы шалып та қалды. Бағдан артына бұрылып қараған жоқ. Жай езу тартты да әрі өтіп кетті: талай жерде талай-талай естіген, құлағының өті үйрене бастаған сөздер. Сөйтсе де құдай тағала бұған талант беріп, былайғы жұртты өзіне аздап болса да табындырып қойғанын шүкіршілік еткендей, көңіл шіркін марқайып, мерейі үстем болып, жүре берді. Өзіне деген осы бір өз ырзалығымен біршама перронда жүріп купеге келсе, қарсы орында жайғасып жатқан бір қызға көзі түсті. Шамасы әлгі топ осы қызды шығарып салған болу керек, Бағдан кіргенде бұл да сыпайылықпен бері бұрылып сәл жымып сәлем етті.

— Қысылмаңыз, жайғаса беріңіз,— болды Бағданның алғашқы сөзі.

— Рақмет,— деді қыз естіртер-естіртпес етіп. Содан кейін жонын бермей, бір қырындау тұрып, төсек-орнын реттеді. Бағдан: ибалы қыз екен, әдептiсiн қарашы. Танымайтын адамы болса да, жонын берудің жөн емес екенін жақсы біледі,— деп ойлады.

Қыз сыпайылығы ештеңе көрмеген ауыл қызының ұяңдығы емес екен. Оған көп кешікпей-ақ Бағданның көзі жетті. Сапарлас көрші жайласып болған соң, Бағданға тура қарап:

— Жолым болады екен. Сіз менің түсімде де көрмейтін адамымсыз ғой. Міне көрмейсіз бе, бір купеде баратын болдық,— деді оқыстан.

Қыз сөзі екі ұшты: даңқты адаммен кездесіп танысқанына ғана қуана ма? Әлде сол даңқты адаммен танысқан-

дығының үстіне бір купеде бір күн Алматыға дейін оңаша баратынына қуана ма?— Түсініп көр. Бірақ Бағдан болам деп әлі бола алмай келе жатқандықтан ба, алғашқы ұшқа көбірек ден қойды. Айна алдында өзін-өзі тамашалайтын сұлуларға ұқсаңқырап:

— Сіз мені қайдан білесіз?— деп сұрады.

Қыз жымысып күлді.

— О, сізді білмейтін жан бар ма! Сізді не надан, не болмаса көзі шын көрмейтін соқыр ғана білмеуі мүмкін. Ал менің көзімнің барлығына сіздің көзіңіз жетіп отырған шығар деп ойлаймын.

«Жұбайы Сәлима секілді даңқ деген дертке аздап болса да, өзі де шалдыға бастаған Бағданға «менің көзім», «сіздің көзіңіз» — әзіл болса да ұнай қойған жоқ. Қалай десек де ауыл-үй арасынан шыққан қыз балалар қанша әдепті болғанымен өстіп әзілдерін «тұздықтаңқырап» жіберетін әдеті емес пе?»— деген жұбату тауып, оның өз қаруын өзіне қолданбақ болды:

— Ал менің көзімнің барлығына сіздің көзіңіз анық жете ме?

Қыз тайынбады:

— Анық жетеді.

— Дәлел?

— Көзіңіз болмаса суретті қалай сала аласыз. Керең композитор музыка шығарады дегенді естігем. Себебі «внутренний голос» деген бар. Қазақша қалай десем екен? «Жады» деген дұрыс. Өйткені кейбіреулердің «ішкі дауыс» деп аударуында түк мағына жоқ. Ал соқырдан да суретші шығады, көзі жоқ адам да сурет салады екен дегенді естісем құлағым керең болсын.

Сапарлас көрші сөзі әзіл болса да түйеден түскендей тым ірі секілді: айталық, таныспай жатып «құлағым керең болсын» деп қарғанудың не керегі бар? Содан ба, Бағдан іркіліп қалды.

— Енді таласпайсыз ғой?— деп қыз тіктеп қарады.

Жанарында ұшқындап тұрған от бар секілді. Сыйлауы болғанымен «жасы үлкен, даңқы зор» екен деп қаймығуы жоқ.

Жоқ, Бағданның таласқысы келді: ең алдымен «жады», «жадында» сөзі дұрыс емес. «Көкірегі», «көңілі» — деген жөн. «Көңілі ояу», «көкірегі ашық» деген бар емес пе. — Атам заманда естіген дыбыстың кейде көңіліңе оралып, құлағыңда ызыңдап тұратыны болады ғой. Сол секілді ертеде бір көргеніңді де кезіңді жұмып, көз алдыға келтіре аласың. Олай болса, соқырдың да сурет салуына болады. Соқырлар қоғамындағы басырлардың істемейтіні жоқ. Соның бәрі көкіректің ояулығы. — Бағдан қызбен осылай таласқысы келді. Бірақ таласпады. Өйткені бір ұлы композитордың ең ұлы шығармасын керең кезінде жазғанын білгенімен соқыр суретші болған дегенді естіген емес-ті. Оның үстіне даңққа бөлене бастаған жолында туған шамшылдығы, кіділігі болмаса, қанша дәрекі айтылды десең де қыз әзілі мұның өз пайдасына шешіліп жатыр ғой. — Іркіліп қалған Бағдан жаңағы от шашып тұрған өжет көзге қайта қарап еді, достық, татулыққа шақырып тұрғандай көрінді. Қаймықпай тік қадалған көзде жылылық, әдемілік, өзіне тартар сиқырлы күш бар екен. Құдіретті күш. Осыны сезінуі-ақ мұң екен, жігіттің арқасы мұздады: әлгі бір кесірлі ойдың жетегінде кетіп бірдеме деп тастаса суретші деп мақтан тұтып, бір купеде келе жатқанын дәреже санаған қыз алдында ақымақ болып қалатын еді ғой.

— Әрине таласпаймын. Өйткені сіз мені қандай білсеңіз мен де сізді сондай білемін, — деді Бағдан. Бірақ мұнысы балалардың ойыны секілді екенін өзі де анық түсінеді. Түсіне тұра айтты. Сөйтсе де әсерсіз де шықпаған секілді. Қыз «қайдан білесіз?» — дегендей таңырқай қарады.

— Сіз Әспетсіз.

Қыз кейпінде әлгі сұрақ: Иә, ал сосын?

Бағдан мүдіріп қалды. Өйткені жаңағы бір топ жастар арасында: «Әспет, ренжіме, өмірде не болмайды. Әспет, барған соң хат жаз»,— деген сәкілді сөздерді естіген соң. «Сол Әспет дегені осы шығар»,— деп төтелеп жібергені болмаса басқа не біледі?

Қыз кейпіндегі таңырқаумен сұрақ өте берді:

— Атымды әлгі шығарып салғандардан естідіңіз ғой. Әйтпесе мені қайдан білейін деп едіңіз,— Қыз өңіне жанағы бір жылылық қайта оралды.— Ал мен болсам сізді көбірек білем. Сіз салған «Айша Бибі» көпке дейін біздің үйдің төрінде ілулі де тұрған.

Бағдан бойындағы даңқ құмарлық әрі қуантып, әрі шошытып тастады.

— Неге көпке дейін? Қазір ше?

Әспеттің жүзінде реніш көлеңкесі жүгіріп өткендей болды.

— Ол бір ұзақ хикая.

Неге сұрадым деп өкінді ме, әлде қыз реніші әсер етті ме, Бағдан күрсініп қойды. Әспет бірақ тез жадырады.

— Неге күрсіндіңіз?

— Өзім де білмеймін,— деп Бағдан күлді.

Қыз іркіліп қалды. Сол сәтті пайдаланды ма, Бағдан оған қабақ астынан ұрлана қарады: Бір ғажабы — басында жүре көз салғанда он жеті—он сегіз жасар қыз секілді болып көрінген Әспет, байқаса, енді жиырмалардан асқан әйел екен. Суретшіге тән қырағы көз бірден таныды: өңінде әжім болмаса да, балалық пәктік, наушалық емес, құрсақ көтерген, өмір көрген әйелге тән іздер жатыр. Сөйтсе де тартымды кескін. Осы төңіректің қазақтарына тән дөңгелек бет, қысық көз торы емес, ат жақты, қыр мұрын, ақ сұр. Тағы бір байқағаны — өңінде бір мін, дақ жоқ. Түп-түгел әлдебір асыл заттан құя салғандай. Тік жарлауыт та емес, жә болмаса кемерсіз өзен жағасындай жайпақ та емес, әдемі біткен қабақ астындағы көз-

дерде ыстық құмарлық та, тентек ашу да бар. От пен мұз ебін тауып қатар қонғандай.

Ал ана парасатқа біткен әрі кең, әрі биік маңдайдан иегіне қарай жіңішкере түскен екі жақ мысқалдап өлшеп тең соққан зергер қолынан шыққан секілді. Сондай мінсіз. Осы әдемі келбетке орай дене бітімі де жарасты. Шығыңқы кеуде, биік мықын, аш қарын. Күнәлі бір ой: тыржалаңаштап картина жазар ма еді! Қанша мақтаса да қайта дәуірлеу кезіндегі жалаңаш мадонналар Бағданға ұнай бермейді. Ол әйелдердің бар сызық-линия-лары, қимыл-қозғалыстары қанша жұмсақ болғанымен қарын бітімдері сарықарын әйелдердікіндей шығыңқы келеді. Бір досының бір әдемі талдырмаш келіншек көрсе: «Аш белінен қысар ма еді!»— деп тамсанатыны Бағданның есіне түсті. Аш бел! Қыпша бел! Құмырсқа бел! Шіркін, қазағың да сұлулықты тани білген-ау!

Кенет қыз даусы шықты:

— Ал қалай, Бағдан аға, зерттеп болдыңыз ба мені?

Қанша білдірмеймін десе де Бағдан сезімін сұңғыла қыз сезіп қалыпты.

Табиғатында сыпайы Бағдан:

— Кешірім сұраймын,— деп қысылыңқырап қалды.

— Кісі мүсінін зерттеу сіздердің машықтарыңыз емес, кәсіптеріңіз ғой. Ерсілігі жоқ. Машығы бар да, кәсібі жоқ біреу болса, сазайын берген болар едім.

Қыз жауабы тағы оқыс. Тапқырлық пен білгірлік те, тентектік те бар. Қараған үшін де сазайын бермек! Бірақ қараудың да қарауы бар ғой: жай ат үсті қарау... көз ала алмай қызыға қарау... ішіп-жеп тесіле қарау... өліп-өшіп құмарта қарау... тағы, тағы қараулар. Әспет жауабына қарағанда Бағдан қарауы да жай әншейін қарау емес, сондай бір ерсі сынап қарау болса керек. Жігіт соған қысылды. Қызық — жаңа ғана жасының біршама үлкендігімен, атының зорлығымен мысы басып тұрған Бағдан енді қыз ырқына түсіп, пұшайман болып қалғанын өзі де

байқаған жоқ. Сол қолайсыздықтан шыққысы келді ме.

— Мен алыс сапардан келе жатқан адаммын ғой Ресторанға барып тамақ ішсек қайтеді?— деді.

— Аға шақырса неге бармайын, барам.

«Неден болсын тайынбайтын пәле ғой мынау»,— деген оймен Бағдан орнынан көтерілді.

2

Бір жақсысы вагон-ресторанда кісі аз екен. Қолайлы деген бір столға келіп, әуелі Әспетті отырғызды да, Бағдан өзі қарсы бетке жайғасты. Ол енді сақтаныңқырап көз салып еді, таң-тамаша: әлгінде ала көлеңкелеу купе ішінде ескі өңділеу сияқтанып көрінген Әспет мына жарық ресторанға келгесін бе, әйтеуір құлпырып кеткен. Манағы қырағы көз байқаған сұлулық нышандары мына жерде суретші түгіл жай адамның өзі де байқай алатындай көзге ұрып тұр. Көзі қоңыр емес, қап-қара, мөп-мөлдір. Қаны тереңде жатқан аппақ балғын өң. Аппақ. Қап-қара. Осы ақ пен қара керемет үйлестік тауып, бірін-бірі аша түскен, айқындап құлпырта түскен. «Апырау, құрсақ көтерген әйел» деген ұғым қайдан келді осы маған»,— деп ойлады Бағдан.

— Ал не ішесіз?

— Сіз не қаласаңыз, соны...— деді Әспет.

— Мен арақты қалаған болар едім...

— Жоқ мен арақ ішпеймін. Жиіркенем.

— Жиіркенем?

— Иә, жиіркенем. Ішкен адамдардың ақымақтығын көріп тойғанмын.

— Енді не? Шампан?..

Әспет ойланыңқырап барып:

— Жарайды. Көңіліңіз үшін... бір фужер.—Бокал да, немесе орыс тілін шала білетін, бірақ «білем» деген

көкірекпен сирек, қиын сөздерді қисайтып айтатын кейбіреулердің фужоры да емес, фужер. Өрі екпінді «е» әрпіне салып әдемі айтты. Бағданның бұдан түйгені — Әспет орыс тілін жақсы біледі. Оның үстіне қаланың білімдар қауымының жақсы дәстүрінен де хабары бар. Сыпайылап шампан ашқан жігіт жаңағы білімдар қала қауымының ғұрпы бойынша әуелі өз бокалына бірер тамызып, содан кейін шампанды қыз бокалына аса меймілдетпей, толтыра құйды. Әспет кілтпанды да біледі екен. Ырзалаықпен басын иіп жымия күлді.

— Рақмет, аға...

— Ал, таныстық үшін, Әспет. Сіздің келешегіңіз, бақытыңыз үшін...

Қыз өңі өзгеріп кетті

— Не келешек, не бақыт бар дейсің енді...

— Жап-жас басыңызбен мұныңыз қалай?— деп таңданды Бағдан.

Әспет «өзім де білмеймін» дегендей иығын қақты. Бағданың ойына манағы «Айша Бибі» туралы әңгіме тағы оралды. Көпке дейін ілулі тұрған картина неліктен алынып қалған? Неліктен ол бір ұзақ хикая? Қызды мына бір ауыр халден шығарғысы келді ме, жігіт енді әңгіме тақырыбын соған аударды.

— «Айша Бибі» не, ұнамады ма? Неге алып тастадыңыздар?

Қыз тағы да сұраққа оқыс сұрақпен жауап берді:

— Шыныңызды айтыңызшы, «Айша Бибі» өзіңізге ұнай ма?

Жігіт қыз қаруын тағы да өзіне жұмсады.

— Сізге ше?

— Шынымды айтайын ба?

— Шыныңызды айтыңыз.

— Шынымды айтсам, бұл картина маған мүлде ұнамайды.

Бағданның төбесінен жай түскендей: дүйім жұрттың

аузында жүрген, «ғалантты суретші» деген атақ әперіп, мұны даңққа бөлеп келе жатқан картина мына бір шөп желкеге ұнамайды. Кім өзі бұл соншама?!— Бағдан қыстығып ашуланыңқырап қалды. Бірақ құдай берген төзімділік артық сөзге жіберген жоқ. Бірдеме десе Әспет тұрады да жүре береді. Сонда не ұтады? Кейінгі сәтте ақылға салып сабасына түскен жігіт:

— Е, сол ұнамағандықтан екен ғой алып тастағандарыңыз.

Бірақ ұнамайтын картинаны көпке дейін іліп қойғандарыңызға қайранмын.

— Алып тастаудың себебі мүлде басқа.

— Соны айтпайсыз ба ендеше?

— Бұл жерде айта алмаймын.

Бағдан қайтсе де Әспет жүрегіне кілт тапқысы келді.

— Олай болса неге ұнамайтынын айтыңыз.

— Айту үшін қояр шартым бар.

— Қойыңыз.

— Неге ұнамайтынын дәлелдеуім үшін жұрт болып мақтап жүрген, сізге даңқ әкелген картинаны мен сынаймын ғой. Ал сын атаулының сіздерге жаға бермейтінін мен жақсы білем. Шартым — бұл жерде суретші Бағданнан азамат Бағдан биігірек тұрса екен деймін.

Бағдан Әспетке қарап еді, суретшінің қырағы көзі тағы да дөп басты: қыз кейпінде жырынды қулық бар: шыдасаң шыда-шыдамасаң өзің біл. Бағданға манағы күдік тағы оралды:—«Жоқ, мынау құрсақ көтерген әйелдің өңі». Кенет жігіт күлді.— Бар шаруа соған ғана тіреліп тұрғандай, өз ойының болымсыздығына күледі. Бұл күлкіні өзінше қабылдаған Әспет те езу тартты.

— Жақсы, көндім...— деді Бағдан.

— Көңсеңіз, бірінші сұрақ: Жұртқа мәлім «Айша Бибі» күмбезінің қазір бір-ақ қабырғасы ғана қалған ғой. Ал сіз бүтін кімбез етіп шығарыпсыз. Неге?

Манадан бері мына қыз бүлдірмесе жарар еді деп

көңілі төп болып отырған Бағдан қуанып кетті, талайлар қойған, жауабы дайын сұрақ бұл.

— «Айша Биби» сегіз ғасырдан астам уақыт бойы халық жүрегінде. Оған деген ел махаббатын тот баспақшы емес. Менің күмбезім бүтін болып шықса, оны халық махаббатының ойып алған үлгісі деп біліңіз. Қай суреткердің болса да қиялдауға еркі бар. Бұл — символ.

Әспет тегі автордың бұл түсіндірмесін естіген болса керек, сықылықтай күлді.

— Ал сонда сіз неге сүйендіңіз? Жоқ үш қабырға мен төбені қайдан таптыңыз?

Бағдан сәл қабақ шытты:

— Оу, сіз менен емтихан алмақсыз ба? Одан да айттам деген сыныңызды айтыңыз.

Әспет жауабы бұл жерде де орнықты:

— Бұл емтихан емес, автордың түпкі ойын түсіну. Ал автор ойын түсінбей айтылған сынның бәрі жаңсақ. Сыншы мен шығарма тіл табыса алмайды ондайда.

Бағдан отырып қалды: мына қызбен ойнауға болмайды. Өйткені Әспет сөзі қай өнер иесінің болса да сыншыға қояр бірінші талабы.

— Ә, онда айтайын: Аңызға сүйендім.

— Қандай аңыз?

— Тектұрмас деген батыр... Айша Биби сұлу қалыңдық. Тектұрмасқа жетуге бір күншілік жер қалғанда сол күмбез көтерілген жерде, қаза болған...

— Екеуі де арманда кетті десеңізші?..

— Иә, арманда кеткен,— деп Бағдан күрсінді.— Сонда ел сүйген батыр халқын жинап ғасырларға аңыз боларлық күмбез соққан. Соған орай разы болған халқы да Тектұрмас қоныстаған тауды Тектұрмас тауы деп атапты.

Әспет алдындағы шампан құйылған бокалды ерніне апарып болар-болмас таңдайын жібітті де:

— Міне, ойыңыздың мешеулігі осында,— деп қойып қалды.

Бағдан қызарып жүре берді. Жүрегі лүпілдеді. Тұра беріп шапалақпен тартып жіберсе қайтер еді?!— Жоқ жолдас суретшім, сабыр, сабыр ет. Сен ел адамысың. Кім біледі, осы ресторанда отырғандардың ішінен де өзіңді танитындар табылып қалар. Жол-жөнекей кездескен әйелмен шатасып, ақымақ болма. Мүмкін есі ауысқан біреу шығар. Жұрт күлкі етеді.— Ашуын осылай ақылға жеңдірген Бағдан сәл кідіріңкіреп барып:

— Құлағым сізде. Айта беріңіз,— деді сабырлы қалыпта.

— Ойыңыздың мешеулігі,— деп, Әспет баса қайталады.— Мұның несі Айша-Бибі? Бұл Қозы Көрпеш — Баян сұлу емес пе?!

Бағдан шалқая отырды. Тағы да қан тепті ме, шекесі шыңылдап, көз алды буалдырланып кетті. Қарсы бетте еңкейіңкіреп отырған Әспет мүлде бұлдырап алыстап бара жатқандай: Ұйықтаса түсіне енбеген ой. Қыз даусы тағы естілді:

— Бар айырмашылығы: Анда Қозы, Баян болса, мұнда Тектұрмас, Айша, анда күмбез тағылық стильде шошақ болып келсе, мұнда Орта Азия стилінде жұмырлау. Бары осы. Не жаңалық айтқыңыз келеді осымен? Картинаңызды көрген адам қандай ой түймек?

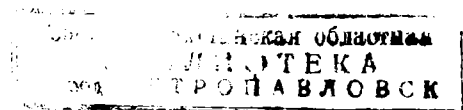
Бағдан есін жиды. Біреу-міреу өз шығармалары жөнінде бірдеме дей бастаса, ішінде жатқан, жай жатқан емес, барған сайын даусы нығыздалып келе жатқан ала күшік — дыбыс беріп ақырын болса да шәуілдей бастайтын ала күшік бұл жолы үндемей қалды. Неде болса шыда, Бағдан. Айтсын.

— Картинаңызда ой жоқ қой. Махаббат жоқ. Күмбездің өзін көрмей, картинаңызды көрген адам жақынырақ үңіледі де: «Е әлгі Айша-Бибісі осы екен ғой» дейді де жөніне кетеді. Қозы мен Баянның ұлылығы — ол екеуінің арасындағы асыл махаббатқа тікен болып көлденең түскен зұлым құш — Қарабай, Қодарлар бар. Ал Айша бол-

са, ғашығына келе жатып күншілік жер қалғанда дертке шалдыққан. Сөйтіп қосыла алмаған, арманда кеткен! Осы да сөз болып па? Өлімнен қашқан Қорқыт қайда олай болса? О да өлген еді ғой. Өлімді азалай беретін болсақ, күніміз не болмақ? Бір нәрсеге мен құдайдай сенем: егер осы күмбездің енді қайтып ашылмас жұмбақ сырында әлеуметтік бір мән, не халықтық бір трагедия жатпаса, құр өлім үшін қалдығының өзін жұрт тамашалайтын сұлу күмбез соғылмаған да болар еді. Керек десеңіз мен әлгі Қозы мен Баян күмбезін де жай ғашықтарға арналған күмбез дей алмаймын. Халық арман құалаған әманда. Сол арман жолында ұлы-ұлы хикая-дастандар дүниеге келген. Сол дастандарды еңіреп тыңдаған ата өз қызын лақша бақыртып, ұнатпағанының қанжығасына байлап жібергенде қолы қалтырамаған. Оны сіз де білесіз. Өйткені арман арман да, күнделікті тірлік күресі бір басқа. Фольклор халықтың сәби кезінде туған. Ал бүгінгі күннің адамдары сол фольклорға табынып, Айшадан Баянды жасамақ болса, онымыз сәбилік емес, надандық.

Бір ғажабы — басында бас асауша тулаған Бағдан көңілі мынадай ұтымды ой-пікірлерден кейін бір тыныш халге түсті: айта берсе екен. Тыңдай берсем екен. Рас, Бағданға ауыр-ауыр сөздер де айтылды. Мүмкін ондай сөздер басқа біреудің, айталық өзі тұтас ер адамдардың бірінен шықса, көнер ме еді, көнбес пе еді. Ал мына сөздер қыз аузынан шыққандықтан ба, ащы болса да пәк, таза ойлар секілденді.

Әспет мүдіріп қалды. Әлгі бір ашуланған кезінде шалқая отырған Бағдан сол қалпынан қозғалмаған екен. «Иә, жалғай бермейсіз бе», — дегендей жоғары қарап еді, көзі қыз көзімен түйісе кетті. Керемет, манағы қап-қара көздері үлкейіп алған. Аздап ішкен шампанның әсері ме, тереңде жатқан қан тамырлары бері теуіп аппақ өңі сондай нұрлы, жарқын. Жаңағы «айта берсе екен, тыңдай берсем екен» деген жігіт ұғымын растағандай татулыққа, достық-

021822

қа шақырған келбет. Ойламаған жерден оқыс кездескен қыз туралы сезім-пікірлерінің тоқтаспағанынан ба, дәл осы сәтте орныға бастаған жігіт көңілі суретшінің қырағы көзінен: «Неңді көріп отырсың, бұл әлі тұрмыс кермеген пәк адам ғой, ал сен құрсақ көтерген әйел»,— дейсің деп реніш білдіргендей болды. Бар қиын сәттерден аман өтіп, не айтылса да пайыммен тыңдауға бел байлаған Бағдан жүзіне тағы да күлкі жүгірді.

— Иә, айта беріңіз.

Бір кереметі — манадан бері Бағдан бақылаған бір жай: қаншама талап қойып, мінін ашып, сын айтса да, қыз қабағына кірбең ілінбегені. Қыз сөзінен пәктік барын аңғарғаны да содан болса керек. Қыз да жымиды.

— Сіз неге күлесіз? Әлде тілі жаңа шығып келе жатқан сәби сөзін қызықтайтын үлкен кісі секілді мазақтап отырсыз ба мені?— деп еркелей сұрады.

— Құдай сақтасын. Сөзіңізде ащы шындық бар,— Бағдан столға қайта үңілді.— Ал алып қояйық.

Қыз енді хрусталь болмаса да, шыны бокалдың сирағынан ұстап Бағдан бокалына нұқыңқырап, назбен соғыстырды.

— Мұны хрустальдің сыңғыры деп ұғыңыз, аға.

Бағдан күлді. Түсінер ме екен, түсінбес пе екен дей ме, әзілі әйтеуір астарлы.

— Сіз күпеге келіп жайласқаннан бастап мен шындан хрусталь сыңғырын іздегенмін. Ал таза хрустальдің өзінен шыны дыбысын да ести алмай отырған мына сіз ғой.

Әспет алғашқы рет сылқылдай күлді де:

— Аға, байқаймын, қу екенсіз,— деп сұқ саусағымен еркелей нұсқады,— шыны деп отырғаныңыз сонда мен ғой.

— Кім біледі, хрусталь да шығарсыз. Қайтсе де сіз секілді балақандарды алдауға жететін қулығымының бары рас.

— Ал қақпаныңызға түспесем ше? Түспеуге жететін қулық менде де бар болса ше?

— Қайда барам дейсің, түсесің ғой,— деп «сенге» қалай көшкенін Бағданның өзі де байқамай қалды. Қыз қабәғына кірбең ілінді.

— Кімді болсын құртатын нәрсе, өстіп өзін-өзі алдарқату ғой. Ал өнер адамы үшін өзін-өзі алдарқату өлімнен де жаман.

Бағдан Әсетті сөзден жеңгісі келді.

— Өлімнен де жаман? Өлімнен жаман да бірдеме бар ма екен?

— Ойбой, ағасы, сіз тіпті мені шынымен бала санайсыз ғой деймін. Сөзіңіздің сыңайы солай. Басқаны былай қойғанда кейде жер басып тірі жүрудің өзінің де өлімнен жаман болатыны бар. Талантты деген, қолынан іс келетін өнер адамы болмай жатып болдым десе, толмай жатып толдым десе, соның салдарынан артына түк қалдырмаса, жай ас ішіп аяқ босатардың өзі болса ол тірліктің өлімнен несі артық?!

Бағдан жеңілгенін іштей мойындады да «әзіл ғой» дегенді танытып:

— Ал, Әспет, алып қояйық,— деді.

Әспет қолы бокалға бармады.

— Рақмет.

Бағдан шылбырдың ұшын берсе түбіне жармасар кейбір мезілерге ұқсап, сөзді қор етіп, өтінішін қайталамады. Өзі шампанға ернін тигізіп бокалын столға қойды. Қайтсе де осы қызды сөйлету қызық. «Ой жоқ...», «махаббат жоқ...» Бағданның Әспетпен таласқысы келді. Махаббат жоқ?.. Махаббат болмаса онда ана қирамай бүтін қалған маңдайшадан ұзақ өлең ұшығы: Аспан... Бұлт... Аруана дүние...— деген сөздер қалай жазылған. Аруана дүние? Қандай құдіретті сөз тіркесі! Бүгінгі заманда осындай-осындай құдіретті сөзді қай құдайың айта алып еді?!—

Бірақ сөзуар қыздан именгені сондай, тағы бірдемені бүлдіріп алармын деп жалтара тіл қатты.

— Жақсы. Пікіріңіз дұрыс дейік. Сіздіңше, Айша кім сонда?

— Айша ма? Айша қайтсе де ақылды, сұлу әйел. Айша — атақты ханның ханшасы. Айша — атақты ханның анасы. Айша — күйеуі өлгеннен кейін хандықты өз қолына алған тақ, тәж иесі. Мына күмбезді кім салдырса да бірақ мақсаты болған: Қайтсе де ел ішінде Айша беделі арқылы өз әмірін жүргізу, өз үстемдігін нығайту. Сағым қуаламаңыз сіз одан.

«Шынында да сөзінде жан бар-ау»,— деп ойлады Бағдан.

Әспет сөзін жалғай берді:

— Содан кейін картинаңыздың фоны ұнамайды маған. Әлде бір адамдар, машиналар. Бұл не? Бүгінгі заман мен өткен заманның тіл табысқаны демексіз ғой. Қандай арзан,— деп тоқтады да, содан әрі дауыс ырғағын өзгертіп кекей, шеней сөйледі.— Ана тұмсығы көрінген жеңіл машинаңызды да түсінем: «Айша Бибіге» тауап етушілердің ішінде әкімдер де бар. Ал алыс қырқадан көрінген электр линиясы: міне біздің өмір осындай!— Соны паш етіп тұр. Егер Айша сорлы: «Мың жылдан кейінгі ұрпақтарым қандай болар екен?»— деп кетсе, міне көрсін қандай екенін!

Мына сықақ Бағданның шымбайына қатты батты. Тұрып жүре берсем бе екен деп бір ойлап еді, ана заказын өзі берген шампан есіне тісті. Төлеу керек қой, сол ұстап қалды. Ашу үстінде:

— Байқа, шырақ, мен беделді суретшімін. Тіл тигізе бастадың,— деп салғанын өзі де білмеді.

Әспет сәл мүдірді де:

— Тіл тигізді десеңіз, ғафу өтінемін. Бірақ мына пікіріме айтар дауыңыз бар ма?— деп сұрады.

Бағдан дауласа алмады. Қанша шамданса да қыз сөзінде жан бар.

— Бедел! Беделді суретші екеніңізді жақсы білем,— деп қыз сөзін әрі жалғады.— Бірақ бедел әперген, даңқыңызды шығарған шығармаңыздың сиқы мынандай болып тұр ғой. Бұл не сонда? Бұл сонда беделіңіздің жалғандығы болып шығады ғой. Шын таланттылар көбіне далада қалып, кейде беделге жай пысықтар ие болып кететіні де болады. Өйткені беделдің жарым-жартысы лақаптан тұрады: пәлен екен, түген екен. Өйтіпті, бүйтіпті... Міне, бедел осы, Бағдан аға. Пікір таласында бедел сізге қару бола алмайды.

Мынау бір пәле. Қайда салсаң да тіліп шығады. Бедел туралы айтқанына қалай қол қоймассың. Әу баста бұл өзі қол астында істеген аға суретші ше? Ой мен қыл қалам мұныкі, атақ оныкі. Осы ретте бір қызық оқиға есіне түсті. Бірер кісімен бірге қала ортасындағы жаңа ғана жөндеуден шыққан бір ресторанға барған. Жасыратыны жоқ, қабырғаларындағы бұрынғы бұл салған өрнектер тамаша еді. Ал мына өрнектерде жан жоқ, сәби баланың қолынан шыққан суреттер секілді. Мұның осы ойын растағандай жаңағы өзімен бірге еріп келген үлкен кісі мұрнын тыржитты:

— Ана пәленшекең салған бұрынғы өрнектер жақсы еді ғой. Мынасы немене?..

— Ол өрнектер пәленшекеңдікі емес, мына менікі болатын. Мен салғанмын,— деп анықтады Бағдан. Сонда ана кісі:

— Әй, шырағым, не былжырап тұрсың? Мені білмейді деймісің! Бұл ертегіңді басқа жерде айт!— деп кесіп тастаған.

Әне бедел. Жә, болмаса, жасы да, таланты да сенен өлдеқайда төмен бір пысықтарды ал.— Бағдан ойлап отырып сондайлардың он шақтысын санады.— Бедел алудың

өдісін тапқандар. Жазғандары орта қолды жай плакаттан аспаса да, көбіне солар бұрын аталып жүреді.

Бағдан ашуы тағы тарқап кетті. Соны байқаған Әспет те жымысып күлді. Даусында мұңды еркелік бар.

— Бағдан аға, сіз маған ұрыспасаңызшы. Келіспесеңіз, пікір таластырыңыз. Әйтпесе маған ұрсатын адамдар сізсіз де табылады.

Соңғы сөзді Әспет неге екені білгісіз күрсініп айтты. Содан ба, Бағдан жүрегінде оған деген әлдебір аяушылық пайда болды. «Осыным не, жұдырықтай балаға реніш білдіріп... Қайта айта берсін. Бірі болмаса бірі сабақ болар. Мүмкін мұның айтып отырғандарында жұрттан естігені де бар шығар». — Өз ойын осылай түйген Бағдан қызға тағы да шампан ұсынды.

— Алыңыз. Бас-аяғы бір-ақ бокал. Әлі орталаған да жоқсыз.

— Соның езін де сізбен бірге отырған соң ғана іштім, — деді Әспет. Суретшіні ренжітіп алдым ба деген қулығы, әлде шыны сол ма, әйтеуір қайта иілгені хақ.

Бағдан оқыс бір шындықты ашты. Байқап қараса кездескеннен бері үш-төрт сағат уақыт өтіпті. Содан бері сөйлеп жатқан мына қаршадай қыз. Ал Бағдан болса, анда-санда ашу білдіргені болмаса, аузын да ашпаған. Жасының үлкендігі қайда? Көп көргені, көп білетіні қайда? Бағданның ойына езінің Югославия сапарындағы бір оқиға түсті: соны айтқысы келді. Ішкі есебі — көп жерлерді аралағанын танытып, үстемдік алмақ. Әрі жолжөнекей Әспет пікіріне дау айтып мін де тақпақшы. Бағдан еңкейе отырды.

— Білесіз бе, Белград қаласында қазіргі заманғы өнер музейі бар екен...

Қыз елең ете қалды.

— Қазіргі заманғы өнер музейі дейсіз бе? Ал, иә?

— Ең алдымен музей үйінің өзі қызық. Қабырға, төбелердің бәрі кілең шаршыдан тұрады.

— Ә, Кубизм деңіз... Пикассо ғой.

Бағдан: «Мына пәле қайда саясаң да алдыңды орайды ғой»,— деп ойлады

— Иә... сол Кубизм... Пикассо. Музей — ұзақты күн айтсаң да таусылмайтын хикая. Әңгіме — баққа айналып кеткен музей территориясындағы екі-ақ туынды туралы. Бірі — «Хаос», екіншісі — «Гармония». — Кісі бойындай гранит тұғырда тұрған не дейсіз ғой? — Бір ретпен бір-біріне пісіріп қосқан никель шеңберлер...

— Шеңберлер?.. — деп таңданды Әспет.

— Иә, шеңберлер. Никельді пісіру тым қиын ғой. Қосқан жерлері бадырайтып тұр. Бұл «шедеврдың» аты «Гармония». Ал музейдің екінші бетінде дәл сондай тұғыр. Дәл сондай шеңберлер. Жалғыз-ақ айырмасы қалай болса, солай пісіріліп қосылған. Оның аты «Хаос». Басқаны былай қойғанда, өнер қасиетін тани білетін менің өзім күлдім де өте бердім. Кенет дауыс шықты.

— Біраз аялдап қарамадыңыз ба?

Жалт бұрылсам көк шөпте жамбастап сақалды біреу жатыр.

— Қарайтындай не бар мұнда?

— Ой салады. Мен ертемен тұрып осы жерге келгенімде басымда түк ой жоқ еді. Міне қарап жатырмын. Қилы-қилы ойлар шырмауда.

Мен сәл бас изеп әрі өтіп кеттім. Бірақ жаңағы сөз есімнен кетер емес. Бір айналып қайта келіп ұзағырақ үңіліп едім, өмірдің ащы-тұщысы жайлы ойлар мазалай бастады. Осы күні сол сапарды еске алсам, көңіліме бұрын оралатыны - өнерге түк қатысы жоқ жаңағы қоспа шеңберлер..

— Ал сосын?..

— Не, сосыны бар?! Кейде біз өнер туындыларын көзбен оқысақ та, көңілмен оқи алмаймыз...

Бар болмысымен ұйып тыңдаған Әспет оянып кеткендей болды.

— Сіздер ойлауға мүмкіндік қалдырмайсыздар ғой.

— Неге қалдырмаймыз? Тек оқи біліңіздер.

— Сіз егер «Айша Бибінің» құламай қалған қабырға сын салсаңыз, мен «Қалған қабырғалары мен төбесі қан дай болды екен?»— деп ойланар едім. Ал сіз ғасырлап бойы шешілмей келе жатқан жұмбақтың бәрін шешіп сырдың бәрін ақтарып қойып тұрсыз ғой... Нені оқимын Не жайында ойланам?

Бағдан жауап таба алмай қалды. Әспет өз ойын жалғай берді.

— Шишкиннің кәдуілгі «Қара бидайын» алыңызшы Осы картинаның құдіреттілігі ана теңселе төгіліп, пісі тұрған қара бидайда ғана деп ойлайсыз ба? Тіпті олай емес. Ондай картинаны сіздер де жаза аласыздар. Оның тағы бір сиқыры арғы фонында.

Бола бастаған қай суреткерді алма, өз дүниесінен басқаның бәріне салғырт қарайтындығынан ба, Бағдан ол фонды айқын қалыпында көз алдына келтіре алмады.

— Бергі бетке қара бидайдың сыбдырын естігендей болып тамсана қарасаңыз, арғы фонға қолыңызбен көзіңізді қалқалап, өкшеңізді көтеріп, мойныңызды соза қарайсыз. Неге? Себебі елеусіз бір дөң асқалы тұрсыз ғой. Сол дөң астында не бар екен деп қарай-қарай көзіңіздің талатыны содан. Бергі ернеуден тіпті айқын басталған қара жол да бара беріп бұрылып кетеді. Соған қарап: бұл жол қайда апарады екен?— деп сұрау қойып білмекке құмартпаймын деңізші. Ал сіздер болсаңыздар егіні жайқалған теп-тегіс егістіктің дәл ортасына шашты, шашсыз біреулерді әкеп салып қоясыздар. Ол жөнінде не ойлау керек? Бидайыңыз да жақсы. Адамдарыңыз да тамаша. Кілең қайраткерлер. Шабуға жарай ма? Қанша центнерден аламыз?— Әңгіме осы. Бас қатырар не бар онда?

Бағдан қабағын түйді.

— Не қыл дейсіз сонда. Ашылар Америка баяғыда ашылған.

— Шын ізденгенге ашылмаған Америкалар әлі де бар.

— Қалай де, бұл пікірге қосыла алмаймын,— деп Бағдан дауласа кетті.

Әспет мүдірмеді.

— Бүкіл жазушы қауымы болып көркем әдебиеттегі Америка баяғыда ашылып болған деп шулап жүр еді. Маркес келді де роман жазудың жаңа жолын тапты ғой.

Бағдан нығарлаңқырап айтты:

— Оныңызды қойыңыз, Маркес еш уақытта да роман жазып көрген емес.

Әспет ішегі қатқанша күлді.

— Маркес емес, Маркес. Габриэль Гарсия Маркес. Колумбия жазушысы. «Сто лет одиночества». Оқыған жоқсыз ба?

Бағдан ақымақ болып қалғанын сезінді: оның бір кемшілігі — қолына түскен шығармалар болмаса, іздеп, індетіп жүріп ештеңені оқымайтын еді. Соған қыз алдында ұялды да:

— А, Мар... кес?!— деп білетін адамша мән бере айтты.

— Байқап отырмын, Бағдан аға, бәрібір Маркесті оқыған жоқсыз, білмейсіз.

Бағдан тағы да қабағын түйді:

— Сіз өзі кімсіз?

— Өзіңіз айттыңыз ғой, Әспетпін,— деп қыз сылқылдай күлді.

Байқаса, Әспет кейпінде сенгіштік пен жылылықтан басқа, жаңа ғана қатты сөз айтып, жасы, жолы үлкен ағаны ренжітіп алдым-ау, деген күдіктен нышан да жоқ екен. Соған орай:

— Бағдан аға, тамақ алсаңызшы,— деп қыз қолын ілгерірек ұсыныңқырап столға салды. Саусақтары түп-түзу,

тым салалы екен... Көңілдің тереңінде жатқан әлдебір түсініксіз, әзезіл сезім жігіт қолын көтере берді. Ыры берсе, қыз қолының үстіне салмақ. Алда-жалда Әспет ренжітіп алса, жұбату да оңай: суретшіге адамның қай мүшесін болса да зерттеуге ерік берілген ғой. Оны мынадай білімді қыз сөкпеуге тиісті. Бірақ табиғатында сыпайы Бағдан әрі асқан жоқ.

— Қолыңыз неткен нәзік, саусақтарыңыз қандай салалы еді! Пианистка емессіз бе?

Әспет жымылып күлді де, қолын тартып алды.

— Жоқ. Пианистка болу бізге қайдан келсін. Бірақ өнерді жақсы көрем. Актриса болғым келеді.

Қыздың бұл өзі жөніндегі бірінші сөзі.

— Ал, иә?

— Консерваторияның актерлік факультетіне бара жатырмын...

— Ә, онда сәтті сапар болсын.

— Рақмет.

Кездескеннен бергі екі көңілдің үндестік тапқан бір сәті осы ма, екеуі де кідіріп қалды. Сол үнсіздікті әуел Әспет бұзды.

— Бір машығым да бар еді...

— Қандай машық?

— Жақсы картиналардың репродукцияларын жинайтынмын,— деп Әспет ашыла сөйледі.

«Е, жақсы картиналарды жинаса «Айша Бибі» де жаман болмағаны ғой,— деп, далбасалады қыз сөзі шымбайына батқан суретші.— Бірақ ілулі тұрған жерінен негіз алып тастады екен?»

— Е, содан екен ғой, өнердің бұл саласында ешкімге дес бермейтініңіз...

Әспет рақаттанып, балаша мәз бола күлді. Пілдей суретшінің апшысын қуырып тастағанына дән риза.

— Бірақ бұл машығыңызды өткен шақта айтып отырсыз. Қазір не, жинамайсыз ба?

Қыз кейпіне кірбің ілінді.

— Жинамақ түгіл, жинағандарымның қайда қалғанын да білмеймін...

— Неге?

Әспет күрсінді.

— Бағдан аға, оны сұрап қайтесіз. Есіме алсам құр жанымды жегеннен басқа пайда жоқ. Әрі мына жақсы сапардан келе жатқан сізге де көңілсіз еңгіме айтып мазаңызды алу лайық емес.

«Қара, мазаны алмайтын адамның түрін!»— деп ойлады Бағдан.

— Тамағыңызды алыңыз. Кетейік. Менің түсетін уақытым болды.

— Қалайша? Алматыға бармайтын ба едіңіз?— деп сұрады қызды Алматыға бара жатыр деп түсінген Бағдан.

— Мына Шуда бір шаруам бар. Алматыға кейін барамын.

Көп кешікпей поезд Шу станциясына келіп тоқтады. Өз творчествосы туралы қаншама артық-кемді сөз айтылғанымен бұл жігіт «ал кеттімі» жоқ, қай құбылысқа болса да әріктен тереңірек үңіліп қарауға қабілет-парасаты жете бастаған, соның жақсы-жаманын айырып ала алатын халдегі суретші еді. Сол себепті суретші Бағданның ат етті ренішін азамат Бағдан соншалықты білімдар, ойға дүй жүйрік, пікірге мығым өжет қыз алдында жығып берді де, Әспетті шығарып салды. Қоштасарда тұңғыш рет қолын ұстады. Жып-жылы, жұп-жұмсақ. Қанша сала-лы десең де жігіт алақанына сүңгіп кеткен кішкене қол дүрс-дүрс соққан жүректің өзіндей, тамырлары лүп-лүп етіп біршама тұрып қалды. Босанбақ болып болмашы қарсылық жасап еді, оған жігіт алақаны көнген жоқ.

— Ең болмаса, мені осы қызықтан айырманыз.

— Поезыңыз жүріп кетеді ғой,— Әспет мұны сыбырлап нәзік леппен айтты.

- Алматыда қайда тоқтайсыз? Іздеп барайын...
Қыз қолын босатып алды да, басын шайқады.
— Керегі қанша?
— Өзім де білмеймін. Әйтеуір кездескім келеді.
— Жоқ, Бағдан аға, қажеті жоқ. Мені сіз іздеуден ғе
сізді мен іздеп табу оңай ғой. Реті келсе өзім хабар
сармын...
Поезд қозғала бастады. Жұмбақ қыз қол бұлап қа
берді.

3

Ғаламат! Кездесу деген әр қилы екен ғой. Бір кезде бар: сондай сыпайы. Сондай сұлу. Әңгімелестің, әзілде тің де. Қабақ шытқан бірің жоқ. Қоштасуың да сонд әдемі. Тіпті аты-жөндеріңді айтыстыңдар. Адрес, тел фондариңды берістіңдер. Поезд жүре берді. Купе кірдің. Кіре салысымен газетке немесе кітапқа үңілдің, ы далаға қарадың. Жаңағы адамыңның тіпті көлеңкесі ы жоқ көңіліңде. Көзден таса — көңілден ғайып. Бейне бі кездөспеген, сөйлеспеген, бірге отырып дәм де татысп ған секілдісің. Зым-зия. Ал мына кездесу мүлде бөле таласа келді де, кетерінде жөнін де айтпады. Кереметі – сабырлы деген Бағданның өзі қол жұмсап та қала жа: дады. Сөйткен жігітің енді қоңылтақсып, жүдеңкіре қалды. Әлгінде ғана қарсы отырған, қарсы отырып алы мұның бар болмыс-қасиетінің борша-боршасын шығағ ған сұңғақ бойлы талдырмаш қыз көңілдің ойранын шы ғарып кеткендей. Даусын сағынды. Тостағандай қара ке зіне, аппақ мінсіз келбетіне қарағысы келді. Бірдеме ести алмай, бірдеңені көре алмай қалған секілді. Естігіс көргісі келеді. Бауырын әлі жаза алмай келе жатқа поездан қарғып түсіп, қуып жетсе... Сөйтіп ертең-бүрс күні Алматыға бірге келсе...

Бағдан терезеге қарады. Поезд әлі қаладан шығып болмаған екен. Кілең бір жалаң қабат аласа үйлер айналып артта қалып жатыр. Әне, ана бір ақ үйдің қалтарысынан сұңғақ бойлы бір қыз шықты. Қолында қол чемодан. Ақ өңін ашатын ақшыл көк кейлегін қуалап жел соғады. Қыздың құлын мүшесі ап-айқын. Кетіп барады. Қайда бара жатыр?— Жігіт оған жауап таба алмады.

Осы бір алабұртқан көңілмен Бағдан Алматыға келді. Сәлима мен кішкентай Алданы қуана қарсы алды. Алдан «папалап» мойнынан қысып алса, жиырма шақты күн көріспеген Сәлима ол жер, бұл жерімен сүйкеніп, сағынғандығын айқын танытады. Үйге келді. Тап-таза. Жып-жылы. Өз үйі, өз ошағы. Егер осы үй болмаса, мына Сәлима-сы, Алданы болмаса, Бағданның күні нешік? Жауап орнына Бағданның арқасы мұздады. Қарсы алған қошеметті достармен тамақ ішілді. Бір қуаныш — «Огонек» журналының соңғы санында Бағданның «Есіл бойында» деген картинасының репродукциясы жарияланған екен. Жұрт қолдан-қолға жүгіртіп соны тамашалады. Тағы бір картинасы бір жиналыста бір үлкен басшының аузына ілігіпті.— Ол да үлкен қуаныш, дәреже. Өйткені ондай адамдардың аузына екінің бірі іліге бермейді.— Шіркін, осы бір жақсы лепес, қошемет сөздерді Әспет естісе... Мынадай керемет достары, Алдан секілді нәсілі бар екенін өз көзімен көрсе... Сәлима секілді жары бар екенін...— Бағдан мүдіріп қалды. Кенет көз алдына үйіріліп қалып бара жатқан жалаң қабат үйлер, сол үйлердің арасында кетіп бара жатқан сұңғақ бойлы бір қыз елестеді. Қолында кішкене чемодан. Кетіп барады. Қайда бара жатыр? Соған жауап іздегендей бұрыла қарап еді, мойнынан қысып құшақтап алған Алданының қолы жазылып, ұйқыға кетіп бара жатыр екен. Енді түсінді, оң жағында осы бір сәтті тамыршыдай аңдып жатқан Сәлима жаңа толысып пісіп, бар ләззаттың құдіретін түгел игеріп құныққан жастық қызуымен бері аунап түсті. Тұла бойы дертіп тұрғандай.

— Самолетпен келмей.... Сағындырдың ғой, жігітім...
Көңілінде бір көлеңкесі болғанымен ары таза келген жігіт жар алдында ұялған жоқ. Аз уақыт па, көп уақыт па, сағыныш құмарлар тарқаған кезде әрі, өз төсегіне қарап жайыла түскен Сәлиманың даусы шықты:

— Самолетпен неге келмедің деймін?

Не сұмдық? Бағданның көз алдында: Жалаң қабат үйлер. Ақшыл көк көйлегін жел қуалап кетіп бара жатқан қыз...

— Қайда бара жатыр?..

— Кім қайда бара жатыр?— деп сұрады Сәлима.

Бағдан үндемеді.

Бүгінгі күніне, Бағданға, Алдан секілді баласы барлығына дән риза, осыдан артық пәлендей ештеңені тілей бемейтін Сәлима байғұс түсінген жоқ... «Жолдан шаршап келді ғой, дем алсын»,— деп көрпесін бүркенді. Ал өз әйелінің қасында жатқан Бағданға әлде не жетпейді. Не жетпейді? Кімді іздейді ол?— Өз әйелі, Сәлиманың қасында жатқан Бағданға неге екені белгісіз Әспет жетпейді. Алабұртқан көңілі Әспетті іздейтін секілді.

Баурап алған осы ойды арқалап ол ертеңіне машинасын тұтатып, гаражынан шығарды да шеберханасына барды. Жиырма шақты күн көрмей сағынып келген өз шеберханасы. Таныс иіс.— Әр қилы бояулар иісі. Бағданның өз иісі. Кеше әлдебір қиялдың шалығына бой алдырып жолдан келгенде қожасын сағынып күтінген жыпжылы, тап-таза үйін көріп: «Бұл үй болмаса күнім не болар еді?»— дегенде, Бағданның арқасы мұздап еді. Бүгін мына шеберханасында сол сезім қайта баурады. Кім білсін, ол үйі болмаса, өлмейтін де шығар. Қиындық көрер. Азап шегер, жүдер де. Бірақ өлмес. Ал мына шеберханасы болмаса, өліп қалатыны айдан анық. Бұл қасиетті мекен. Бұл оның бар болық, мазмұны. Бұл — оның нақ өзі.

Бағдан кірген бетте ең алдымен қыл қаламды ұстады.

Неге екені белгісіз, мұрнына апарып иіскеп қойды. Ке-біңкіреп, бояу иісі кетіңкіреп қалған екен. Бір-екі тубик-тен бояуды сығып шығарды да, араластырыңқырап жібе-ріп, мольбертте тұрған полотноның жабуын көтерді. Ар жағында әлдебір сызықтар, адам көйптерінің нобайы. Солардың әр жерінен қыл қалам ұстаған қолы жорғалап кетті. Енді бір сәтте тоқтап қалды. Сап еткен ой: Бұл су-ретке Әспет қалай қарар еді?— Бағдан ойланып қалды. Әспет?! Бұл кім өзі? Жын ба? Пері ме өлде?— Ойланбас-тан жаңағы нобайды мольберттен ағытып алып еді, ас-тында мұның ертерек кезде жазған «Егін даласы» деген картинасы шыға келді.— Бағдан әуелі шошып қалды: Жа-ңағы жайқалған егін ішінде жалтыр бас біреу тұр. Енді есіне түсті: салуын салса да картинаның бірдемелері ұнамайтын өзіне. Соны жөндесем бе деп, қайта жазсам ба деп іліп кеткен. Кенет Әспеттің «Қара бидай» туралы айтқаны есіне түсті де күлді. Рас екен-ау. Ойлауға пұрсат бермейді екенбіз.— Бағдан съезге көтер алдындағы ойы-нан тез айныды да, картинаны мольберттен жұлып алып есікке қарай лақтырды. Әспетті неге іздейтінін енді тап-қандай: Сәлима өмір серік болса, Әспет ой серік. Өмір серікке Бағдан зәру емес, ой серікке зәру екен. Содан болса керек, Сәлиманы шеберханаға бұл шақырмайтын. Сәлима да келем дей қоймайтын. «Ананы жазып жатыр-мын», «Мынаны жазып жатырмын» десе, «е, жақсы» дейтін де қоятын. Нені жазып жатыр, қалай жазып жатыр?— Сәлиманың онда шаруасы жоқ. Әйтеуір жазса жақсы. Әйтеуір жазғаны өтсе жақсы.

Осындай бір сырды ашқан Бағдан үйге келсе де, ше-берханасына барса да, телефон шылдырласа да жүгіріп барып езі алатын болды. Хабарласамын деп еді. Телефон соғып қалар деп күтеді. Апта өтті. Ай өтті. Келер жылдың көктемі келді. Алабұртқан көңілі басылып, көңілдегі Әс-пет суреті көмескілене берген... Сол көктемнің бір әдемі күні түс әлетінде тағы бір телефон шылдыры шық-

ты. Дағдылы шылдырлардың бірі шығар деп ойлаға Бағдан:

— Әй, Сәлима, трубкуны көтерсейші,— деп да уыстады.

Трубка көтерген Сәлима әуелі: «Бұл кім?»— деп тіксініп сұрады да: «Білмеймін бір әйел, сені сұрайды»,— деп телефон трубкасын Бағданға ұстатты.

— Бағдан аға, бұл менмін ғой,— деген дауыс шықты Сондай жылы, сондай таныс, бірақ сондай алыс дауыс Қапелімде «бұл кім еді» дегендей Бағдан тоқтап қалды.

— Мен Әспетпін ғой...

Күте-күте сарғайғаны ма, әлде ойламаған жерде қуанғандығы ма, Бағдан даусы ерсі.

— Ойбай-ау, қайда жүрсің, шырағым-ау?

— Бағдан аға, кездесе аласыз ба менімен?

— Неге кездеспейін. Кездесе алам.

— Ендеше далаға шығыңызшы,— деп Әспет кездесе көшелердің түйілісін айтты.— Күтем.

Бағдан тез киінді. Мойнына асылған Алданға да қараған жоқ. «Қайда барасың?»— деген Сәлимаға, «Радиода даусыңды жазам деп еді, көп күттірді ғой»,— деп қосынқырап жіберді де далаға жүгірді.

Былтырғы Әспеттің өзі. Түк өзгермеген. Көйлегі дбаяғы ақшыл көк. Чемоданы да сол. Бағданның сағынғандығы сондай, жақындап құшақтағысы келіп еді. Әспе салқын кейіппен қолын алға тосты.

— Бағдан аға, мені Жамбыл қаласына алып бара аласыз ба?

Сұрақтың оқыстығы сондай, Бағдан алды-артын ба дарлай алмай қалды.

— Апара алмасаңыз қиналмаңыз. Бірақ турасын айтыңыз.

— Неге апара алмаймын. Апара алам...

— Менің бүгін кешке сол қалада болуым керек еді. Ертеңгі күн кеш болады.

Бағдан басқа сөз қатпады. Гаражға келіп машинасын тұтатты. Үйге келсе, Сәлима жұмысына кетіп қалған екен. «Айтпай кеткенім жөн болмас»,— деп телефон соқты. «Мен тығыз бір шаруамен. Жамбыл қаласына кетіп барамын. Екі-үш күнде оралам. Алаң болма».

Сәлима байғұс: «Онда не бар еді? Неге бара жатырсың?»— деп жатпады. Жалғыз-ақ айтқаны: «Жолға сақ бол. Байқап жүргейсің». Бары сол. Сәлиманың бір кереметтігі ұсақ емес. Күйеуінің ізін бағып, жолын аңдыған күні жоқ. Ерте кел, кеш кел, аман келсең болды. Көйде түннің бір уағына дейін жұмыс істеген Бағдан: «Шаршап отырмын, шеберханада қона салайын»,— деп телефон соқса: «Шәйнегің бар еді ғой, болмаса шай қайнатып ішсейші»,— деп қамын ойлап, қамқорлық жасағаннан басқа түк айтпайтын. Кей жолдастарының әйеліне ұқсап, қайта тексеріп, немесе кезекшімен хабарласып, шеберханасында ма, қасында кім бар — деп қазбалап жатпайпайды. Осы кеңдіктің арқасында олар тату, ұрыс-қағыссыз тірлік етіп келе жатқан жандар еді. Бағдан әйелінің осы кеңдігін тұңғыш рет пайдаланды да, суыт жүріп отырып түннің бір уағында Жамбыл қаласына кірді. Неге келе жатқанын әлдебір ойға батыңқырап, көңілсіз отырған Әспет айтқан жоқ. Өзі айтпаған соң Бағдан сұрамады: әйтеуір қыз өтінішін орындаған соң неге келе жатқанын білуден келер-кетер не бар.

Әспеттің айтуымен кішкене «Жигули» машинасы қаланың шет жағындағы жұпынылау бір там үйдің алдына тоқтады.

— Бағдан аға, мен бір нәрседен қысылып келе жатырмын,— деді Әспет машинаның есігін аша беріп.

— Қысылма. Айт,— деп Бағдан енді «сенге» көшті.

— Бұл қалада машина қоя алатын, түнеп шыға алатын мүмкіндігіңіз бар ма?

Бұл мәселені Бағдан алдақашан шешіп қойған еді, осында өзімен бірге оқыған Маусымбек деген досы бо-

латын.— Театр суретшісі. Алматыдан соған телефон соққан-ды, күтіп отыр.

— Бар болғанда қандай!

Әспет қуанып кетті.

— Ертең онда сізді мен осы арада күтем... Сағат екілер шамасы...— деп қалып қойды.

— Жақсы, Әспет — Кішкене машина зымырай жөнелді.

Маусымбек расында да үй іші болып күтіп отыр екен. Бірге оқығанымен мәдениет пен өнер орталығынан алыстау облыстық қалада тұрып жатқан Маусымбек бұл күнде аты шығып, өзінен көш ілгері озып кеткен досын тамақ үстінде әңгімеге тартып, ананы-мынаны сұраған еді, жолдан шаршаңқырап келгендіктен бе, әлде жұмбақ Әспеттің мына жұмбақ жайын ойлап мазаланды ма, әйтеуір Бағдан шешіле қойған жоқ. «Не шаруамен келдің?»— деген сұраққа да: «Творчестволық жолымның бір ұшы мына, «Айша Бибіге» байланысты ғой. Соның бір детальдарын көріп қайтсам ба деп едім»,— дей салды. Әңгіме осымен бітті.

4

Ертеңіне басқа ешкіммен кездесуді қалай қоймаған, бөтен ермегі жоқ Бағдан уәделі жерге айтылған уақыттан ертерек жеткен еді. Машинадан шыға беріп, арғы беттен үйіне қарай келе жатқан Әспетті көрді. Үстінде жөнсу киім, қолында күрек. Бағдан қарсы жүрді. Бір қадам қалғанда Әспет айнала берді де басын төмен салып тұрып қалды. Күрегі қолынан түсіп кетті.

— Не болды, жаным?— деді шошып қалған Бағдан. Әспет тіл қатпады. Көз жасына булығып тұрғаны дірілдеген тұла бойынан анық сезіледі. Тебіреніп кеткен Бағдан тағы тіл қатты:

— Айтсаңшы, Әспетжан, не болды? Кім жәбірледі?— Осы сәттегі риясыз жігіт сезімі: жәбірлеген біреу болса, қолында өлу.

Әспет тез түзелді.

— Бағдан аға, ғафу етіңіз, мен қазір...— деп күрегін алды да үйге қарай жүгіре жөнелді.

Біршама уақыт өтті. Машина төңірегінде өрлі-берлі жүрген Бағдан Әспет жайын ойлады: күрегі несі? Киген киімі неге жөнсу? Бақша салмайтын шығар? Жер қазбайтын шығар? Ойлап-ойлап таба алмады. Айдан-анығы қайтсе де жанын жегідей жеген бір қайғысы бар. Әйтпесе өр мінез әлі танысып болмаған, жақындаспаған адамының алдында әлсіздік көрсетпесе керек еді ғой.

Жігіт көзі мына бір жөнсу үйде. Шырпымен қоршалған аула. Сол ауланың көне дарбазасы қисайып, кішкене қақпасының шабақтары түсіп қалғанына қарағанда күтімі жоқ үй. Жалғыз-ақ көңілге тоғы — аула ішінде көктемнің мына дер шағында гүлдеп жапырақ жайған алма ағаштары. Әріректе қою көлеңкелі бір бәйтерек. Түбінен сылдырлап арық ағып жатыр. «Әспетпен бірге дем алып отырар ма еді?!»— деп армандады Бағдан. Сол кезде Әспет үйден шықты. Әлсіздік көрсетіп алған әлгі бір сәттің әсерін басқысы келді ме, күліп келді. «Күлгеніңмен қайғыңның барын көріп тұрмын ғой, жасырмай айтсаңшы одан да»,— дегендей Бағдан қыз көзіне тура қарады. Қыз да қаймыққан жоқ:

— Бағдан аға, «Айша Бибіге» барып қайтсақ қайтеді?!— деп өтінді жымия күліп.

«Айша Бибі!» Бұл күмбез әу баста «Тараз», жүре келе «Әулиеата», кейін «Жамбыл» аталған осы бір ежелгі қазақ қаласының іргесінде көне заманның бізге, бізден кейінгі ұрпақтарына сыйлап кеткен гүл шоғы секілді-ау, шіркін! Бағдан бұл жерге қанша рет келмеді! Қанша рет сынып түсіп қираған кірпіш-өрнектерге үңілмеді. Соның

бәрінде де керемет бір сезім билейді оны. Атақты Самарқанд өрнектерінен үш жүз жыл бұрын, жер дүниеге даңқы кеткен Таж-Мақалдан бес жүз жыл бұрын тұрғызылған. Селжук жұртының аузымен құс тістеген сұлтаны — Санжар батыр күмбезімен тұрғылас, бұл күмбез сақталып қалған бір қабырғасының өзімен-ақ құрылыс пен сәулет өнерінің небір кереметтерін көзімен көріп, қолымен жасап, таң қалудан қалып бара жатқан бүгінгілердің өзін де табындырып, бас игізбей қоймайды ғой. Көнелік жағынан бері, көлем жағынан кіші болғанымен сәулет өнеріндегі сұлулықтың бұл үлгісін Периклдің көргендігі, Фидийдің даналығымен тұрғызылған Парфенон мен Эрехтейоннан әсте кем дей алмайсың. Жалғыз-ақ өкініші — «қолда барда алтынның қадірі жоқ» — алтынды алтын дейік, жақсыны жақсы деп бағалай білейік, — деп біліп айтқан тілі жүйрік, қолы шабан халықтың кеш қимылы өте қымбатқа — үш қабырғаға түсті. Киелі күмбездің қираған кірпіштері табынып, тәуап етуге келгендердің, өуесқойлықпен жәй тамашалауға келгендердің қолдарында ғана кеткен жоқ, іздейтін көз болса, ол кірпіштер күмбез төңірегіндегі бүгін оты маздап жанған, бірақ ертеңгі оты қалай жанары белгісіз тоғышарлар үйлерінің пеш қабырғаларынан да табылып қалар еді-ау. Өттең не керек!.. Амал бар ма қайтсе де қалған кірпіші жиналып, құламай тұрған қабырғаның шыны қалпақпен жабылғанына да шүкіршілік жасап, дәтке қуат санайсың ғой.

Әспет те, Бағдан да тіл қатқан жоқ. Күмбезді үнсіз жүріп үш айналып шықты да, машинаға отырды. Мүмкін осындайда үндеудің керегі де жоқ шығар. Үн қатып, сөйлеп тұр ғой Айша Бибі. Тоғыз жүз жыл бойына сөйлеп тұр. Адам баласын сұлулыққа мегзеп, татулыққа, достыққа шақырып тұр. Қасиетті осы жерге келген көңілі ояу адамдардың үндемей қалатын себебі де сол Айша Бибі үнін тыңдағандықтан болса керек. Ол үнді әркім өзінше ести-

ді. Өзінше ұғып, өзінше көкірегіне ұялатады. Соған уақыт керек болса керек-ті.

Кішкене машина бұрылып асфальт жолға түсті. Алда: «Міне мен қандаймын!»— деп, Айша Бибіге қыр көрсеткендей көк түтінін будақтатып Жамбыл қаласы көрінеді. Одан әрі ел аузында аңызға айналып кеткен Тектұрмас тауы. Жолда суы тобықтан келмесе де дүрліге ағатын Аса өзені. Сол өзенге дейін үнсіз келген Бағдан машинаны ірке жүрді де көпірге жете бере кілт бұрылып жоғары салды. «Қайда барасыз?»— деп Әспет сұрамаса да Бағдан өзенге жақындап келіп, шөптесін көгалды бір жерге тоқтады да:

— Аздап тынығып, дем алайық. Тамақ ішейік,— деп машинадан шықты.

Өлгіндей болмай брезент жайылды. Машина артындағы тағамдар, ішімдіктер алынды. Аздап шампан ішкендіктен бе, Әспет көңілденейін деді. Бал-бұл жанған екі беті сондай нұрлы. Екеуі суға түсті. Асты құмды, тасты келген өзен ағынына бой бере алмай жығыла жаздаған бір сәттерде Әспеттің Бағданға сүйеніп қалған да, Бағданды құшақтай алған да кезі болды. Соның бәрінде де жігіт сабырлылық танытып, қызды сүйеп қалды, демеп жіберді. Бас жоқ, көз жоқ жармаса кеткен жоқ. Соған разы болды ма, кім білсін Әспет бір сәтте судан шығып күнге қыздырынып жатқан Бағданның қасына келді де:

— Бағдан аға, жылан жегім келіп кетті,— деді.

Бағдан жаңсақ естідім бе деген болса керек, қадағалап қайта сұрады.

— Не жегім келді дейсің?

— Жылан... жылан тауып беріңізші.

— Қайтіп жейсің?

— Шикідей де пісілей де...

Жоқ, Әспет ойнап тұрмаған секілді.

— Табылса іздейік,— деп Бағдан орнынан тұрды.

Екеуі енді судан өтіп арғы жағаға шықты да қатарла-

са отырып өзенді өрлей салды. Бет алды тау. Соған дейін бұрқырай көктеген кең жазық қайқаң көкпеңбек. Біреуі екеу, екеуі төртеу болып өніп, өрбіп көбейіп жатқан тірлік. Көктемнің жылы лебімен жеткен әр қилы шөп иісі мұрынды қытықтайды. Олар құм аралас тасты жағамен едәуір жүрді. Алда аласа қабақта жалғыз тал тұр. Қаралы әйелдің жаюлы шашы бейнелес шашақты майысқақ бұтақтарын иіп төмен салып жіберген...

— Мына талдың атын білесіз бе?— деп сұрады жақындап келгенде.

— Білем. Плакучая ива...

Әспет күлді.

— Жоқ, қазақша не дейді?

— Естіген емеспін. Жылауық тал дейтін шығар?— деп Бағдан ағынан жарылды.

— Білмесеңіз, біліп қойыңыз. Мұны қазақтар мәжнүн тал дейді.

— Мәжнүн тал?.. Ғажап!..

— Табылған ат емес пе?

— Табылған ат болғанда қандай!— Бағдан енді байқады, мәжнүн тал түбі қою көлеңке, әрі көктемнің ерте шағында су жүретін өзекше, жұп-жұмсақ таза құм. Біршама жер жүріп, үсті-басы құрғап, енді қызына бастаған екеудің дем алуына сондай жайлы орын. Манағы жұпыны үй алдындағы түбінен арық ағып жатқан бәйтерек көлеңкесінде Әспетпен отырып дем алар ма еді, деген арманды сезім дүр етіп қайта оянды.

— Әспетжан, көлеңкеде отырып дем алсақ қайтеді?— деп Бағдан қыздың қолынан ұстады.

— Шаршап қалдыңыз ба?— деді Әспет жымыып.

Бағданның өз байлауы бойынша Әспеттің мұның алдында назданып әйелше сөйлегені осы.

— Шаршамасақ та... Ең болмаса кейін айта жүру үшін...

— Мейлі... ырқыңыз білсін...

Екеуі тал түбіне келіп отырды. Бағдан айналаға көз салды. Қол созым жерде дүрліге ағып жатқан өзен. Машина біршама алыста қалған. Төңіректе қыбырлаған пенде жоқ. Сөйтсе де секемшіл жігіт көңілі дәл басты. Тал түбі жат көзден таса, ойда екен. Осы бір жағдай әл берді ме, қасында тым жақын, алған деміне дейін сезіліп, көудесі мен бөкесінен басқа жерінің бәрі жалаңаш отырған Әспеттің арқасына Бағдан қолын салды да, өзіне қарай тартты. Қыз бейғам отырса керек, әуелі түк қарсылықсыз қисая кетті де, келер сәтте барып түзелді.

— Бағдан аға, керегі қанша?

— Керегі қаншасы несі? Мен сені жақсы көріп қалдым ғой, Әспет.

Әспет құмды шұқылады.

— Мен сізді ендеше бұрыннан жақсы көретінмін...

— Олай болса, бөгет болып тұрған не?!— деп жігіт еркінірек қимылдап қыздың аш белінен алды. Жүрегі дүрсілдеп, аяқ-қолы дірілдеп кетті. Әспет бірақ көнген жоқ. Қаттырақ күш салып, жігіт құшағынан босап шықты да, жылжып әрірек барып отырды.

— Бір сәттің әлсіздігіне бой алдырып, арзанға бармаңыз, Бағдан аға. Биік болыңыз.

Қызық. Қазіргі заманғы машиналардың алдыңғы әйнегін тазалайтын щеткалар керемет жұмыс істеп тұрып, машинаң сазға батып қалған кезде, мотордың бар қуат-күші доңғалаққа жұмсалатындықтан тоқтап қалатыны болады. Мына жерде Бағданның да жаңағы щетка секілді бір нүктелері істемей қалды.

— Олай болса неге алып келдің бұл қалаға?— деп төзімі таусылған жігіт бұрқ етті.

Өз ойының тым биік тұғырындағы ақылды, сыпайы, сабырлы деген Бағданның ашуға бой алдырған мына бір кейпіне Әспет таңдана қарағандай:

— Сонда не, бір сәттік нәпсі үшін ғана шақырған екен деп ойлайсыз ба?

Түзелер Бағдан жоқ.

— Енді не үшін!?

— Онда тым арзан ойлағансыз, Бағдан аға. Мені қойшы, ерік берсем, балтыры қотыр, басы таз болса да еркекпін деп кеудесін қағар надандардың кез келкені жәбірлеп кете алады. Ал сізге не болған? Мен сізді еркек емес ер деп танып едім ғой. Сіз осы арзан ойыңызбен өз бағаңызды төмендетіп алып тұрғаныңызды байқамайсыз ба?

Машина әлі саздап жатыр. Щетка жұмысқа қосылған жоқ. Алдыңғы әйнектің кірі қалыңдай түскен. Бағдан түкті көрер емес.

— Сондағы ойың не? Мені өзіңе біржола қаратып алу ма сондағы ойың? Қатын-баламды тастауым керек пе, мен сонда?

Әспет көтеріле беріп жүресінен отырды. Енді ол Бағданның үстінен қараған секілденді.

— Бағдан аға, не айтып кеттіңіз?— деп қыз таңдана сөйледі. Даусында зіл де, ашу да жоқ. Оқыстан суға батып тұншығып бара жатқан кісінің дәрменсіздігі ғана сезіледі.

— Егер менің бар есебім — сізді өзіме біржола қаратып алу ғана болса, онда менің ойым жаңағы сіздің ойдан да арзан болып шағыр еді ғой.

Машина саздан шығып кеткен секілденді. Щеткалар тырс-тырс ұрып, кір басқан әйнекті тазалай бастады.— Өзіне енді келген Бағдан қисая кетті: мен не істеп қойдым осы?

— Бағдан аға, сіз мені мұнда алып келгеніңізді бұлдайсыз ба?

Бойы суынып сабасына келген Бағдан енді көзін жұмып, жұмсақ құмда созыла түсіп тыныш жатқан қалпы, салмақты қызға сала сөйледі:

— Өзіңіз қалай деп ойлайсыз?

Бірақ Әспет оған тура жауап бермеді. Өз ойын әрі жалғады.

— Менде бір арман бар. Тегі орындалмайтын арман.
— Айта беріңіз. Құлағым сізде...— деп жігіт қайта «сізге» көшті.

— Дүниедегі ең кішкентай адам мен болсам... Мәнөн басқалардың бәрі үлкен болса... Мен кішкентай болып еркелесем... Олар менің қай еркелігімді болса да көтере білсе... Ал шындап келгенде, мен кездестіргендердің бәрі кішкентай, құмырсқа секілді табанда жатады... Үлкені де, ақылдысы мен білімдісі де өзім болып шығамын...

Көзін жұмып шалқасынан жатқан Бағдан мына сөзге қарсы дау айтпақ болып қозғала берейін деп еді, өзіне төніп, жақындап қалған Әспетті демінен сезді де қимылсыз қалды. Рас екен, қыз ерні жігіттің бетіне жабысып шөп етті де, бұл қарманғанша болмады, қайта алыстап кетті.

— Сау болыңыз, Бағдан аға...

Бағдан жауап қатпады. «Қайда барар дейсің, қайтып келеді ғой»,— деген оймен біраз жатты. Айнала тып-тыныш...» «Қайда екен?»— деп бір кезде басын көтеріп, көзін сығырайтса Әспет ұзап барады екен.

— Әспет, жылан іздемейміз бе?

— Ойнап айтқам. Жылан жейтін жерік емеспін, Бағдан аға.

Көп болса машинаға барар. Мұны сол жерде күтер... Бағдан шалқасынан жатқан қалпы көзін ашты: аспан көк-пеңбек. Сол мөп-мөлдiр көк аспанның бір қиырында бір-екі ақша бұлт қалықтап барады. Кенет «Айша Бибі» күмбезінде жазылған ақын сөздері жадына оралды: Аспан... бұлт.. Аруана дүние... Аруана дүние!— Ғажап! Ана тазалық татулыққа, достық пен ірілікке шақырып тұрған «Айша Бибі» күмбезінің іргесінде, мына ашық аспанның астында, мына Аруана дүниеде Бағдан оқыстан өз болымсыздыған сезінді. Бар күнәлы ойлардан күрт тазарып ұшып түрегелді.

— Әспетжан! Әу, Әспет!

Қараса машинаға барып киініп алған Әспет асфальт жолға жетіп қалған екен. Бағдан тұра жүгірді.

— Әспетжан, өтінемін, тоқтаңызшы!

Жігіт даусын естіді ме, естімеді ме, Әспет бұрылмасаң үлкен жолға шыққан бетте қолын көтеріп, бір машинаны тоқтатып мінді де көзден ғайып болып жүре берді.

Бағдан айдалада құлазып жалғыз қалды. Әлдене жүрегін тырнап өткендей, бұрап ауыртқан секілді. Қай жерден мүлт кетті? Көңіл күйінің қай пернесі қате, теріс басылды? Сырт қараса бәрі де дұрыс секілді. Келгені де, «Айша Бибіге» барғаны да, бұл жерге отырып дем алғаны да, бәрі-бәрі дұрыс. Қателік, қызға қол салуда... Оның несі қателік? Өкпелейтіндей онда тұрған не бар? Оны өзіне бір жәбір санайтын болса, онда мұнда неге алып келді?— Кенет Әспет жауабы есіне түсіп, Бағдан шошып кетті «Мен сізді еркек емес, ер деп танып едім ғой»,— Бағдан ойланып қалды: Бұл не сөз? Ері несі? Еркегі несі?— Бәрі бір емес пе?— «Ер», «еркек»— деп жіктеп, біріне-бірік қарама-қарсы қойып айтса, бәрібір болмағаны ғой. Көмескіленіп бара жатқан бір жай: ертеректе, бұл оқып жүргенде даңқы жер жарған бір ақынмен кездескені бар еді. Сонда сол ақын өзінен бұрын өткен бір ақын туралы тамсаныңқырап:—«Ер кетіп еркек қалған бұл заманда...»— деп қалай тауып айтқан. Осындағы «еркек»— «самец» деген мағынада. Бұл ақыннан бұрын ешкім қолданған емес»,— деп еді. Бағданның есіне сол оқиға түсті. «Ер», «еркек»— деп бөліп айтса, Әспеттің де соны білгені ғой. Оқығаны ғой. Бағдан көзі бір шындыққа жеткендей: ол шындық — өзінің аз оқитындығы. Өзі қуған өнерден басқаға мойын бұрып, құлақ сала қоймайтындығы. Білімді қызға өресі жетпей, дәрекілік көрсетіп алғаны да содан болса керек. Егер қыз жүрегіне тереңірек үңіліп, көңіл күйін нәзігірек түсінгенде қайда баратын еді. Кенетін еді ғой...— Бағдан өз ойынан өзі шошыды.

Ал көнді, онда не болды? Мұның өзін үлкен баласындай аялап алақанына салып отырған Сәлима қайда қалады? Жалғыз ұлы Алданының күні не болмақ? Көнбегенінің өзі дұрыс болды.— Бағдан күрсініп қойды. Қанша «дұрыс болды» дегенмен мына құлазып қалған көңілді жай жұбату, өзін-өзі алдарқату екенін ар жағы жақсы түсінеді. Тағы да сұрақтар қамалады: Осы қыз күрек ұстап қайдан келді осы? Мұны көріп жылағаны несі?— Қанша толғанса да жауап жоқ. Жайлап машинасына келді. Шашылып жатқан дүниелерді жинап бұл да жолға шықты. Әлгі Әспет мініп кеткен жерге келіп машинадан түсті. Тұңғыш рет кеудеде қызғаныш оты пайда болды. Мінгізіп әкеткен машинадан қызғанды. Ішінде отырған адамдардан қызғанды. Ішкі дүниесі жидіп жүре бергендей. Тағы машинаға отырды. Жүріп келеді. Ойлап келеді: қайда бармақ? Алматыға тура тартса қайтеді? Жоқ, Маусымбекке барғаны жөн. Жөн десе де кеңіл шіркін дауаламайды. Әлде манағы қираған дарбаза алдына барып Әспетті сол жерде тосса ма екен? Шықпай қойса ше? Түн тұрады, күн тұрады. Әйтеуір бір шығуға тиісті ғой үйінен. Үйі? Үйі ме екен сол үй ең алдымен? Үйі болса «үйге кір» деп неге айтпады?— Осылай қамалаған ой жетегінде Бағдан көп көшелерді аралап бір жерге келіп тоқтады. Байқаса, манағы Әспет шыққан үйдің нақ өзі. Жігіт ері қуанып, ері шошып қалды. Қуанатыны — Әспетті кездестірермін-ау деген үміт шырағы. Қорқатыны — қанша десең де бұл жұмбақ үй. Бір сойқан шыға келіп: «Манадан бері кімді аңдып, кімнің жолын тосып тұрсың?»— деп тұра ұмтылса не қылмақ?

Осындай аласапыран ой қамалаған Бағдан ұзақ тұрса керек. Ымырт үйіріліпті. Кішкене терезелерден шам жарығы түсті. Саңылауы жоқ шілтерлерден қараңдап әлдекімнің бастары көрінді. Кімнің бастары?— Айырып болар емес. Үйге кіруге жүрегі дауаламайды. Ақыры ойлап-ойлап

Маусымбектің үйіне қайтып келді. Ол байғұс құрақ ұшып жатыр: Кешіккенге кетіп қалған шығар десем...

Бағдан жауабы қысқа:

— Өнер азабын өзің білесің ғой, Маусымбек. «Айша Бибіге» байланысты жаңа бір шығармам бар еді. Сол картинаның кілті табылмай...— деп мүдірді.— Шаршап келдім, достым. Арағың болса әкел құй. Көріспегелі көп болды ғой. Ішейікші бір.

Арақ та табылды. Тамақ та өзір. Бағдан сілтей берді. Алматыдан келген беделді дос сілтеп жатқанда Маусымбек те қарап қалмады.

— Байқаймын, студент кезіңде аузыңа лимонад та алмаушы едің, кісі болайын деген екенсің, жігітім,— деп мез бола тартады.

Сонымен түн ортасы ауды. Бағдан Маусымбекті қасына отырғызып алып шешіле сөйледі. Оның бір-ақ қорқынышы бар: бұл сөйлемесе, Маусымбек әйелінің қасына кетеді. Бағдан жалғыз қалады. Жалғыз қалған Бағданды күндізгі оқиға келіп торлайды. Жұмбақ Әспеттің жұмбақ қылықтары еске түседі. Бағдан содан қорықты. Сағат үш болды. Шаршаған Маусымбек есіней бастады. Соны көріп, мұны жалғыз қалдырып, бөлек бөлмеге кетіп қала ма деп қорыққан Бағдан:

— Сағындым ғой, достым, құшақтасып бірге жатайықшы,— деді.

Маусымбек атақты досының мына бір ыстық сөзіне майдай еріп:

— Ұмытпағаныңа рақмет, достым,—деп қайта-қайта шөпілдете сүйіп көз жасына ие де бола алмай қалды.

Сағат төрт болды. Сағынысып көріскен екі дос диванды жазып төсекті кең етіп салды да, құшақтасқан бойы ұйқыға кетті.

Бағдан ертеңіне кеш оянды. Бұрынырақ тұрған Маусымбек шай жасап күтіп отыр екен.

— Ұйқыны сілтедің, достым.

Ала көңіл болып келіп, осыншама алаңсыз ұзақ ұйықтағанына әрі қуанып, әрі қысылыңқырап қалған Бағдан тақырыпты басқаға аударды.

— Біздің замандас қайда?

— Таң атқалы қашан. Жұмысына кетті. Қзштаспақ болып қарайлай беріп еді, бөлмені отарбаша сілкініп жатып алдың ғой. Сонсоң сәлеміңді өзім айтам деп қоя бердім.

Бағдан сағатына қарады. Күндізгі он екі:

— Ал менің де жүруім керек...

— Кейінірек жүрерсің. Тамақ салып қойдым. Аздап бас жазайық. Мүмкін замандасың да келіп қалатын шығар...

— Жоқ, Маусымбек, бір минут тоқтауға мүмкіндігім жоқ. Сен де жұмысыңа бар,— деп Бағдан беті, қолын жуып, бір кесе шай ішті де, жалынған досына қарамас-тан қош айтысты.

Бұл жолы: «Қайда барсам екен?»— деп Бағдан тіпті ойлаған жоқ. Салып отырып кешегі таныс үйдің алдына келді. Келуін келсе де үйге кіруге бата алмай ұзақ тұрып қалды. Жаңа Маусымбекті ала келіп, соны жіберіп алмаған екенмін деп те өкінді. Бірақ қайтып барудың орны жоқ...— Ілгері жүріп, қайта кейін оралды да, машинасын жолға қарай бұрып дұрыстап қоя бергенде жүгіріп бір бала өтіп бара жатты.

— Әй, балақан, қайырыла кетші,— деп дауыстады Бағдан машинадан шығып жатып. Қайырылған бала сондай тәрбиелі екен.

— Сәлеметсіз бе, ағатай!

— О, көп жаса. Атың кім?

- Көпжасар.
- Көпжасар? Өзім де біліп айтып тұр екенмін ғой. Ал қай үйденсің?
- Көпжасар көрші үйді нұсқады.
- Мынау үйден...
- Ал мына бір үйде кім тұрады?— деп Бағдан қисық дарбазалы үйді көрсетті.
- Ақдәулет тұрған...
- Неге тұрған? Қазір қайда?
- Бала жауабы келте.
- Сотталған...
- «Не үшін?»— деп сұрағысы келіп Бағдан мүдіріңкіреп қалып еді, Көпжасар:
- Арақ ішеді. Төбелеседі,— деп анықтап қойды.
- Ал әйелі қайда?
- Әйелі Алматыда.
- Бағданның жүрегі бір түрлі сазып жүре берді: Әспет болғаны ғой?!
- Атын білмейсің бе?— деп сұрады Бағдан жүрегін басып.
- Неге білмеймін. Білем. Аты — Әспет...
- Бағдан аузын аша алмай қалды. Шаруа бітті деп ойлаған бала жөнеле беріп еді. Бағдан даусы қайта шықты.
- Ал, қазір кім тұрады?
- Ақдәулеттің әпкесі — Алтын...
- Жалғыз тұра ма?
- Көпжасар жақындап келді де біреу-міреу естіп қалма-сын дегендей сыбырлай сөйледі.
- Ақдәулеттің бір жарым жаста баласы болатын. Соны асырап алған еді. Енді жоқ.
- Жоғы қалай?— деп сұрады Бағдан түсінбегендіктен
- Алдыңғы күні өліп қалды.
- Өліп қалды?..
- Иә өліп қалды,— деп Көпжасар жүгіре жөнелді.
- Бағданның өн бойы мұздап, жүрегі шымылдап жүре

берді. Неге өйтті, өзі де білген жоқ, тұрған жерінде отыра кетті.— Жай соққандай. Бала мен байдан айрылған жаралы әйел екен ғой Әспет. Қалай түсінбеді? Қалай аңдамады?— Бір дауыс ақталғандай болды: Өзі жайлы түк айтпады ғой. Қалай түсінесің! Қалай аңдайсың! Бір дауыс Бағданға үкім шығарғандай болып естілді: Надансың, Бағдан. Надан емессің-ау, топассың. Жол бсйы бір ауыз тіл қатпай, күрсінуген келді. Сонысы айтқаны емес пе! Күрек ұстап келе жатып солқылдап жылады. Сонысы түсіндіргені емес пе! Егерде сен топас болмасаң, өткен жылы күзде осы Жамбыл вокзалында Әспетті шығарып салғандардың:

«Әспет, ренжіме, өмірде не болмайды!»— деген сөздерінен-ақ Әспет басында бір қайғының барын сезген болар едің ғой. Ең болмаса «Айша Биби» картинасының қабырғадан алынып қалуы: «Ұзақ бір хикая»,— демеп пе еді. Сен оны өзіңнің өзімшіл де күдікке толы секемшіл көңіліңе бағып: «Ұнамаған соң алып тастаған ғой»,— деп жорығансың. Өне, надандық қайда! «Ұзақ бір хикая»,— деп күрсініп айтса, ұнамағандығы емес, басқа бір себебі болғаны да. Соған да үңіле алмадың ғой. Топастық болмаса бұл не?

Жер сыз екен, соны сезген Бағдан түрегелді. Өзін-өзі «надан», «топас» деп қанша жерлесе де өнер адамының бәріне тән бір әлсіздік осы жерде «Айша Бибіге» байланысты тағы бел алып кетті: Дегенмен неге ұзақ хикая? Соның сырын ашса, осы үй ғана аша алады. Тағы бір дауыс: оның бос далбас. Қайтсең де қаралы қалған, өзін жәбірлеген Әспетті тап. Аяғына жығыл. Кешірім сұра.— «Әпкесі жалғыз» деген бала сөзі қамшы болды ма, Бағдан ақырын жүрсем айнып қалармын дегендей, қаттырақ басып келіп шабақтары түсіп қаусап тұрған қақпаны ашты...

Алдан жуантық келген аласа бойлы, қысық көз орта жастағы әйел шықты. Алтын дегені осы болса керек.

— Кіріңіз,— деді ол қысылыңқырағандықтан есік көзінде тұрып қалған Бағданға.

— Жоқ, мен бір сәтке ғана...

— Бір сәт пе, екі сәт пе, келгеннен соң есік көзінде тұрмаңыз. Былай шығыңыз.

Байқайды, Алтын дегені дұрыс адам. Бағдан төргі бөлмеге өтті. Жұпыны үй. Жұпыны темір кереует. Қабырғаға көнелеу кілем ұсталған. Үстін кір басқан көне диван. Стол, орндықтар да сәннен әлдеқашан шығып қалған ескі дүниелер... Бірақ Бағдан көзі оларға емес, ауыз үй, төр үйлердің қабырғаларындағы жиі ілініп, кейін алынып қалған картина-суреттердің айқын сақталған таңбаларына түсті. «Осының бір жерінде «Айша Бибі» де тұрды-ау бір кезде»,— деп ойлады Бағдан.

Келе салып, отырмай жатып жалаңаш қабырғаларға сүзіле қараған Бағдан мінезін ерсі санады ма, үй иесі үн қатты:

— Ал, шырағым, жай жүрсің бе?

Бағдан алдымен «жай» деп қалды да тез түзелді.

— Маған Әспет керек еді...

— Әспет кетіп қалды ғой...

— Кетіп қалды?— деп таңданды Бағдан.— Қайда?

Әйел: «Денің дұрыс па өзіңнің»,— дегендей сұрана қарады.

— Қайда болушы еді, Алматыға. Таңғы алтыдағы автобуспен кетті.

— Апыр... рай, ә?..

Үй иесі: «Енді не дер екен?»— деді ме, үнсіз қалды.

Енді не айтудың жөнін таба алмаған Бағдан көп қиналып барып:

— Ал жақсы, апасы...— деп орнынан тұра берді.

— Иә, шырағым, Әспет танысың ба еді?

— Иә, танысым... Былтыр консерваторияға келіп түсем дегенде...— деп ар жағында тағы не айтудың жөнін біле алмай мүдіріп қалды.

Үй иесі іліп әкетті:

— Е, бір жігіт түсірем деп уәде беріп еді, қолынан келмей қалды,— деп еді. Сол сен екенсің ғой, шырағым. «Суға кеткен тал қармайдының кері».

— Иә, сол мен...

Үй иесі жібиін деді.

— Иә, шырағым, сенен жазық жоқ. Барыңды салып-сың. Көнбеген ана шұбар бет көрінеді ғой?..

— Иә, сол... жеңгесі. Ұмытпасам, сіздің есіміңіз осы Алтын ғой?..

— Иә, Алтын...— Алтын жадырай түсті.

Бағдан өзіне-өзі келе бастады.

— Әспет сізді аузынан тастамап еді сол кезде.

Алтын десе, алтын... Туған анам секілді. Осында келгенім сол кісінің арқасы... Шынтуайтқа барғанда інісін емес, мені жақтайтын... Жассың әлі, оқы... кісі бол... балаңды мен асыраймын...— Сөзі осы.

— Рас, рас...— деп Алтын көзін сүртті.— Бір өтірігі жоқ. Оны інім деп қалай жақтайын, ісі қисық болса... Мұны келінім деп қалай жамандайын, ісі мен мінез-құлқынан бір мін таппасам... «Адам — сыйлағанның құлы» емес пе. «Қарына тартпағанның қары сынсын» деген — білім-сіздіктен туған сөз, шырағым.

Өзі қу болмаса да, оңай жерден құлық жасап, ол құлығы ойда жоқта жүзеге асып кеткен соң, Бағдан еркінсі сөйледі:

— Соңшама не бүлдірді Ақдәулет, алып қалуға болмады ма?

— Ойбой, шырағым-ай, алып қалмайық дедік пе. Әспетжан екеуіміз жақсысын асырып, жаманын жасырып, кірісіп-ақ бақтық қой... Болмады ғой.

Бағдан білетін адам секілді:

— Сонда да ішуін қоймады?..— деп қойды.

Алтын көзіне тағы жас алды.

— Қоймады ғой, байғұс бала... қоя алмады. Жай ішіп

келсе бір сәрі. Дүниені қырып-жойып келеді ғой. Әспетке болысасың деп тіпті маған да тіл тигізуге дейін барды. Ал ол байғұста түк жазық жоқ. Жұмысына уақытында барады. Уақытында жұмысынан келеді. Содан кейін зарығып Ақдәулетті күтеді. Алданына қарайды.

Бағдан шошып кетті.

— Алдан?!

— Иә, Алдан еді аты. Мен қойып едім ол атты. Он сегізімде тұрмысқа шықтым. Екі ай отаспастан соғыс басталды. Күйеуім майданда қаза болды. Содан кейін бала сүймек түгіл жар құшағы дегенді де көрген жоқпын, шырағым. Әкеміз де майданнан оралған жоқ. Соғыс басталған жылы іште қалған осы інім — Ақдәулет еді. Бұл дүниеге келісімен анамыз да дүние салды. Сосын мен осы балаға ана орнына ана болып отырып қалған едім... Әйтеуір он кластық білімім бар ғой. Әуелі колхозда есепші болдым. Содан бастауыш класқа сабақ та бердім. Жеткіздім, адам еттім. Осы Жамбылдағы су шаруашылығы институтын бітірді. Обалы нешік, жақсы бітірді. Жақсы оқығаны сондай, соңғы курсында ғылыми командировкамен Москваға да барды. Сол жолы ғой Әспетжанмен кездескені. Ол онда МГУ-дің философия факультетінің екінші курсында оқиды екен. Оқуын тастап Ақдәулетіме еріп келді. «Бір жылға академиялық демалыс алдым. Келер жылы қайта барып түсем ғой»,— деп келген. Қайдан түссін, «Үйдегі көңілді базардағы нарық бұзады» демей ме, келер жылы нәрестелі болды. Жөргек иісін сезбеген басым алданышым болсын деп атын Алдан қойып, бауырыма салып едім, міне, одан да айрылып қалдым.— Алтын солқылдап жылап жіберді. Жалғыз қалған әйел тағдыры әсерлендірді ме, әлде Әспет тағдыры батты ма, Бағданның да көзіне мөлтендеп жас келіп қалды.

— Сабыр етіңіз...

— Сабыр етпегенде не шарам бар?!— деп Алтын енді бетін шәлісімен басып үнсіз жылады.

Арақ ішсе де, Ақдәулеттің не қылмыс үшін жазаланғанын білмейтін Бағдан тағы жымба жолдады:

— Ақдәулетті ақтап алуға болмай ма өзі?

— Ақтайтындай қылмысы да жоқ қой ол сорлының.

Өткен қыста шығарып та алғанмын. Жұмысқа да орналасты. «Енді ішпеймін»,— деп ант-су да ішті. Ішуді қойса, қайтып келем деген Әспеттен де хабар келді. Бірақ бәрі зайғы. Інімнің уәдесі он-ақ күнге жетті ғой...

Бар жағдайға қанған Бағдан кетуге бет алды.

— Сөзге алдандырып қалыппын ғой. Ең болмаса шай ішіп кет, шырағым.

— Рақмет, апасы. Асығыс едім...

— Үй осы, шырағым, жолың түсіп алда-жалда келе қалсаң, қайырыла кет...— деді Алтын. Содан кейін аз кідіріп, ар жағынан төгіліп келіп қалған көз жасын күш салып тоқтатты да:— Әспетжан келінім емес, бірге туған сіңлімдей, несін айтасың, баламдай болып кетіп еді. Сорлы болып қалмасын, көз қырыңды сала жүр...— деп боздап қоя берді.

Не ғажап?! Жағасы жайлау тоқ көңілдің бір күйтін ғана қуалап келген Бағдан да жоқ жерден қасірет арқалап, көз жасына ие бола алмай қалды:

— Алтын апа, өзіңіздей көріңіз. Шамам келгенше көмегімді аямаспын...

Осыны айтып Бағдан орнынан көтеріліп, ауызғы бөлмеге өтті де тұрып қалды: темір кереует пен бетіне жарықшақ түскен гардероб, сыры тайған этажеркалардың арты толған сурет кенерелері. Кәсіби көз соны бірден шалды.

— Алтын апасы, осыншама көп кенерелер қайдан келген?

— Ой, шырағым-ай, ол бір хикая ғой...

— Қандай хикая?

— Әспет келінім жинаған картиналар еді... Ақдәулет мас болып келіп бір кеште талқанын шығарды.

«Осының ішінде «Айша Бибі» де бар-ау»,— деген ой билеген Бағдан:

— Көруге бола ма?— деп сұрады.

— Көргің келсе, көре ғой. Не тамтығы қалды дейсің, бірақ.

Бағдан енді қысылған жоқ, еркінірек басып барды да, біртіндеп көтере бастады. Джорджоне. «Юдифь».— Айқұш-ұйқыш салған пышақ таңбасы. Рубенс. «Телпек киген әйел».— Қиялатып бір тартылған. Рембрант. «Даная».— Көлденеңінен үш тартылған. Репин. «Қаһар Иван және оның баласы».— Пышақ ізі Қаһар Иванның маңдай тұсынан тиіпті.

— Құдай-ау, мынауың құдды Балашов қой.

— Балашовың кім, шырағым? Ақдәулет де,— деді түсінбеген Алтын.

Бағдан түсіндіріп әлек:

— Репиннің Третьяков галлерейасында ілулі тұрған осы картинасына қарап тұрып Балашов деген бір орыс офицері: «Сұмырай»,— деп қанжар сілтеген ғой...

— Иә, сол Балашовың ендеше...

Бағдан келесі кенерені көтерді: Бағдан Шаймұратов. «Айша Бибі».— Айқұш-ұйқыш жеті-сегіз сызық түскен. Бағдан кенерені қолына ұстап тұрып қалды:

— Ала-бетен тілгілейтін бұл суреттің не жазығы бар еді?

— Оған кінәлі мен, шырағым...— деп мүдірді Алтын.

— Қайтіп?

— Киепеті соғады. Ең болмаса, мына Айша анаңа қол тигізбе.— деп едім, соған ерегісіп жасағаны...

Бағдан әрі қазбаламады. Қолына жұққан шаңды кетіркем болып, алақанын шапалақтады да, сыртқа шықты.

— Ал сау болыңыз, Алтын апа.

— Сау бол, шырағым...

Екінші үйден айнала бергенде аңдып тұрғандай алдынан жүгіріп Көпжасар шықты.

— Ағатай, тоқтаңыз...

Бағдан тежемені басты.

— Ана бала бар ғой бәрібір өлетін еді...

Түсінбеген Бағдан:

— Неге?— деп сұрады.

Көпжасар машина есігінен ішіне үңілді:

— Жұрт айтады...

— Жұрт не деп айтады?

Көпжасар біреу-міреу естіп қалмасын дегендей үңіле түсті:

— Алдан бітерде Әспет жеңгем жылан етіне жерік болған...

Бағдан түк айтпады. Естімеген болды да жүре берді.

Қарайлар ештеңе қалған жоқ. Ендігі бет — Алматы.

Жүріп келеді. Ойлап келеді:

Мұны жұрттан артық санаса, артық санап, асыра бағалағандықтан ғана қолқа салған болса, өз жайын неліктен жасырды? «Бағдан аға, менің халім осындай, келе жатқан себебім мынадай»,— деп жол үстінде шынын айтса, Бағдан жіберген қателіктің бірі де болмас еді ғой. Сұп-сұлу, тап-таза қалай алып келсе, Бағдан оны дәл солай тап-таза, сұп-сұлу күйінде алып қайтар еді. Неге жасырды? Неліктен Бағдан бұл шындықты көлденең адамдардан естіді?— Әлде шынымды айтам деп, сырымды ашып алам ба деп қорықты ма? Бір ғажабы — Бағдан Әспетке шаң жуытар емес. Тереңірек ойлап қараса жаңағы сұрақтарға тапқан жауабы мұның өз пайдасына емес, Әспет пайдасына шешіліп жатқанын анықтады: Осы Әспет тақылеттес адамдар болады — өз басының жайын айтып, шашыла бермейтін адамдар. Ондайлар өліп бара жатса да шағынбайды... біреуге сабыт та салмайды. Мал баққан қазақ аулында туып, мал жайын жақсы білгендіктен бе Бағданның есіне жылқы малы түсті. Осы бір сұлу жануар төрт аяғын байлап-матап, бауыздап жатқанда дыбыс шығармақ түгіл тұяғын да серіппейді. Керемет емес пе? Асы-

лы, шағынбау, мен осындай болып қалдым деп байбалам салып, біреуге міндетсімеу — асылдықтың белгісі. Кім білсін, жоқ жерде жүрегі тілгіленіп, көңілі құлазып, кең мұхиттың бір қиырында, апатқа ұшыраған кемеде ұшып түскен секілденіп Бағданның мүсәпір болып қалуы — Әспеттің осы бір мінезінен шығар. Егер ол былтыр кездескен бойда өз халін пәш етіп, бұл мүсіркесе екен, аяса екен деп арзан есеп құрса, Бағдан мүмкін осыншама қиналмаған да болар ма еді, әлде қайтер еді? Данышпан Леонардо да Винчидің «Джокондасы» көрермендерін табындырғанына бес жүз жыл. Осы бір жарты мың жыл бойында адамзат әулетінің оған деген махаббатының айнымай, суымай келе жатқан сыры неде?!— Оның сыры Монна Лизаның жұмбақтығында емес пе екен? Сол бес жүз жыл бойы шешуі табылмаған бітімсіз бір дау бар: Монна Лиза күліп тұр ма? Әлде Монна Лиза күлмей тұр ма? Мына кереметті қараңыз.— Сол бес жүз жыл ішінде орта есеппен жиырма буын ауысқан екен. Соның бір де бірі жауап бере алмаған сұрақ. Былай қарасаң адамның күлген, күлмегендігін айыруда нендей қиындық бар! Күлген, күлмегеніңізді керек десең бесіктегі бала да айыра алмай ма? Не ғажайып бұл сонда? Бұл ғажайыптың кілті— Монна Лизаның ішкі дүниесінің томаға тұйық, жұмбақтығында деп біліңіз. Сол себепті Монна Лизаны түсіну өз көңіл күйіңе байланысты. Бір келіп қарадыңыз: Джоконда сізге миығынан күліп жымиып тұр. Айнала беріп қайта үңіліңізші: жоқ, Джоконда жымиып тұрмаған екен, үстіңнен қарап, «неткен сорлы едіңдер»,— деп мазақтап тұр екен... Ал түсініп көр... Сол секілді құлай берілген көңілдің де сыры міне Әспеттің осы бір жұмбақтығында жатыр. Не сұмдық? «Жылан жегім келеді»,— деді-ау! Тағы да жерік емес пе екен?— Бірақ бұл күдікте негіз жоғына кешегі Әспет айтқан сөздерді саралай келіп көзі жетті: «Ойнап айтқам. Жылан жейтін жерік емеспін»,— деді емес пе.— Бағдан өзіне-өзі разы болмай бетін тыр-

житты: Бағдан сен өзің не болып кеткенсің, таза жерден қоқыс іздейсің. Пасықтық қой. Мұның қалай, жігітім?!— Жігіт ойы енді көлеңкеден шығып нұрлы, сәулелі бір жағаға қарай бет алды: Кеше Маусымбек үйінде неге оңаша қалғың келмеді осы? Жалғыздықтан үрейің ұшқан себебі не? Маусымбекті сағынып келген жоқ едің ғой. Сөйтсе де қасыңда қалдырдың. Себеп?— Себебі — оңаша қалсаң, Әспетті ойлар едің. Өз білместігіңмен өз жүрегіңе өзің салған жара бар еді. Сол сыздатып ауыртатын еді. Сен содан қорықтың. Ендеше дәл осындай сезім Әспет басында да бар еді ғой. Ол жалғыздықтан қорыққан еді ғой. Өтірік күлгені, «Айша Бибіге» шақырғаны, суға түскені, жылан тауып бер деп жетелеп кеткені.. бәрі-бәрі өзінің ана қайғылы, мүшкіл халін бір сәт болса да ұмыту еді ғой. Қайғымды ұмыттырар, алданышым болар деп, саған қол созып еді ғой. Сен болсаң сол үміттің биігінен табылудың орнына, көп наданның бірі болдың да, саздап аяқтың астында жаттың.— Бағдан жүрегі сазып тағы ауыра бастады. Ту сырты шымырлай мұздап, маңдайынан шып-шып салқын тер шықты. Жер табанын суырып, асфальт жолды доңғалағына бүктеп салып, зырлап келе жатқан кішкене машина жолдан бұрыла беріп кілт тоқтады. Сыртқа көтерілген Бағдан кеудесін желге беріп, терең дем алды. Біраз желпініп, олай-бұлай жүгірді де, содан кейін:

— Алматыға барған соң қайтсем де іздеп табуым керек Әспетті,— деген байлам жасап, машинасына отырды.

6

«Табам»,— деп, Бағдан қанша қадап айтса да Әспет, бірақ таптырмады. Консерваторияға барғыштады. Кездесіп қалмас па екен деп көше кезді. Әспет жұмыс істей алады-ау деген әр қилы мекемелерде болды. Университет пен институттардың, Ғылым Академиясының үйлерін

шарлады. Балалар бақшасына, мектептерге телефон соқты. Бәрінен естілер жауап біреу-ақ: «Құрмантаева Әспет? Жоқ, ондай адам істемейді мұнда». «Өзі хабарласып қалмас па екен?»— деп үйде де, шеберханасында да ұзын шнур жалғап, телефонды қасына да қойып жүрді. Бәрі зайғы.

Бір ретте шеберханада отырған. Жұмысы түскірі жүрмей, бір түсірген бояуы өзіне ұнамаған соң сыпырып тастап, қайта-қайта жазып күйзеліңкіреп отырғанды. Кенет телефон шылдырлады. Әйел даусы. Бағданның жүрегі тулап кетті.

— Не істеп отырсың?

Бағдан кешеулеп барып айырды: өз әйелі, Сәлима.

— Немене, асық ойнап отыр дейсің бе, жұмыс істеп...— деп ашуланды Бағдан.

— Мен қазір барам,— деп Сәлима телефон трубкасын салды.

Бағдан «аманшылық па?»— демекші еді, үлгіре алмады.

Шеберхана маңына онша көп ат ізін сала бермейтін әйелінің мына мінезіне таңданған Бағдан жұмысына қайта кірісті. Арада қанша уақыт өтті, кім білсін, бір кезде Сәлиманың даусы шықты:

— Көне, қаншығы қайда өзінің?

— Қаншығы не?

Сәлима бас жоқ, көз жоқ қуыс-қуысты тіміскілей бастады.

— Ау, батырекесі, не іздеп жүрсің?

— Әлгі қаншықты.

— Қаншығың не? Ит пе?

— Қой, жігіттім, ойынды.

Тату семьяны бұзып, Сәлима екеуінің арасына от жағушы біреу барын Бағдан енді аңғарды. Қай суретші болмасын, өз шеберханасына жазу ниетімен кімді қаласа соны әкеле алады. Аздаған өзімшілдігі, жонып тастай-

тындай ғана қисықтығы болғанымен, «ал кеттімі» жоқ, алды кең, негізі момын, бар тілеуін бала бақсам, Бағданға қызмет істесем деген ниетке бағындырған Сәлима оны жақсы білетін, жақсы түсінетін. Соны біле тұра, түсіне тұра келіп тұр. Олай болса, азғырынды, өсек әсері ойсаң да мықты. Әуелі шамданыңқырап қалған Бағдан негізі аңқау, сенгіш әйелінің мүлт жіберіп алғанына күлді.

— Ондай сенбестігің болады екен, «қазір барам»,— деп телефон неге соқтың? Үндемей келіп үстімнен түспейсің бе! Сен келем деген соң қоя бердім...

Сәлима не дерін білмей аңырып қалды.

— Қойшы, ойының қалмайды екен осы сенің...

— Осындай ойын бола ма? Сенбесің бар, телефон соқпа, барам деме. Аңдып жүр де үндемей бас. Жөні осы. Теріс деші, кәне?

Үндей алмаған Сәлима терезе жақтағы кушеткаға барып отырды. Сол жайды пайдаланды ма, Бағдан енді аздап ақылғөйсіңкірей сөйледі.

— Бізде қазір бәрі бар: бала бар, үй-жай бар. Ақшамыз да бар. Бағданыңның атақ-даңқы өз алдына. Ол қазір халыққа танылып қалған ел адамы. Мүмкін біреулерге татулықпен күн кешіп келе жатқан осы өміріміз ұнамайтын шығар. Арамызға от жағып, араздастырып жіберсек дейтін шығар.

— Жоқ, қайта жақсы болсын дегені.

— Жақсы болсын дегендер осылай жасар ма? Сені маған жаны ашығансып шаптаса — көр соқыр, надандығы. Ал біліп шаптаса — залымдығы. Қайсысы болсын жақсы емес. Өнер адамы қай заманда болмасын өсек сырығының ұшында жүрген. Тоғышарлар есегінің сырығы. Сол өсектің сойыл соғары өзің болсаң, ол менің ғана емес, сенің де бақытсыздығың ғой.. «Жаман айтпай жақсы жоқ», сондай бақытсыздыққа душар бола қалсаң, жаңағы «жаны ашымпаздарың» қол ұшын берер ме саған? Бермейді емес, бере алмайды, беру қолынан келмейді. Көп

болса, «алда байғұс-ай»,— деп мүсіркейді. Тілейтінің осы ма сонда?

Сөз парқын түсіне білетін Сәлима күрсініп алды да:

— Ана, Әспет дегенің кім?— деп сұрады.

Бағдан мүдіріп қалды: Қайдан естіді? Кім айтты? Тіп екеуінің кездескенін тірі жан көрген жоқ қой. Маусымбә Әспетті білген емес. Алтыннан шықты деуге, ауыз бар майды.— Бағданның кім екені оның түсіне де енбеген. Көпжасар— бала. Қайдан шықты бұл әңгіме Қайран.

— Неге үндемейсің?

«Сен жұртты танымасаң да, сені танитын көз көп»,— деп жорыған Бағдан:

— Білмесем, не деп үндеуім керек?— деді таңданға болып.

— Білмесең, мә, өндеше?— деп, Сәлима бір қомақты қағазды Бағдан алдына лақтыра салды.

Ашып қараса, вагон-ресторанда қызға байқатпай отырып Бағдан жасаған Әспет суретінің эскизі. Астында: «Өспет!» деген өз қолы.

— Иә, бұл Әспет,— деді ары таза Бағдан.

— Оның кім?— деп тұрмын ғой мен саған?

Съезд сапарындағы альбомда осындай қырық-ел эскиз болатын. Соның ішінде толып жатқан әйелдер де бар еді. Сол эскиздердің бәрін былай тастап — Әспет алып келгеніне мүлде қайран.

— Малшы мал бақпаса, аңшы аң ауламаса, жазуші кітап жазбаса, олардың несі малшы? Несі аңшы? Несі жазушы? Сондай-ақ көрген-білген кездескен адамдарымды альбомыма түсірмесем менің қай жерім суретші? Жоқ жөнекей кездескендердің бірі шығар?

— Ойнама, шынықты айт!

Бағдан жалтара сөйледі.

— Ана альбом ішінде толып жатқан бейнелер ба? Солардың біріне соқпай, бұл эскизге неге шүйліктің?

— Себеп бар.

— Қандай?

— Екеуің поезд ресторанында бірге отырыпсыңдар. Жамбыл сапарын біліп қалды ма деп секем алған Бағданның жүрегі орнына түсейін деді.

— Оны кім айтты?

— Кім айтқанын қайтесің. Әспет деген кім деп тұрмын ғой, соны түсіндір.

— Әспет деген бе?.. Соның кім екенін өзім де жөндеп білмеймін. Тегі сол менің өзім болсам керек,— деді Бағдан салмақты қалпына келіп.

— Ойнайсың, е?..— деп жымыды ашуы тарқай бастаған Сәлима.

— Ойын емес, шыным. Байқайсың ба, алдыңғы жылы съезге барып келгеннен бері менің тақырыбым да, стилім де өзгере бастады ғой. Сол — Әспеттің арқасы. Менің көзім ашылайын деді, Сәлима. Тегі кемелдік келе жатқан болар...

Сәлима біраз үнсіз отырды да, тақырып өзгерді, стиль өзгерді деген соң ба:

— Осы ана жылғы бір картинаң қайда?— деп ашудараздығы жоқ сұрақ қойды.

— Қайсысы?

— Әлгі «Егін орағы алдында...» деген бе еді? Бірдемелері ұнамайды, жөндеймін деп жүруші едің ғой?

— Ә, ана бір картина ма? Жойып жібергенмін.

Сәлима шошып кетті.

— Өзіңді танытатын дүние емес пе еді?

— Бүгін танытса да, ертең құны болмай қалатын шығарма маған қайбір түпкілікті бедел әперер дейсің. Бедел емес, сабынның көбігі ғой ол. Қазір бұрқырап тұрғанымен ертең жоқ. Сен егер ақылды болсаң, менің бойымдағы құдай берген талантты сабын көпіршігіне итермелеме.

Негізгі мамандығы мұғалімдік болғанымен біраз жә өнер адамының қасында жүргенін танытып:

— Бұл жанрдан неге шошисың? Тек қана портретте жазып та аты шыққан суретшілер бар емес пе?— деп да ласты Сәлима.

— Ол портреттерде өмір бар. Ол келбеттерден қа ғы мен қуанышты да, ақыл-ой, кемеңгерлікті де, ашу-ы мен күлкіні де, жақсылық пен жаманшылықты да, қула пен зымияндықты да, бәрін де көре аласың. Олар шә көркем туындылар.

— Е, сен де ендеше солай өтіп жаз.

— Жоқ, егінжай ол палитраның орны емес, қала жазсаң да плакаттың аты плакат.

Сәлима жығыла сөйледі:

— Көзге көбірек түссін, ауызға жиірек іліксін ға менікі...

— Жоқ, бұл көзге ертең түспейтін, ауызға ертең ілі пейтіндердің жолы. Арзан жол.

Сәлима үндеген жоқ.

Міне, жұбайымен екеуара болған осы әңгімеден кей сегіз жылдан астам уақыт өтті. Жылдар қарап жатпайд Әлденелерді алып, әлденелерді сыйлап жатыр. Аларь опырып, ойсыратып бірден де алмайды. Сәт сайын, сағ сайын күн, ай сайын жымба жолдап алады. Сол алысть белгісі — самайға ақ кіре бастады. Басында нысана ға деп жұлып тастап жүрген Бағдан жүре бара әлгі жыл құрғырлардың алып жатқан бірдемелері екенін түсіні мойынсұна берді. Ақыл-ойдың тоқтасқанын, таланттың қ лыптасқанын танытып мұрт қойды. Өзі ат жақты келге өңін ашып, сындарлы ұзын бойына әлдебір сүйкімділі ірілік сыйлаған қоп-қою, қап-қара әдемі мұрт. Бір кү Бағдан айнаға қарап отырып, сол мұрт арасында да жасі рынып жүрген ақ талдарды көрді. «Әзірге жасырына тұ Қайда барам дейсің, ертең өзің-ақ шығарсың»,— деп кү ген-ді. Бұл — жылдардың ұрлағаны болса, сыйлаған

өлдеқайда еселі. Алып-алып, есесіне түк бермей қойса қайтер едің? Жастық дәурені өтіп, кемелді кісілік шаққа жеткен Бағдан соны шүкіршілік етеді, ең алдымен ол тағы бір ұл бала көрді. «Айбарымыз болсын деп атын Айбар қояйық»,— деді Бағдан. Сәлима қарсы болған жоқ. Бұл — оның өмірдегі табысы болса, өнердегі табысы ше? Атаулы жылдар Бағданның қыл қаламынан ірілі-уақыты елуалпыс шығарма туғызды. Соның ішінде он шақтысы ірі полотно — атақ пен бедел әкеліп, Бағдан даңқын қалыптастырған шығармалар. Бұрынғы «жас суретші» деген анықтама әлдеқашан ұмыт болған-ды. Енді Бағдан фамилиясына: «белгілі суретші», «көрнекті суретші», «бетке ұстар суретші»— деген анықтамалар қосарлана жүретін болды. Айла-құлықсыз, өзінің адал еңбегі арқасында көзі біршама дұрыс ашылып, қиқым есеп, халтура дегенге соқпай, екінің бірі дәл басып танып, таба бере алмайтын шеберлік атты жолға адаспай түскен таланты арқасында жеткен анықтамалар ол. Шын надан, шын топас адам «мен топаспын» деп өзінің ондай «қасиетін» ешқашан да мойындамақ емес қой. Бір кезде Аса өзенінің бойында Әспеттен айрылып, күйзеліп қалған Бағдан өзін-өзі: «Надансың, Бағдан, топассың»,— деп жерлесе, ол оның топастығы емес, қайта топас еместігі. Қыз жанына терең бойлап үңіле алмай, мүлт жіберіп алғандығына білдірген өкініші ғана болатын. Задында сенгіш Бағдан жақсылық пен жаманшылық жолы қай жерде айрылып, дарын мен дарынсыздықтың, ауырдың үсті, жеңілдің асты дегендердің қай жерде жіктелетінін «білем» деп сеніп айтар болса, ол Әспеттің арқасы. Егер ол бұл күнде даңқты суретші атанса сол даңққа жету жолында екі-ақ рет кездесе де, өнеріне үкім шығарып, жүрегінде лепті таңба, із қалдырып кеткен Әспет әсерінің айрықша екенін айқын түсінеді. Содан ба, жылдар өтіп жатса да, Әспетке деген ыстық сезім өршіп сала бергендей: келіп қалар, телефон шылдатып қалар, бір жерде болмаса, бір жерде көрініп

қалар деген үмітпен күн кешкен Бағданның жолы тағы да Жамбыл қаласына түсті. Бірақ анадағыдай жан баласын айтпай, ұрланып бармады. Ұзақ жылғы жемісті еңбектің түйіні секілдендіріп, сонда ашылған өз көрмесіне шақырылып барды.

Маусымбек бастаған бір топ жас жігіттер қарсы алды.— Өнер үзенгісіне аяқ салсақ па деген дәмелі жастар.— Көрме орталықтағы қазақ драма театрының фойесінде ұйымдастырылған екен. Келген адамдарда қисап жоқ. Бағдан шарапаты театрдың өзіне де тисе керек. Бұрын ойналып, ығыр болған спектакльдердің өзіне де келушілер көбейген. Мұның бәрі автордың көңілін аулау үшін өсіріп айтқан сөз емес екеніне көп кешікпей Бағданның өз көзі де жетті: Театр төңірегі қара-құра кісіге толы. Күйкі тірлікте кездесетін әр қилы өмір тауқыметінен біршама биіктеп, көңіл жүдетер ұсақ-түйектің бәрін ұмытып, қошемет пырағына отырып қанаттанып алған Бағдан өзін қарсы алған топпен фойеге кірді. Ар жақтан аздап қиық пен шербидің мәткесіне ұқсайтын сопақ бет әдемі келіншек шығып қарсы алды:

— Бағдан Шаймұратович, хош келдіңіз. Күтуліміз біз сізді.— Көрме директоры Анна Васильевна деген кісі осы екен.

Бағдан рақмет, ырзалығын танытып ілгері өтті. Әр кезде мұның қиялынан туып, мына екі қол арқылы дүниеге келген сурет-картиналарға үңіле қараған жұрт. Бір ғажабы, осы бір «г» әрпіне ұқсас фойенің екі жақ қабырғаларына ілінген сурет-картиналардың барып тоғысар жері — жаңағы «г»-нің шолақ жағындағы кең маңдайды түгел алып тұрған «Айша Бибі» картинасы екен. Картина алдында үймелегендердің қарамы тіпті үлкен. Қолына микрофон ұстаған түсіндіруші сөзі саңқ етті:

— Бұл — қазақ совет бейнелеу өнеріндегі ірі полотнолардың бірі...

Бағдан шегініп кетейін деп еді, Маусымбек оның қолынан ұстап ілгері сүйреді:

— Тыңда қазір не дерін...

— Бұл картинаның құндылығы — өткен заманның бүгінгі күнмен үндесіп, тілдесіп жатқандығында. Картинаның фонына қараңыздар: мыналар, міне, «Айша Бибіні» көруге барған бүгінгі еңбек адамдары. Ана арғы қырқадағы электр линиясы, жартылай тұмсығы ғана көрінген жеңіл машина... Бұдан сегіз жүз отыз жыл бұрын өткен Айша Биби анамыздың түсіне де енбеген жаңалық.

Әрі тыңдауға Бағданның дәті шыдамады. Маусымбек құшағынан жұлқына босанды да, шегініп кетті. Фойенің екінші залына бұрылып, жаңағы түсіндірушіден біраз алыстаған соң, «бұл не болды?» дегендей соңынан ере келген «шербидің мәткесіне»:

— Осы картинаны алып тастаңыздаршы,— деп өтінді. Ештеңеге түсінбеген Анна Васильевна таңырқай берді:

— Ол не дегеніңіз, Бағдан Шаймұратович, бүкіл көрменің көркі ғой бұл картина, қалайша алып тастаймыз?!

Басқа ештеңе деп сөз қатпаған Бағдан далаға шықты. Соңынан ерген Маусымбек пен тағы бір жас жігіттен:

— Машиналарың бар ма, қыдырайықшы?— деп сұрады.

— Бар болғанда қандай!

Әлгіндей болмай лып етіп пұшық мұрын бір машина келді. Шоферден рұхсат алып рульге отырған Бағдан ескі жолды ұмытпаған екен, бір көшеден екіншіге, одан үшіншіге, төртінші көшеге өтіп ақыры баяғы үйдің алдына келіп тоқтады. Бірақ дарбаза, қақпа да, үйдің өзі мен қоршауы да өзгеріп, жаңарып кеткен. «Дұрыс келдім бе өзі?»— деп күдіктеніп еді, баяғыда өзі Әспетпен бірге көлеңкесінде отырып дем алғысы келген терекке, соның ар жағындағы Көпжасар баланың үйіне қарап көңілі ор-

нына түсті. Сөйтсе де, жаңарып, өзгеріп кеткен үйге кі-
ісі келмеді де, қасында отырған шофер жігіттен:

— Мынау үйде Көпжасар деген бала тұрады. Со-
шақырып шыға қойшы,— деп өтінді.

Жүгіріп кеткен жігіт өзінен де зор бір жігітті ер-
қайта шықты.

— Осы үйде Көпжасар деген бір бала тұрушы ед

— Көпжасар менмін. Сіз кімсіз?

Бағдан не дерін білмей қысылып қалды.

— Бұл ағаң суретші, Бағдан Шаймұратов,— деді ағ-
та отырған Маусымбек.

Көпжасар елпілдеп қалды.

— О, сізді білем ғой мән. Кеше көрмеңізде болды
«Айша Бибі»— тіпті, керемет сондай!

Осындай жөні жоқ жерде өзін пәш етуді жөнсіз д-
білетін Бағдан әңгіме тақырыбын тез өзгертті.

— Өсіп кеткенсің, Көпжасар.

— Ағасы, мені қайдан білесіз?— деп сұрады таңд-
ған Көпжасар.

— Осыдан сегіз жыл бұрын осы көшеде бір көрген
бар еді...

Көпжасар қанша ойласа да есіне түсіре алмады.

— Оқасы жоқ, ал өзің қайда оқисың?

— Осындағы су шаруашылығы институтының үшін
курсанда... Содан кейін кілт өзгеріп:— Ағасы, неге оты-
сыздар машинада? Түсіңіздер, үйге жүріңіздер...— д-
өтінді Көпжасар.

— Рақмет, шырақ...

«Ал сонда не тілейсіздер?»— дегендей Көпжасар Б-
дан мен Маусымбекке кезек қарап тұрып қалды. Бағд-
«Айтсам ба екен, айтпасам ба екен»,— деген толқум
асықпай сөйледі:

— Мына көрші үйде... баяғыда Алтын деген әйел 1
рушы еді...

Көпжасар іліп әкетті.

— Иә, тұрған. Өткен жылы қайтыс болды.

— Қайтыс болды?— деп Бағдан әрі таңданып, әрі шошып қалды.— Неліктен?

Ер жетіп, кемелдене бастаған Көпжасар мына үлкен кісі қойған сұрақтың ерсілігін байқады ма, жымия жауап берді.

— Неліктен деріңіз бар ма? Ауырды да дүние салды.

— Ал оның інісі бар еді ғой?..

— Иә, Ақдәулет деген інісі болған. Қазір білмеймін.

— Апасының жаназысына келе алмады ма?

— Жоқ.

«Сұрасам ба, сұрамасам ба?»— деген әлгі толқу Бағданды тағы баурады:

— Басқа жақтан, айталық, Алматы жағынан ешкім келмеді ме?

— Келді.— деп Көпжасар тақ еткізді.— Әспет дейтін келіні болатын... Сол келді.

— Алматыдан ба?

— Ол арасын білмедім, ағасы, Алматыдан емес қой деймін...

Ендігі тұрысты артық деп санаған Бағдан:

— Ал, сау бол, Көпжасар,— деп жүріп кетті.

Бағдан үндемеген соң қасындағы шофер бала да, Маусымбек пен оның қасындағы жігіт те көпке дейін ауыз ашпады. Қызық! Әспет, әйтеуір осы Бағдан жүрген жерлерде жүр. Мүмкін ол Бағдан жұмыс істеп отырған кезде шеберхана алдынан талай рет өткен де шығар-ау. Мүмкін жаңа ғана Әспет жүріп кеткен көшені бойлап Бағдан да жүрген болар...

Кенет Бағдан ойын бұзып бір дауыс шықты:

— Аға, сіз қалғып кеттіңіз ғой деймін... Рульге өзім отырғаным дұрыс болар... Қайда барамыз, айтсаңыз болды ғой. Бұл қалада мен білмейтін қуыс жоқ.

Бағдан тоқтап, орынды шофер баланың өзіне берді.
— Әуелі бір азық-түлік магазинінің алдына тоқта.
Содан кейінгі бетің — Аса өзені. Мәжнүн тал... білесің
ғой?

Шофер бала күлді.

— Бүкіл Аса өзенінің бойында бір-ақ талымыз бар.
Қалайша білмеске...

«Әуелі азық-түлік магазиніне»,— деген соң ба, Мау-
сымбек көңілденейін деді.

— Е, бәсе... Үлкен қаладан келгендерде сарқыт-сау-
қат деген болушы еді... Қайдағы бір өліп қалған кемпірді
іздеп...

— Алтын деген бір жақсы кісі еді,— деп ақталды
Бағдан.

— Ол кісіні мен де білетін едім,— деді Маусымбек-
тің қасында отырған жігіт.

— Ал, иә?— деп Бағдан артына жалт бұрылды.— Сіз-
дің атыңыз кім?

— Осында қала өрнектейтіндердің бірі. Суретші.
Аты — Мирас,— деп таныстырды оны Маусымбек.

— Ал, Мирасжан?..

Аға суретші мән беріп, қадала қарағандықтан ба, Ми-
рас мүдіріңкірей сөйледі.

— Шынында мен ол кісіні емес, ана келінін білетін-
мін...

Шаң жуытпай жүрген Әспет туралы әлдебір ерсі, қо-
лайсыз сөз естіп қалам ба деп қорыққан Бағдан жүрегі
лүпілдеп қоя берді. Інісін білем демеяді, келінін біледі.

— Иә, келіні деген кім еді?— деп Бағдан салқын қан-
дылықпен жай сұрады.

— Келіні — Әспет. Ой, керемет адам еді!

Бағдан күрсініп қойды.

— Оның керемет екенін қайдан білесің? Ай, бір бө-
лең болған-ау тегі?!— деп әзілдеді Асаға жеткенше асы-
ғып отырған Маусымбек.

Бағдан мазасызданыңқырап қалды.

— Ай, Маусымбек-ай, балалармен ойнайсың-ау.

Мирас қысылған жоқ:

— Неге білмеймін? Ол кісі бізге сабақ берді ғой.

— Бізге де берген,— деп қосарланды шофер жігіт.—

Орысша, қазақшаға бірдей, ағып тұратын.

— Мұрат дұрыс айтады,— деп қостады Мирас.— Мен орыс класында сегізіншіде оқыдым. Ал Мұрат қазақ класының сегізіншісінде оқыған. Әспет апай сөйлегенде біз ауымызды ашып қалатынбыз.

Мына сөздерден кейін Бағдан жүрегі орнына түсейін деді: «Апасы сонда жиырма-ақ жаста!»

Мирас тоқтар емес:

— Кейде Әспет апай әдебиет пен өнер, эстетика тақырыбына лекция оқитын-ды.

— Рас айтасың, Мирас. Менің де есімде. Ол лекцияларға сонда қала мектептеріндегі мұғалімдер түгел жиналатын...— деді Мұрат.

Бағдан тағы бір күрсініп алды да, шалқая отырды. «Әлде не дер екен?»— деген түйіткілді көңіл жадыраған сайын Әспетке деген сағыныш туы көтеріліп сала берді: Жаным-ау, неге хабарласпайды?

— Ол апайларың қайда енді?— деп сұрады енді Бағдан жымбажолдап.

Жігіттердің жауабы бұл ретте қабыспай қалды.

— Қайта түсіп, МГУ-ды бітірген соң өзінің туған жері Маңқыстауға барды деп естігем,— деді Мұрат.

— Жоқ, қате. Әспеттің туған жері Маңқыстау емес, Семей жағы ғой. Ол қазір Ақсуат, Тарбағатай, Аякөз аудандарының бірінде болса керек,— деді Мирас.

Осы әңгімемен олар Аса өзенінің жағасына келді. Шынында да кемері аласа мына бір тау өзені осы тұста тым жалаңаш екен. Қай жақтан келіп қарасаң да көзге түсері баяғы жалғыз ағаш — мәжнүн тал. Машина тура соған бет алып келеді. Арада сегіз жылдан астам уақыт

өтсе де, бәрі де Бағданның көз алдында. Өне, арғы беттегі ана ойпаңдау көгалды жерге машинасын қойған. Міне, мына бір жерден қол ұстасып екеуі бергі жағаға өткен.. Бұрқырап жатқан қоймалжың лай су да сол қалпы.

— Ал, ағасы, мәжнүн талыңызға келдік,— деп Мұрат машинасын кілт тоқтатты.

Көктемде дүрліге көтерілген дала реңкі қуқыл тарта бастаған шақ. Күн соңдай ыстық. Тау жақтан соққан леп жақын жерде лапылдап жанған от қызуындай. Машинадан қарғып түскен жігіттер суға бірден лап қойысты. Ал Бағдан болса, шешінуін шешінсе де бүкіл жан дүниесін баураған сағыныш сезімінің жетелеуімен мәжнүн тал астына келді: Жылдар қылауы оған да белгі берген. Жалбыр шашты бір бұтақтар еңкейе-еңкейе қуарып сынып түсіпті. Оның есесіне жас бұтақтар ұшталып, «кәне, былай тұр, орныңды мен басам» дегендей жайыла еңкейіп келеді.

Бағдан баяғы өз «орнына» келді де шалқалай жатты: Аспан нәлге салғандай түп-тұнық, мөп-мөлдір. Бар болғаны батыс жақ қияда алақанға салып үрлеп, ұшырып жіберген мақта секілденіп екі-үш шөкім ақша бұлт қалықтап барады.

Құдды бұдан сегіз жыл бұрынғы аспан. Сегіз жыл бұрынғы ақша бұлттар. Тасқа жазылған өлеңнің бүгінгі күнге жеткен жолдары тағы да көңілге оралды: аспан... бұлт... Аруана дүние... Оқыс бір түйін: сегіз жыл дейсің, сегіз жүз жыл бұрын да мөп-мөлдір осы бір аспанда үлпілдеген осы бір бұлттар қалықтаған ғой. Кім біледі, жан тәсілімін жасар алдында Айша ананың бір кезде жер дүниені табындырса да, міне, енді сөніп бара жатқан қара көздері қазақы үйдің қара шаңырағынан дәл қазір мына Бағдан көріп жатқан мөлдір аспанға, ана қалықтап бара жатқан ақ үлпек бұлттарға түскен болар?.. Сурет салып дағдыланбаған, бірақ тіл өнерін дертке балап, көкке көтерген ел осы бір сәтті келер ұрпаққа жеткізіп бер деп

дәупері ақынына тапсырған шығар... Дәупері?..— Бағдан сегіз жүз жыл бұрын өтіп кеткен атсыз ақынға осындай теңеу тапқанына шошынып қалды. Жоқ, шын дәупері ол ақын. Өйткені «...Аруана дүние...» жай ақынның қолына келе бермейді. Жай тілдің ұшына орала да бермекші емес. Аруана дүние?.. Мал баққан қазақ даласында аруана сұлулықтың төресі. Олай болса, мына қолдан тайып өтіп бара жатқан ыстық дүниеге ыстық іңкәрлік болды ғой?.. Арманды Асан Қайғының аңыз болған желден жүйрік желмаясы да осы аруана. Олай болса, дүниенің ешкімге ұстатпай кететін шولاқтығы ма екен аруана? Аруана — туған жерге деген айнымас махаббат бейнесі. Көзін байлап жердің қай түкпіріне апарып тастасаң да, бөтен жерді жерсінбейтін, туған жерін таппай қоймайтын жануар ғой ол. Олай болса жер қиянында тірлік кешкен атақты Бибі өлер сәтінде өзінің туған жеріне апарып қоюды өсиет еткен екен ғой? Мына сиқырлы сөз тіркесінде де сыр, нендей мән бар? Бағдан қалай ойланбаған осыны? Осы жұмбақты шешіп алмай «Айша Бибіні» қалай жазған?— Бағдан шалқайып жатқан қалпы көзін жұмды. Кенет өн бойын соғып өткен дауылдай «қайта жазсам»— деген шабыттың жойқын күші баурап әкетті. Бағдан «Айша Бибіні» қайта жазады. Жоқ, қате, Айша Бибіні емес Әспетті жазады. Айша Бибі Әспеттің фонында тұрады. Сегіз жыл болса да құлақта тұнған таныс дауыс, Бағданның іңкәр даусы — Әспет даусы. Сонымен не айтпақсың?— деп сұраған секілденді. Жоқ, қате, ең әуелі мәжнүн тал... одан әрі Айша Бибі, ал одан әрі қол жетпес алыста Әспет... Көзі жұмулы Бағдан жаңағы өзі іңкәр дауысты естір ме екенмін деп тағы да құлақ тікті: жалаң аяқ құм басқан аяқ дыбысы жақындап келеді... Жүрегі тарсылдап соққан жігіт көзін жұма түсті: қазір келеді де, шөп еткізіп мұның бетінен сүйеді. Сонда қайтсе де шапшаң қимылдап үлгереді де құшақтай алады. Босатпайды сосын. Рас, осы үміт ақталып қалатындай аяқ дыбысы қа-

сына келіп тынды. Мұның бетіне көзін қадап еңкейгені сезілді. Дем алысы естілді. Бағдан құшағын аша берді: «Ал шөп еткізсейші енді». Бірақ шөп еткізген ешкім болмады. Бағдан көзін ашты: өзіне үңіле төніп тұрған Маусымбек екен.

— Ұйықтап қалғанның қай жағысың? Жүр, суға түс. Жігіттер дастарқанды жайып, дайын отыр,— деп Маусымбек Бағданның қолынан тартты.

7

Сол күннің кешінде кездесуде болып қонақ үйге кеш қайтқан Бағдан түнде қызық бір түс көрді: Дәл өңіндегідей. Аса өзені бұрқырап жатыр. Арғы бетте жарға төніп «Айша Бибі» күмбезі жарқырап тұр.— Бұл жерге қалай келіп қалған?— Бағдан соған қайран. Жоқ, қате екен. «Айша Бибі» келмеген, қайта Аса өзені сол «Айша Бибі» күмбезінің қасынан өтеді. Қалайша? Тіпті түсініксіз. Бағдан осы бір жұмбақты шеше алмай қиналады. Өзі бергі бетте. Баяғы мәжнүн тал. Шашақты бұтақтары басын бұрынғыдан да төмен иіп көлемді аумақты алып жайылып кеткен. Бағдан соның көлеңкесінде отыр. Қасында... Әспет. Иә, иә, Әспеттің тап өзі. Ап-айқын. Ақшыл өңінде тіпті бір дақ, мін жоқ. Үстіне киген кең етек, ақ көйлегі төгіліп башпайына дейін түгел жауып тұр. Сондай жарасты. Әспет өңін көк көйлек ашады деген ұғым қайдан шықты осы? Әспет өңін ақ көйлек қой ашатын. Сол ақ көйлектей аппақ періште өңінде күлкі бар. Әспет Бағданға қарап күледі. Бағдан қол созды:

— Сағындым ғой, Әспет, келші бері...

Әспет басын шайқап, жылжи бергендей болды...

— Босқа әуреленбе, Бағдан. Ана екі балаңды қайтесің? Сәлиманы қайда қоясың?

Бағдан ұмтылып жүгірген секілденеді, бірақ жүрісі өнбейді. Әспет жеткізбейтіндей.

— Тоқташы, Әспет! Екі бала өзімдікі ғой. Ал Сәлиманы...

Аққудың сұңқылы секілді бір дауыс Бағдан сөзін есіртпей жіберді:

— Жоқ, Бағдан, қателесесің. Мен өз қуанышымды басқа біреудің қайғысы мен көз жасынан іздемеймін. Менің бақытым басқа біреудің бақытсыздығында болмауға тиісті.

— Әспет! Аялдашы сәл ғана!..

Әспет аялдамады. О, ғажап! Жалаң аяғымен Асаның ыстық құмын басып біршама жүгіріп барды да, жерден көтеріліп жүре берді. Құдай-ау, Әспет құс емес еді ғой, қалайша көтеріліп, қалықтап кетті? Жоқ, Әспет құс екен. Құс болғанда да құс төресі — аққу екен... Жаңа: «Менің бақытым басқа біреудің бақытсыздығында болмауға тиісті», — деп аққуша сұңқылдап айтқаны да содан. Бағданның «ақ көйлек» дегені де қате. Ақ көйлек емес, аққудың ақ қанаттары екен ғой. Әспет сол ақ қанаттарын баяу қағып барды да, «Айша Бибі» күмбезін жанап өте берді... Жоқ, жанап өткен жоқ, тура барды. «Айша Бибі» әуелі сырылып жол берген секілді еді, о да қате болып шықты. «Айша Бибі» сырылмады. Көтеріле берді. Көтеріле берген «Айша Бибі» күмбезін Әспет ақ қанатына отырғызды да мөлдір аспанның сонау қиясындағы ақша бұлттарға қарай самғай барып көзден ғайып болып жүре берді...

Бағдан шошып оянды. Байқаса жүрегі құрғыр тулап, қара терге түсіп қалған. Сағатқа қарап өді, ертеңгі сегіз. Алды да, Маусымбекке телефон соқты.

— Әй, Маусымбек түнде жер сілкінген жоқ па осы?

— Оны қайдан шығардың?

— Білмеймін... Маған «Айша Бибі» күмбезі құлап қалған секілді болып тұр.

— Қой оныңды. «Айша Бибінің» қалған қабырғасы әлі мың жыл тұрады,— деп Маусымбек жұбата жауап қатты.

— Қайдам?.. Барып қайтсақ қайтеді?

— Түс көрудің қай жағысың?— деп күлді Маусымбек.

Дегенмен Бағдан өтініп қоймаған соң, ертеңгі шайды ішкеннен кейін, Маусымбек пен Мұрат, Мирас төртеуі көшегі пұшық машинамен «Айша Бибінің» басына келді. Машина әрірек етекте қалған. Бұлар жаяу көтеріліп үнсіз айналып, құламай тұрған жалғыз қабырғаны зерттеп ұзақ қарады. Күмбез дін аман. Үстіне орнатылған шынылы қалпақтың есігі құлыптаулы тұр. Кейін орнатылған шойын шарбақтар мен тас плиталар төселген аллеялар кеш келсе де ұқыпты қолдың, қамқор иенің барлығын танытады. Күмбез іргесіндегі тақтайда «XII ғасырда соғылған бұл ескерткіш-мұра Біріккен Ұлттар Ұйымының оқу-ағарту, ғылым мен мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы — ЮНЕСКО-ның қарауына берілген» деген жазу бар. Күмбез тағдыры енді беделді халықаралық ұйымның қолында. Көңілге тоғы да сол.

Осы бір кезде етекке үлкен автобус келіп тоқтады. Ішінен шулай түскен қырық-елу саяхатшылар жақындаған сайын, сыбырға ауысып, ақыры күмбезді үнсіз айнала бастады.

«Айша Бибіні» өз көзімен көріп көңілі орныққан Бағдан машинаға мініп жатып қасындағы жолдастарынан:

— Келген сайын байқайтыным — ойнап-күліп дабырласып түскен адамдар «Айша Бибі» басына келгенде үндей алмай қалады. Себебі неде?— деп сұрады.

Мирас пен Мұрат бұл жайында ойланбағандықтарын танытып жауырындарын қиқаң еткізді. Ал Маусымбек жауабы көңілге қонбайды.

— Қанша көне дегенмен күмбез астында өлік жатыр ғой...

Бағдан оларды сынайын деген жоқ еді. Ана екі жігітті өз біледі. Ал өз жолдасы Маусымбектің сурет салу тәсілі

біршама дұрыс болғанымен, әр құбылыстың тереңіне үңіліп, философиялық ой түйіндей бермейтінін бұрыннан сезетін. Айналып келгенде бұл сауалды Бағдан өзіне қойған еді. Соған енді өз жорамал-топшылауын ортаға салды.

— Меніңше, өлік жатқандықтан ғана емес, Маусымбек. Көзі барға керініп тұрғаны секілді, құлағы, көңіл құлағы барға сөйлеп тұр ғой бұл күмбез. Сегіз жүз жылдан астам уақыт сөйлеп тұр. Жер бетінде ұлылық барын, жер бетінде сұлулық барын, жер бетінде асыл махаббат, тазалық барын паш етіп тұр ғой... Бұл ұлы мұраның басына, келген адам соны түсінеді. Соны түсінеді де тазарып, ағарып қайтады. Биіктеп қайтады.

Ана үшеу келіскендіктерін бас изеп түсіндіріп, үндей алмай қалды. Жаңағы пікірдің жалғасын қуалаған Бағдан да ойда. Асфальт жолмен зырлап келе жатқан пұшық машина Аса өзеніндегі көпірден өтті. Баяғы Әспет екеуі келе жатып бұрылған жер кейін қалды... Әспет... Кенет ой көзі көптен бері іздеп, бірақ таба алмай жүрген бір ғаламат шындықты ашты: Байқаса, ана Әспет пен мына «Айша Бибі» күмбезінде бір ғажайып үндестік, ғаламат ұқсастық бар екен. Айша Бибі секілді Әспет те ұлылық пен сұлулықтың, тазалықтың иесі. Егер Бағдан Әспет бейнесін жасаймын десе, ол, бейнені міне осы қасиеттерден іздеуге тиісті.

Жел ызыңын, мотор үнін басып, кенет аққу сұңқылы естілді: мен өз қуанышымды басқаның көз жасы мен қайғысынан іздемеймін...

Мүмкін бұл тіпті аққудың сұңқылы да емес шығар. Көрген түсте Әспет айтқан осы бір мөлдір сөз ұзақ жыл бойы Бағданның өз көкірегінде піскен, сөйтсе де тілге оралып дыбыс болып шықпаған, мұның өз жан сыры шығар?.. Бірақ одан Әспет ұтылып тұрған жоқ қой. Өйткені ол бұл сөзді өз аузымен айтпаса да сол шындықты бар болмыс, ісімен танытып, Бағданға қайтсе де мойындаттырып, көзін жеткізіп кетті ғой. — Бағдан күрсініп қойды.

Көңіл көзі тағы бір шындыққа тірелді. Әспет бұған енді қайтып телефон соқпайды. Әспет бұған енді қайтып кездеспекші емес...

Бағданның жүрегі сыздады. Көңілге медеу болсын деді ме, жазсам ба деп арман өткен әлгі бір түк нобайы жоқ бұлдыр сағым секілді Әспет бейнесін қайта ойлай бастады. Қалай жазбақ? Ұлылық пен сұлулықты, таза-лықты танытар бұл асыл бейне қылқалам ұшынан қай күйде, қай түрде шықпақшы?—Кенет Бағданның көз алдына Джоконда келе қалды: қызық. Әспет жалаң аяғымен құм басып, бұдан алыстап бара жатқанда қай күйде кетті осы?—Күліп кетті ме? Әлде жылап кетті ме?—Бағдан ойлап-ойлап таба алмады. Бірақ таба алма-дым деп ренжіген жоқ. Өйткені шын талантты дүниенің өмір мен өлім таласындай болып ауыр толғақпен келетініне оның көзі жете бастаған еді. Бір жап-жақсы өлеңнің тексінде, «мен сенің құдіретіңе түсінбедім»—деген жол бар. Сол туралы Әспет бір сөз орамында: қандай аңғалдық! Түсінсе ол құдірет бола ма? Құдіреттің құдіреттілігі түсініксіздігі мен жұмбақтығында емес пе?.. Неліктен оған таңданып қамығады?—деп еді. Сол сөзді есіне алды да Бағданның көңілі орнына түсейін деді. Шалқая отырды. Керек десең Әспеттің жұмбақтығының өзі жақсы. Себебі: Әспет адам түсінбейтін құдіреттілікке мегзейді. Бағданды егер жұрт ойлап, бағалағандай Бағдан бойында шын таланттың бір сынығының бары рас болса, бір өдемі күні бұл құдіретті бейне Монна Лизадай жарқырай шығып, галлерейаның бір үлкен залында жұрт көзін сұқтандырарына сене берсе де болады ғой...

1978 жыл.
Алматы — Саздыағаш

СӘБИ ЖАУАБЫ

Жуырда ғана үш жасар балам Саянды алып Алматыға барып қайтқан едім. Поезбен барып, поезбен қайтқанбыз. Жол жүріп елігіп алған балам: «Папа, енді Москваға барайық»,— деп қоймайтын болды.

— Жарайды, барсақ барайық.

— Қашан барамыз, папа?

— Келер жазда.

— Папа, немен барамыз Москваға?

— Әрине, поезбен барамыз, балам.

— Жо-жоқ, папа, Москваға машинамен барамыз,— деп Саян үзілді-кесілді жауап берді.

Бұл жауаптың мәнісін аңдасам, балам поезд тек Алматыға ғана барады деп ойлайды екен.

Сейтіп, біз келесі жазда Саянды алып Москваға бардық. Кәдімгі Алматыға жүріп тұратын поезбен бардық. Астананың тамаша жерлерін араладық Кремльді көрдік. Ленин мавзолейіне кірдік. Содан кейін балама: — Енді Третьяков галереясына барамыз,— дедім мен.

— Папа галереяда не бар?

— Галереяда көп картиналар бар. Соны көреміз.

— Кинодағы картинадай ма, папа?

— Иә, кинодағы картиналардай, балам.

— У, картина көреміз! Картина көреміз!— деп Саян қуанып қалды.

Біз галереяны ұзақ жүріп араладық. Саян ана суретке де, мына суретке де қолын шошайтып: «Анау неге жатыр, папа? Мынау неге түрегеп тұр»,— деген сияқты сұрақтар қояды. Білгісі келеді. Ал біз болсақ, түсіндіруге тырысамыз.

Ақыры галереядан кеш шықтық. Шығар бетте вестибюльдегі кішкене кафеге кіріп тамақ іштік. Саянға балмұздақ алып бердік. Үлкендермен бірге ұзақ уақыт тік жүріп шаршаған бала сергіп көңілденіп қалды.

Қайтар жолда мен одан:

— Ал, балам, қалай галерея ұнады ма?— деп сұрадым.

— Ұнады.

— Несі ұнады саған сонда?

Саян маған тура қарады да:

— Мороженое,— деп жауап берді.

АЛ ЕНДІ КІМСІҢ?

Бір демалыс күні үйімізге жолдастар келді. Есік алдында бір топ кішкене балалар ойнап жүр еді, қонақ әйелдің бірі соларға қарап:

— Әлгі Саяның қайда? Мыналардың ішінде бар ма өзі?— деп сұрады.

— Бар. Қайсысы қоңырлау, мұрындылау болса, сол Саян,— деп күлдім мен.

Қонақ балалардың қасына барды. Үңіле қарап біраз тұрды. Содан кейін бір ойыншық машинаны арқасынан ұстап, құмға ерсілі-қарсылы ырғытып, аузымен дүрілдетіп жүресінен отырған баланы барып ұстады. «Осы ғой» дегендей маған қарады. Мен қонақ әйелдің айнымай басқанына қуанып күліп жібердім.

— Бәсе, әкесінен аумай қалыпты. Ал, кәне, атың кім сенің?

— Саян,— деп бала аузымен дүрілдетіп, машинасын қозғай берді.

Қонақ күле сөйледі:

— Өзің қара екенсің, зәуде қазақсың ғой деймін, а?

Бала басын шайқады.

— Әлде орыспысың?

Бала тағы да басын шайқады.

— Жо... о... қ.

— Ал енді кімсің?

— Мен Саянмын,— деп жауап берді де, балам машинасын «дүрілдете» берді.

ҚЫСЫЛЫП ҚАЛДЫМ

Жадырап жаз келді. Саян екеуміз серуендеп көшеде жүрміз. Сылдырап арық ағып жатыр. Кенет сол арықпен төмен қарай қылтыңдап бір доп кетіп барады екен.

— Саянжан, ананы қара, өне бір доп қалқып барады. Бар, ала ғой,— дедім мен ойланбастан.

Саян доптың алдын орап жүгіріп барды да, тосып алды. Содан кейін маған қайтып келді де:

— Папа, біреудің добын алуға бола ма?— деп таңдана сұрады. Қателік жасап алғанымды сонда ғана білдім де:

— Әрине болмайды. Осы арадағы бір баланікі шығар. Ағып кетпесін, алып былай таста дегенім ғой,— деп қысыла жауап бердім.

МАМАМ ҚАШАН КЕЛЕДІ

Саянның шешесі облыстық ауыл шаруашылық бөлімінде істейтін еді. Бір күні темір жол бойындағы бір ауданға командировкаға барып қайтатын болды. Саян екеуміз мамасын поезға шығарып салдық. Балам ес білгелі анасынан, аз күнге болса да, алғашқы рет ажырасқалы тұрғаны еді бұл. Өзіне жұмбақ «алыс» бір жаққа кетерін сезіп, аймалай береді.

Бір заманда паровоздың құлақты тұндырған ащы айқайы шықты. Поезд қозғала бастады. Тамбурда тұрған мамамыз бізге қолын былғап алыстап барады. Мен Саянға қарадым. Ерекше бір себилік мұңлы қалыпта тұнжырап қалыпты. Айқай-шуы да, жылау-еркелігі де жоқ. Өзі «тағдырына» сондай бір нәзік қарсылық көрсетіп үнсіз тұр. Кішкене қара көзінен мөлтеңдеп жас көрінеді. Бір кезде менің көзіме көзі түсіп кетті де, құшақтай алды. Балалық қайғысын жасырғысы келді ме, әлде қайтты, әй

теуір жүзін өкел менің пальтомның етегіне басты. Мен оны көтеріп алдым.

Бұл кезде ағаш тасасына түсіп көзден ғайып болған паровоздың тағы да өктем даусы естілді.

— Папа, мамам қашан келеді?— деп сұрады Саян.

— Келеді, жаным. Тез келеді.

Екеуіміз де көңілсіз басып кейін оралдық.

Бұрын біріміз балалар бақшасына, біріміз қызметтен асығып, сағынып келер, көзімізге ыстық, өз үйіміз енді иесіз қалғандай. Салқын да жат, көңілсіз көрінеді. Жанна да сабақтан қайтпапты. Саян тағы да:

— Папа, мамам қашан келеді?— деп сұрады. Осы сұрақты ол көзі ұйқыға кеткенше сан рет қайталап қоя берді.

Мен де түнімен ұйықтай алмадым. «Саян шіркін, мамасын сағынып жыламаса жарар өді»,— деп мазасызданамын.

Арада екі-үш күн өтті. Саян жыламады. Күн озған сайын «мама қашан келедіні» де азайта бастады. Мен оны ертемен балалар бақшасына апарып саламын. Кешке қызмет аяғында барып алып қайтамын. Сәл мұңайып қалады да, қуанып қарсы шығады. Мойнымнан келіп құшақтап балапан қолымен қатты қысып қояды. Содан кейін күндіз не істегенін былдырлап айта бастайды. Шешесін іздеп жыламаған да, сағынбаған да түр білдіреді. «Жылап тынышты кетіре ме?»— деген күдігім енді ыдырап, көңілім орнығайын деді.

Араға тағы да үш-төрт күн түсті. Балам тіпті: «Мамам қашан келеді?»— деген сұрақты қоймайтын да, мені мазаламайтын да болды. «Осы күшік дүниеде анасы барын ұмытып та кеткен болар»,— деп күліп те қоямын. Сонда да: «Мамаңды ұмыттың ба»,— деген сұрақ қойып, ала көңіл етуді жөн де көрмеймін.

Күндер өте берді. Мен бір күні Саянды балалар бақшасынан алып, үйге қайттым.

Ымырт үйіріліп барады: Ала көлеңке, бос көшеде екеуімізден басқа ешкім де жоқ. Жапалақтап қар жауады. Екі беткейде жарыса өскен бәйтеректер мелшиіп қимылыз қалған. Сол бәйтеректердің қырауытқан бұтақтарына қарасаң, арғы ала көлеңке сұрқай аспанның ғажайып бір қитұрқы айқыш өрнектері сияқты болып көрінеді.

Саян өзіне мағынасы жұмбақ осы құбылыстардың бәрін де білгісі келеді. «Қар неге жауады?», «Ағаш неге өседі?», «Қараңғы неге түседі?» деген сұрақтар қойып, жауабын талап етеді. Өзі сондай көңілді келеді.

«Япырмау, осы шіркін шынымен-ақ шешесін ұмытып кеткені ме?»— деп ойлаймын. «Ұмытса ұмытып та кетеді. Төрт-бес жасында жетім қалған баланың ата-анасын білмейтіні де содан емес пе. Ай, күнәсіз сәбилік шақ-ай, дүниеде сен дегенде бауыр етін кесіп беретін, әр күн сайын жүзіңе қарап, қабағың кірбең тартса да «ауырып қалды ма?», жә «ашығып қалды ма?» не болмаса, «тоңып қалды ма?»— деп құландағы даусы құраққа шығып, шыбын жаны үстінде болатын ең жақын, ең асыл адамның болғанын да ұмытып қаласың-ау. Қандай өкінішті!»

Осындай ойлармен жүдеңкіреп келе жатыр едім, кенет вокзал жақтан паравоз даусы шықты.

Ұлпа қарды есіп, томпалаңдап басып бара жатқан Саян кенет тұра қалды.

— Папа паровоз кімді шақырады?

— Паровоз кімді шақырушы еді. Ешкімді де шақырмайды. Олай-бұлай жүргенде көлденең адамдарға: «Жол беріңдер! Әйтпесе басып кетемін» деп ескерткені,— дедім мен.

Балам мұңайып қалды.

— Жоқ, папа, паровоз мені шақырады. Онда менің мамам бар,— деді Саян.

Соны айтты да кенет маған сұрана қарады:

— Папа, мамам қашан келеді?

Біз бір жылы көктемде демалыс алып, сүйікті қаламыз Алматыға келдік. Қаланың тау жақ шетінен жалға алған үйіміз де қолайлы болып шықты.

Тұңғыш қызымыз Жанна онда жетіге толған еді. Туған күніне арнап бір кішкене сыйлық жасамақ болдым. Жанна екеуміз қалаға бардық. Қайтар жолда көшеде гүл ұстап отырған кемпірден бір шоқ гүл сатып алып едім. Жанна орындамаған бір уәдемді ойыма салды. Бұрын бірнеше күн бұрын мен оған: «Тауға шығамыз, қызғалдақ тереміз»,— деген едім.

Балаға өтірікші болудан жаман бар ма! Басқа бір ұсақ шаруаларды былай қойып, келесі күні Жанна екеуміз тауға шықтық.

Бергі бетте қызғалдақ гүлін таба алмадық. Қала адамдары теріп кетіпті. Ал басқа гүлдердің әлі шешек жара қоймаған шағы екен.

Біз әрі астық. Ұзақ жүрдік. Қилы-қилы төбелерді кездік. Бірақ қызғалдаққа кездесе алмадық. Көңілсіздік басты. Аса бір ренішті түрде үйге беттедік. Қазір Жанна бір құшақ гүл көтеріп келе жатса... Шіркін-ай, онда қызым шаршағанын да ұмытып кеткен болар еді-ау! Үйге барған соң, тауға қалай шығып, қалай түскеніміз де, гүлді қалай тергеніміз де жатқан бір жыр болып айтылмас па еді. Саян да, көрші үйдің балалары да Жанна әңгімесін тыңдап аузын ашып, аңырап қалмас па еді! Әттең не керек, әкеле жатқан гүліміз жоқ.

Өзіміз де бір шығанға кеткен екенбіз. Көлбеу беткейді қиялап төмен түсіп келеміз. Шаршап, шалдыға түсіп келеміз. Сол жақта биік бір ақ басты тік құз тұр. Күн көзін де қалқалап, төбемізден төне түсіп тұр.

— Папа, шаршадым, аяғым дірілдейді, бүгіле береді,— деді қызым.

— Осы төбеге шыққанға шаршап қалдың ба? Ал мы-

на құзға шыққандар да бар ғой. Сен түгіл солар да шаршадым деп айтқан емес,— дедім мен Жаннаның көңілің табам ба деп.

Жанна жоғары, құзға қарады.

— Ой, ой ой!!!

— Рас айтам. Тіпті солардың ішінде қыздар да болған.

— Да, папа?! Ой, ой ой! Шаршадым деп айтпаған сонда да, ә?

— Иә, айтпаған.

— Ой, ой, ой!— деп Жанна басын шайқай берді. Мен қызымның көңілін аулағаныма қуанып, ілгері көз салдым. Кенет, алдымызда екі жүз қадамдай жерден бір кішкене төмпешік көрінді. Көз жауын алар қызыл гүлге тұнып тұрған төмпе! Қуанғандығым сондай «Қызғалдақ» деген сөз де аузыма түспей қалды. «Жанналап» алға қарай қолымды сілтей бердім. Оның да көзі шалып қалған екен. Шаршағанын да ұмытып кеткен. Жүгіре жөнелді. Мен де адымдай басып келемін.

Жанна төбешікке барып жеткен бойда-ақ гүлге қолын соза беріп қалт тұрып қалды. Содан кейін төмпені бір айналып түсті де маған қарай жүрді.

Мен оған анадайдан:

— Жаннажан, кідірме, жұлып ала бер. Үйге тез қайтайық,— деп дауыстап келемін. Қызым бұл сөзіме құлақ аспады.

Мен жақындап келгенде, сыбырлап қана:

— Мола!— деді.— Папа, бұл қызғалдақты жұлмайықшы.

Келіп қарасам, шынында да мола екен. Басына қойылған кішкене ғана құлпы таста:

«Рәш Садықова. Жиырма екі жаста. Қапылыста шыңнан құлап опат болды. Мәңгі-бақи қош бол, қазақтың таза жанды, ер жүрек қызы.

Сапарлас достарынан» деген жазу бар екен. Мен қызымды бауырыма қыстым да, маңдайынан сүйдім.

Ақылына разы болып сүйдім. Екеуіміз тағы да ілгері жүрдік. Жанна болса, жаңағы иесіз тауда жалғыз қалған мола жайын сұрайды. Ал мен болсам, өмірдің күрделілігі жайлы, адам махаббаты жайлы ойлап келемін.

Иә, Рәштай ер қыздың моласында желектеп өсіп тұрған мына қызыл гүлдер мүмкін Жанна сияқты сәбилер махаббаты шығар. Кім білсін оны!

ЕКІЛІК

Жанна сүйтіп мектепке барды. Ата-анасының қуанышына сабақты да тәуір оқып кетті. Дәптерлерін де таза ұстап, маржандай тізіліп жақсы жазатын болды. Жалғыз-ақ алғашқы кезде екінің таңбасын дұрыстап сала алмай жүрді. Құйрығы дөңгеленіп, латынша «S» әрпіне ұқсайды да тұрады ылғи. Мен бір күні балама оның осы кемшілігін бетіне бастым. «Екінің таңбасын жаза алмайсың, саған не болды, Жанна?»— деп қынжылдым.

— Бекер ренжисің, папа? Екілік дегеннің өзі осындай жаман болмай ма?— деп жауап берді ол.

БЕСТІК БАҒА

Бүгін біздің үйде үлкен қуаныш бар. Жанна екінші класқа көшті. Жыл бойында төрт рет ауырып, оқуға бара алмай қалған еді. Соған қарамастан барлық сабақтан бестік баға алып шықты.

Біз үй іші болып осы бір кішкене қуанышымызды тойладық. Жаннаны аздап көтермелеп, мақтап та қойдық.

— Тек төрт рет ауырып қалмағаның болмаса, барлық пәнді беске тапсырдың. Жарайсың, Жаннажан,— дедім мен.

Әке-шешесінің айрықша мейіріміне қуанып отыр
Жанна:

— Енді бір рет қалғанымда, одан да бес алат едім,— деп жауап берді.

Бала түсінігі қандай қызық десеңізші!

БАЛА ТІЛІ

Бізге көрші үйде Аманкелді деген бес жасар бала б еді. Майданда қайтыс болған әкесі Қаридан аумағ ала көз, кесек, қара бала болатын.

Аманкелді екеуміз бір күні қала сыртындағы көд бардық. Бой жаздық. Суға түстік. Алыста, айдынның е тасында топ үйректер жүр. Мен тереңге қарай біраз ж зіп барып едім, жағада тайыз суда, ойнап жүрген ба маған айқай салды.

— Аға, маған анау үйректі ұстап берші?

— Үйрек қазір ұстатпайды. Ертең мылтық әкелед де атамыз,— дедім мен оған.

Үйге қайтып келе жатқанымызда да бала сол үйр жайын әңгімелей берді.

— Аға, мылтықпен атып алған соң үйректі маған б ресің бе?

— Иә, саған берем.

— Мен сосын үйге алып барам ба?

— Иә, үйге алып барасың.

— Мен сосын Күләш апама ас деймін бе?

— Иә, ас дейсің.

— Мен сосын жеймін бе?

Шыдай алмадым. Баланың бал-бұл тілін қызықт күліп жібердім.

Демалыс күні. Ірілі-уақты бес бала аула ішінде құм төмпешікте ойнап жүрді. Сәбилер қылығын қызықтап верандада отырмын. Олар болса, мені көрген жоқ. Жұмыстары қауырт. Ешкімге зер салар емес. Ренжіспей, төбелеспей тату ойнап жүр. Кенет осылардың арасында шашы едірейген ұзын бойлы, тұман көз бір бала сая бола қалды. Ол да ойынға келіп қосылды.

Кенет ар жақтан жарымжан адам мінген бір коляска көрінді. Біздің аулаға кіре берісте бір дөң бар еді. Моторы тырылдап келіп, сол дөңге асыла берді де, бық етіп кейін кетті. Артында қою көк түтінін будақтата келіп қолына тағы да өрмеледі. Асыла беріп тағы да кейін кетті.

Бұл кезде балалар көңілі осы бір жайға ауған еді. Бәрі де ойындарын қоя салып солай қарап, қызықтап қалған.

Бір кезде жаңағы соңынан қосылған тұман көз тұрып:

— Кәне, ағайға көмектесіп жіберейік,— деп жүгіре жөнелді. Сол-ақ екен қалған балалар да лап қойысты.:

«Өзі бір ақылды, ибалы бала екен»,— деп ойлады мен. Сәбилер барған бойда-ақ колясканың артына жармасты. Кішкене мотор қайта бықылдады. Коляска екпіндей келіп өрден асып барып тоқтады. Манағы тұман көз кескестеп алға шықты. Өжеттігі ме, сұғанақтығы ма, кім білсін.

— Аға, біз көмектестік қой сізге. Бізге бір сом беріңіз.

Жарымжан адам күлді де қалтасынан тұтас бір шоколад алып шықты. Содан кейін:

— Рақмет, балалар. Өркендерің өссін. Мына шоколадты бөліп жеңдер,— деп тұман көз балаға ұсынды.— Таласпайсыңдар ғой?

— Таласпаймыз!— деп балалар шуласа жауап берді.

Жарымжан адам аса бір мейірбан жүзбен қолын бұлдады да ілгері жүріп кетті.

Балалар енді тұман көзді қоршалай қалысты. Тұман көз шоколадты олай бір, бұлай бір аударыстырды да:

— Жүріңдер, ең алдымен ойнап аламыз. Шоколадты содан кейін бөлеміз,— деп алаңға қарай ойысты.

Балалар тағы да ойынға кірісті. Тұман көз де бір машинаға құмды толтыра тиіп екінші бір жерге апарып төкті. Содан кейін қайтып келді де, қолына күрек алды.

— Сендер осы арада үй салыңдар. Ал мен ана жерге барып құдық қазайын.

— Жарайды,— деп дабырласты қалғандары.— Біз үй саламыз, сен құдық қазасың.

Тұман көз өзі нұсқаған жерге барды. Құмды бір-екі рет көсеп алып былай тастады. Сонан соң балалар жаққа көз салды да аңдып тұрған ешкімнің жоғын байқап зыта жөнелді. Шоколадты қалғандары да ұмытпаған екен. Тұман көздің соңынан дүркірей тартты.

Тұман көз қарсы беттегі үйді айнала қашты. Қалған балалар оны айнала құды.

Енді бір кезде үйден бұйра шаш бір жас әйел шықты. Тұман көз енді сол әйелге қарай ұмтылды.

— Мама, мына қарашы, мыналар міне соңымнан қалмайды. Шоколадты тартып алмақ,— деп шағына сөйледі.

— Кәне, шоколадты маған берші.

Қуғыншылар не болар екен дегендей кейінірек шоғырлана тұрып қалды.

— Мама, менің шоколадым, ағай маған берген. Мыналар тартып алғысы келеді,— деді тұман көз шешесіне шоколадты ұсынып жатып.

Бұйра шаш әйел шоколадты алды да, бірдей етіп беске бөлді. Содан кейін оқшауырақ тұрған бес балаға барды. Үлестіріп берді.

— Мама, маған қайда? Ол ағай бұларға емес, маған берген,— деп тұман көз жыламсырай сөйледі.

— Кімге бергенін терезеден көріп отырғанмын,— деді шешесі,— өтірік айтасың, өзімшілсің, сол үшін саған үлес тимейді.

Шоколадтан үлес алып қуанған балалар дабырласа сөйлесіп өз жайларына кетті. Ал тұман көз орнында со-райып жалғыз қалды.

ОҚЫҒАННЫҢ КӨЗІ АШЫҚ

Жанна екіншісі класта оқып жүр еді. Бір күні ол кітабынан «Оқығанның көзі ашық. Оқымаған адам соқыр болады» деген мақалды оқып көрді де:

— Бұл не деген сөз?— деп сұрады.

— Оқыған адам көпті біледі. Көзінің ашық болатыны содан. Ал оқымағанның дүниеден хабары аз болады. Бұл соқырмен тең етеді,— дедім мен.

Бұл жауапқа Жанна ырза болмай қалды.

— Міне, әжем оқымаған. Сонда да соқыр емес қой. Ал сен қызметтен келсең-ақ болды, отырып алып, оқи бересің, оқи бересің. Сонда да көзіңнің ашық ештеңесі де жоқ. Әжемнің көзіндей,— деді.

Несін жасырайын, жауап таба алмай, күмілжіп қалдым.

Сөйтіп баламыз екеуміз «дауласып» отырғанда, Жанна оқыстан қолын сиялап алды. Ол тазалықты жақсы көретін. Үсті-басы кіршіксіз, жинақы жүруші еді. Сол дағдысына бағып жуына бастады. Сия дағы бірден кете қоя ма! Тырнағының көбесінде, саусақ арасында қалып қойды. «Ыстық сумен жу»,— деген әжесінің тілін алам деп, күйіп те қала жаздады. Менің көмектесуіме тура келді. Әуелі мен оған:

— Қолыңды сула,— дедім.

Жанна айтқанымды орындап, қасыма келді. Мен бір тал сіреңке шырпысын алдым да, күкіртімен сияның да-

ғы бар жерлерді ысқылап жібердім. Содан кейін қызым қолын жууы мұң екен тап-таза болып шыға келді.

— Мұны кімнен көрдің, папа?— деп сұрады қуанған Жанна.

— Ешкімнен көрген жоқпын. Кітаптан оқыдым. «Оқыған адамның көзі ашық» деген міне осы.

Әңгіменің мәніне Жанна енді түсінді-ау деймін, күлімсіреген қалпы ойланып қалды.

АЛМА НЕГЕ ИНЕТ АТАНДЫ?

Н өршімізде Алма дейтін бір кішкене қыз бар еді. Жұрттың бәрі оны Алма демей, Инет деп атайтын. Мен соған таң-тамаша болып: «Бұл баланы неге өз атымен атамайды екен? Инет дегені несі екен?..»— деп ойлаушы едім. Шешімі былай табылды:

Жазғы демалыс кезі болатын. Бір күні Алма аула ішінде өзіндей қыз балалармен доп ойнап жүр еді, үйден шешесі шықты да:

— Алмажан-ай, баршы, айналайын, дүкенге барып нан әкеле қойшы. Менің қолым тимей жатыр,— деп дауыстады.

Алма бетін тыжыртып, басын қисайтты да:

— И нет!— деп жауап берді.

Анасы қайда жұмсаса да, Алма орышалап:

— И нет!— деп жауап береді екен. Мұнысы: «жоқ бармаймын» дегені.

— Алмажан-ай, ыдыс-аяқтарды жинай салшы!

— И нет.

— Алмажан-ай, еденді жуа салсаң, қайтеді!

— И нет.

Алма жалғызілікті шешесіне көмектеспейді. Жұмса са тіл алмайды. Ылғи: «И нет — жоқ, бармаймын!»— деп жауап береді. Сол себепті жұрт оны келекелеп, Инет деп атап кетіпті.

Бұдан бірер жыл бұрын біздің үйдің көршісінде апалы-сіңлілі қыз балалар тұрды. Үлкені — Жанар алтыншыда, кішісі — Данар төртіншіде оқиды. Олар біріне-бірі сондай ұқсас еді. Тіпті кейбір тосын адамдар Жанарды Данар деп, Данарды Жанар деп айыра алмай да қалатын. Бірақ күнде көріп, көрші отырған біздерге апалы-сіңлілердің өзгешелігі де көп. Жанар болса, сұңғақ бойлы сәнқой бала. Жасы он үште ғана болғанымен селдір өскен өлең шашын төбесіне қоқайтып, сәндеп тарайды. Үстінде шолақ тон, бұтында тар балақ шалбар. Қолында сәнді папка. Өстіп Жанар мектепке келеді. Дәл сонда танымаған адам болса, оны алтыншы кластың оқушысы емес, осы мектептің мұғалимасы шығар деп те қалар еді. Ал Данар болса, алыстан жақсы көре алмайды, сол себепті көзіне ақ кенерелі көзілдірік салып жүреді. Қалың қара шашын Жанар секілді қоқайтпайды да, екі бұрым етіп өріп, тізесіне түсіріп жібереді. Сәнді шолақ тоны да жоқ. Мектепке қара жағалы қызыл пальто киіп, қолына ақ жағал ескі, үлкен портфел ұстап келеді. Сонда ол танымайтын адамға төртінші кластың оқушысынан гөрі, әлдебір ғылыми-зерттеу институтында қызмет істейтін кішкене бойлы профессорға көбірек ұқсай қалатын-ды.

Содан болса керек, ауыл үйдегілер оларды еркелетіп кейде: «мұғалима апай», «көзілдірікті кішкене профессор», — деп те атайтын.

Осы «мұғалима апай» мен «көзілдірікті профессордың» басқалар біле бермейтін бір міні де бар еді. Мін дегенде тетелес өсіп келе жатқандықтан ба, Жанар мен Данар бірінің айтқанын екіншісі тыңдай бермейді.

Олар аулада жүріп доп ойнайды. Доп дегенің домалақ емес пе, секіріп, қарғып жүргенде қолыңнан шыға қашатын бір кезі болмай ма. Сондайда Жанар тауықтың

қоразындай қоқия қалады да, екі жас үлкендігіне бағып барлыққан дауысымен:

— Данка, бар, алып кел деймін допты!— деп айқайлайды.

Бірақ кішірейетін Данар жоқ. Ақ кенерелі көзілдірігін бір қозғап қояды да:

— Керек болса, өзің барып әкел. Мен лақтырған жоқпын оны,— деп шіңкілдей жөнеледі.

Апалы-сіңлінің үйде де істейтіні осы.

— Данка, бүгін төсек-орынды сен жинайсың!— дейді Жанар ертемен көзін аша салысымен.

— Жинасаң өзің жина, мен кеше жинағанмын.

— Данка, бүгін сен дүкенге барып нан әкелесің.

— Әкелсең өзің әкел. Мен кеше барып әкелгенмін.

Күнде осы секілді мың түрлі жұмыс бар. Соның бәрінде де Жанар мен Данар: «Жоқ, сен барасың», «Жоқ мен емес, сен барасың!»— деп салғыласады да жатады.

Ақыры осы таластың аяғы барып жаманға соқты.

Бір күні Жанар мен Данардың ата-анасы:

— Мынаны ішіңдер, мынаны жейтін болыңдар. Ұрысып жүрмеңдер. Жатарда есіктің ілгегін салып жатыңдар. Біз кешірек ораламыз,— деп бір жерге қонаққа кетті.

— Жақсы бәрін де орындаймыз,— деді Жанар мен Данар қосарланып. Сөйтті де екеуі сабақ дайындауға кірісті. Бір заманда қарны аша бастаған Жанар:

— Данка, шайды сен әкеп құясың!— деді дөрекілеу даусымен.

— Құйсаң, өзің құй, мен кеше құйғанмын,— деп Данар ерегісе кетті.

Тағы да біршама уақыт өтті.

— Данка, сен төсек саласың!— деді көзіне ұйқы тығыла бастаған Жанар.

— Салсаң өзің сал, мен кеше салғанмын.

Осы ерегіспен түннің бір уағы болды. Екеуі де шаршай

бастады. Дайын тұрған шай да ішілмеді. Төсек те салыңбады.

— Салмасаң салма, менің түгім де көтпейді,— деп Жанар диванға келіп қисайды.

— Менің де ештеңем кетпейді,— деп Данар кереуетке барып жантайды.

Көзі ұйқыға кетіп бара жатқан Жанар:

— Данка, бар есікті жап!— деп дауыстады.

— Неге мен жаппақпын. Өзің жап,— Данар бір аунап түсіп ұйқыға аттанды.

Ал есік болса ашық қалды.

Осыдан кейінгі уақиғаны біз өртеңіне білдік. Түнде есіз қалған үйге ұрылар кіріп түсіпті де, дәлізде тұрған киім-кешектерді сыпырып кетіп отырған. Оның ішінде Жанардың қысқа тоны мен Данардың қызыл пальтосы да бар.

Осы оқиғадан кейін Жанар мен Данардың әке-шешесі балаларының теріс қылығынан ұялды ма, кім білсін, басқа бір жаққа көшіп кетті.

Қазір олар қай жерде тұрады, мен оны анық біле де бермеймін. Сырт хабарға қарағанда Жанардың да Данардың да есі кіріп қалыпты. Сол бір оқиғадан кейін бірін-бірі тыңдап жүретін де болыпты деседі.

Тегі бұл хабар рас болса керек.

1960

ЖҮРЕКТИҢ КІЛТИ

(Деректі әңгіме)

Нұмыс аяғында үйге келіп білдім. Педагогикалық институттың студенттері телефон соғып, кездесуге шақырыпты. Уақыты соншалық тығыз. Ал тақырыбы болса беймәлім: үй іші сұрамаған, шақырушылар айтпаған. Ойлап-ойлап барғанды жөн көрдім: тым болмаса жұрт айтқанды тыңдап қайтқан да теріс болмайды ғой.

Жеткен хабардың шалағайлығы сондайлық, мен, тіпті, кешігіп қалыппын. Зал лық толы. Мінбеде бір шикіл сары сөйлеп тұр. Шешен сөзін бөлмейін деп кіре беріске отыра салып едім:

— Президиумға,— деген дауыстар шықты. Жұрт дүрліге қол соға бастады. Амал жоқ, ілгері өтуге тура келді. Көрсеткен орынға жайғасқан соң байқадым, стол басында мен танитын бірер адам бар екен: қоңқақ мұрын, құбаша — ақын. Одан әрі отырған жалпақ бет қара — сыншы. Осы сыншыны көргенде есіме әманда піл түседі: иненің жасуы секілденіп тұратын кішкене көзі ана сазарма табақ бетіне мүлде үйлеспейді.

Шикіл сары сөзін ілгері жалғады.

— Біз сендердей кезімізде есеп дегеннің не екенін білмейтін едік. Не істесек те, мемлекет қамын ойлайтынбыз. Ал бүгінгі жастардың психологиясы мүлде басқа. Олар есепке жүйрік. Жоғары оқуға түсердің өзінде де мемлекетке емес, өзіне пайда түсірер мамандықты таңдайды. Мәселен, зоовет институтта оқып жатқандардың қайсыбірі мал бағуды жақсы көреді дейсің. Сонда да зоотехник, ветеринарлық дәрігер болып шықпақ. Себебі олар малдың өзін жек көрсе де, сүтін жек көрмейді.

Кеш келіп, ештеңеге түсінбегендігім бе, әлде осынша жәбірлейтіндей қазіргі жастардың, оның ішінде зоовет институтта оқып жүргендердің не жазығы бар дедім бе өйтеуір:

— Мынау не айтып тұр?— деп, оң жағымда отырған көзілдірікті жігітке бұрылдым.

— Бұл кісі осы институттың мұғалімі. Ұстаз болған соң не айтса да еркі бар ғой.

Мен енді мына жиын мақсатын анықтап алғым келді:

— Бұл жиын ненің құрметі?

— Е, естімеген екенсіз ғой. Студенттердің ойлап шығарып жүргені. Кездесу тақырыбы: «Өткен өміріңдегі есте қалған бір оқиға...»

— Балалар шынында да қу екен. Аңқау ағаларын мінбеге шығарып алып, аузына келгенін сөйлетпек қой,— әріректе отырған бір жігіт ана мінбедегі шикіл сарыны иегімен нұсқап мырс етті.

Мен ойланып қалдым. Шынын айту керек, сондай табылған тақырып. Өз өміріндегі тағылым боларлық бір оқиғаны есіңе алып, жақсы жандар туралы айтып берсең, жастарға өнеге, ал өзіңе жан ләззатын әкелер еді ғой.

Ал сонда мына оқыс сауалға не деп жауап бермек керек? Басынан өткен көп оқиғалардың қайсысы мәнді? Қайсысы бүгінгі жасқа әсер етпек? Жөппелдемеде солардың ішінен нені даралап айтқан жөн болмақ?

Мен осындай бір сауалдар қойып, азапқа түсіп отырғанда:

— Есеп қумаңдар, балалар!— деп әлгі шикіл сары мінбеден түсті.

Зал тым-тырыс. Қол соққан бір пенде жоқ.

Енді мінбеге қоңқақ мұрын, құбаша ақын көтерілді. Ренішті залдың көңілін көтерейін деді ме, жасында өзі ғашық болған бір қыз туралы айтты. Ұзын сөздің ұрғасынан түсінгенім: бұл қызды шын сүйген екен де, қыз байғұс мұның сезімін түсіне алмаған.

— Қыз балалар! Махаббатты қадірлей біліңдер!— деп тоқтады құбаша ақын.

Үшінші болып мінбеге сыншы көтерілді.

— Мына бір жас ақын дала туралы өлең жазған екен. Өлеңінде қала тынысының тарлығын, шуылының көптігін айта келіп, көсіліп жатқан кең даланы аңсайды екен. Бұл не, жолдастар?— деп піл көз сыншы аса бір мәнді кідіріс жасады. Содан кейін өз сұрағына өзі жауап беріп, сөйлеп кетті.— Бұл атам заманнан бері сын мансұқ етіп келе жатқан, өзіміз де талай-талай өлтіре сынап келе жатқан патриархальщина, ескіні көксеу.

Көзілдірікті жігіт әдебиет тарихынан мол хабардар адам екен.

— Мына жарықтық бұрынғы китіңінен әлі танбапты ғой,— деп қалды.

— Китіңі емес, күрзісі ғой. Осы шоқпармен талай жа-зықсызды маңдайға ұрып домалатты ғой,— деп әріректө отырған жігіт тағы сөзге араласты.

Залдан да шу шықты.

— Сіз айтып отырған жас ақын соғыстан кейін туған жігіт. Олай болса, оның көксеп отырған «ескісі» елуінші, алпысыншы жылдар болып шығады. Онда қандай патри-архальщина бар?! Бұл жиындағы әңгіме тақырыбы мүлде бөлек... Оданда сіз өз басыңыздан әңгіме қозғаңыз.

Мен әлі ой жетегіндемін: залда өрендей жастар отыр. Бүгінгі студенттер. Ертеңгі мұғалім-ұстаздар. Ал осы мұ-ғалім-ұстаз бен шәкірт арақатынасы қандай болмақ? Ұс-таз ұстаздығын, сатып, жасының үлкендігін бұлдап, көз келген жерде орынды-орынсыз ақыл айта берсе, ондай ұстазда не күн бар? Осы ойдың ұшы мені жетелеп отырып алыста қалған балалық шағыма, мен оқыған орта мектеп-ке, ондағы бір ғазиз мұғалім-ұстазыма алып барды.

...Бір мың тоғыз жүз отыз сегізінші жылдың күзі еді. Мен онда төрт кластық ауыл мектебін бітіріп, көршімізде жиырма шақырым жердегі Майбалық орта мектебінің бесінші класына келіп түскен болатынмын. Ілгері класта оқитын балалардан білгенім: мектептің бұрынғы шала сауатты мұғалімдері кетіпті де, олардың орнына жоғары оқу орнын биыл бітірген кілең жастар келген. Бәрі де ығай мен сығай.

Оқу басталысымен-ақ бұл пікірдің дұрыстығына менің көзім жетті.

Тарамыс денелі, ұзын бойлы қара кісі Ешмұхамбетов Кәрім — мектеп директоры. Ол маған тіпті өзінің сұсты қияпатымен, маңғаз, паңдығымен әлдебір сәуегей ақса-қал-патриарх секілді болып көрінетін еді.

Жас мұғалімдердің ішінен көз алдымдағысы — төр-

ғыл бет, кесік мұрын, аласа бойлы мұғалім — Ғазиз Әбішев. Әдебиет пәнінен сабақ беретін. Мінезге бай, кіші пейіл, не айта да «бұл не зат?» деп тұратын кісі. Балаларға ұрыспайтын. Сөйтсе де сабағын демімізді ішімізден алып, тыныш отырып тыңдайтын едік. Өзі өлең жазатын балаларды төңірегіне жинап, қанаты қатпаған жастар шығармаларын жалықпай оқып, жөндейтін. Тіпті, кейбір шумақтарын жанынан қосып, неге, қалай өңдеп өзгерткен себептерін де тәпшітеп түсіндіретін-ді.

Ал математика пәнінен сабақ беретін ақ құба жігіт — Шияп Садықовтың жөні мүлде бөлек.

Ешмұхамбетов директорды айында-жылында бір көрсек, Ғазиз үнемі қасызымда болатын. Шияп та мектептің оқу жағын басқарған себепті үнемі көз алдымызда. Дегенмен бұл мұғалімге біз үнемі жолай бере алмайтынбыз. Себебі ол балаларды іш тартып өзіне жақындатып та, жә болмаса сыртқа теуіп, алыстатып та жібермейтін. Біз одан қаймығатын едік. Әлде сабақ беретін әдісі өзгеше болғандықтан сыйлаймыз ба, әйтеуір оған деген сезіміміз жұмбақ, түсініксіз. Бір ғажабы — Шияп мұғалім аз сөйлейтін. Даусын көтеріп балаларға ұрысқан кезі де жадымда жоқ. Сөйтсе де математика сабағын біз айрықша бір мейрам, немесе той секілді күтуші едік. Үзіліс бітпей жатып класқа кіретінбіз. Тақтаны тап-тұйнақтай тазалап, бәріміз де орнымызға барып қимылсыз отырып, есікті бағатынбыз. Шияп мұғалім кешікпейді. Қоңырау соғылған соңғы минутта еңселі класстың есігі ашылады. Арғы жақтан ақ өңін сондай аша түсетін кіршіксіз аппақ көйлек киіп, көк галстук таққан ұзын бойлы, талдырмаш жігіт кіріп келе жатар еді. Біз бәріміз де орнымыздан тұрамыз. Кей мұғалім амандықтың осы түрін қатты ұнатады ғой. «Былай тұрмадың, алай тұрдың», «олай амандасудың орнына былай амандастың» деп ескерту жасап жататындар да табылады. Ал Шияп мұғалім болса, кіре бергенде-ақ қолын көтеріп «отырыңдар»

деп ишарат білдіреді де, өз столына келеді. Содан соң тамағын сәл кенеңкіреп:

— Қалай, сабаққа дайындалдыңдар ма, балалар?— деп сұрайтын.

— Дайындалғанда қандай!— дейміз біз бір ауыздан.

Шияп мұғалім жүзіне аздап күлкінің ізі жүгіреді. Өйткені ол біздің математика сабағына әманда дайындалып келетінімізді жақсы біледі. Біле тұра сұрайды. Ал оның біле тұра сұрап тұрған осы «қулығын» біз біле бермейміз. Ағымыздан жарыламыз. Сол балалық аңқаулығымызға күле ме, әйтәуір күледі. Ал Шияп мұғалім күлсе, біз рақаттанып қаламыз. Өйткені оның қияпатты, сұсты өңіне күлкі жарасады.

Шияптың үні көкірегінен шығатын, қаз дауысты мұғалім еді. Оның үстіне сабақты да өте жақсы түсіндіретін. Әсіресе жаңа тақырыпты өткенде ұрымтал жерді тауып, қиын қисындардың өзін айқын етіп әр оқушыға жеткізіп бере білетін. Сол себепті біз де қарыздар болып қалмайық дейміз бе, «тақтаға кім шығады», «пәлен тақырыпты, кәне кім айтады?» дегенде, қолымызды бірімізден-біріміз асыра көтеруші едік. Өз білгеніңді таныту, сөйтіп бұл мұғалімнің көзіне түсу әрқайсымыздың арманымыз секілді.

1939 жылдың қысы. Сол жылы Сәбит Мұқановтың «Жұмбақ жалау» романы жарық көрді. Кітапқ шөліккеген біздер кітапханаға айлап кезекке тұрып, бұл романды қолдан-қолға тигізбей жаппай оқығанбыз. Екі баланың басы қосылса, әңгіме тақырыбы — осы кітап. Балалар болса Асқарға ұқсағысы келіп, қыздар болса Ботакөз болғысы келіп, сілкініп жатқан кезіміз еді. Бір күні өзінің дағдылы сабағына Шияп мұғалім сол «Жұмбақ жалау» романының екі данасын алып келгені әлі есімде.

— Балалар мына кітапты оқыдыңдар ма?

Бәріміз де шу ете қалдық.

— Оқығанда қандай?

— Қалай оқыдыңдар?— деп сұрады Шияп мұғалім.

Жауап әр қилы. Біреу пілте шам жарығымен түнімен оқыпты. Біреуі ертемен тұрып оқыған. Қолына қағаз, қалам алып керекті жерін жазып алып отырғандар да, жазбай оқығандар да бар. Соның бәрін Шияп тыңдап болды да:

— Балалар, көңілдеріңе келсе де айтайын, тап мына Сафуанша бірің де оқымағансыңдар,— деді.

Менің жүрегім су ете қалды: мақтағаны ма, даттағаны ма?

— Міне, кітап оқу деп мынаны айт! Шияп мұғалім «Жұмбақ жалау» романының соңғы бетін ашты да, ақ жерлеріне толтыра жазылған шатпақтарды көрсетті.

Менің бетімнен отым шықты. Себебі ол шатпақтарды мен жазған болатынмын. Романның бала көңілге әсер салғаны сондай, кітаптың өзімдікі емес, кітапхананыкі екенін де ескермеппін ғой. Тіпті, қай кітаптың болса да бетін шимайлаудың жөн емес екенін ол кезде білмейтін де болсам керек. Ойыма келгенді жаза беріппін.

Шияп мұғалім бірақ ұрысқан жоқ. «Бұдан былай кітапхана кітабын шимайлама»,— деп ақыл да айтпады. Бар болғаны қасыма келді де:

— Арманың көп, сөзің мағыналы екен, мына кітапқа да бірдемелер жазарсың,— деп екінші кітапты менің қолыма ұстата берді. Мен аларымды да, алмасымды да білмедім. Алайын десем, Шияп мұғалімнің кекесінмен айтып тұрғанын анық сезінем. Алмайын десем сыйлайтын, сыйлағандықтан әманда қаймығыңқырап жүретін бедел иесінің сөзін далаға тастау да қиын. Ақыры сезімнің осы екіншісі жеңді ме, мен «Жұмбақ жалау» романын үнсіз алып, портфеліме салдым. Класс іші жым-жырт. Шияп мұғалімнің кекесінмен істеп тұрғанын олар да біледі. Сол себепті қазір бір сұмдықтың боларын күтіп үнсіз қалған. Қасымда отырған Тоқтар деген жалпақ бет, таңқы мұрын, мінезге бай досым:

— Бекер алдың, қазір ұрсады ғой,— деп күбір етті. Бірақ Шияп мұғалім балалар күткен жерден табылмады. Қайрылып орнына барған бойы сағатына қарады. Содан кейін үнді қаз даусымен:

— Балалар, уақыт босқа өтіңкіреп кеткендіктен үйге берген тапсырманы келер сабақта пысықтармыз. Қазір жаңа тақырыпқа көшейік,— деп әңгімені мүлде басқа арнаға бұрды.

Арада бірнеше күн өтті. Мен мұғалім сыйлаған кітапты не істерімді білмей көп жүрдім. Ақыры Тоқтардың ақылымен оңаша отырған кезін пайдаланып, Шияп мұғалімның кабинетіне кірдім. Әлде осы бір келуімді күтті, күтпесе жайдан-жай келмегенімді сезді, әйтеуір, Шияп мұғалім орнынан тұрып жылы қарсы алды.

— Иә, балақан?

— Мұғалім, кітап бетін шимайлап ағаттық жасадым, кешірім сұраймын. Енді қайтып мұндай кемшілікті қайталамаспын,— деп кітапты өзіне ұсындым.

Шияп мұғалім: «Жоқ, бұл қалай, мен саған сыйлап едім ғой»,— деп көлгірсімеді. Тегі өз әдісінің нысанаға дөп тигеніне риза болды ма, жымыып күлді де кітапты қолына алды. Өзі де оқып шыққандығын танытып, әр беттерін ашып отырды да:

— Қалай десең де кітап беттеріне жазғандарың кеңілге қонады. Адам арманшыл болуға тиісті. Өйткені арман қашан да адамды алға жетелейді. Жетекке еру үшін қозғалуың, қимылдауың керек қой. Ал қозғалыс, қимыл, жоқ жерде дәнеңе жоқ. Сен міне, жетінші класта оқисың. Әр нәрсені пайымдауға жарап қалған кезің. Айтқанымды үстірт түсінбессің деп ойлаймын!

Шияп мұғалім осыны айтты да стол суырмасынан «Жұмбақ жалаудың» мен шимайлаған данасын алып, бірінші бетіне: «Сафуан балақанға! Осы кітаптың соңғы бетіне өзің жазған армандарыңның орындалуын тілеймін.

Шияп Садықов»,— деп жазып, қолыма ұсынды. Содан кейін жымыып күлді де:

— Мынау өз кітабым еді, тағы бір белгілер салып тастамасаң кітапханаға апарып тапсыруға тиістімін. Бұдан былай көпшілік оқитын кітапқа ұқыпты қара,— деп стол суырмасына салды. Мен Шияп мұғалімнің кабинетінен төбем көкке жеткендей болып шықтым.

Есік алдында күткендердің де есі жоқ. Кітапты қолдан қолға алып, мұғалімнің қол таңбасын тамашалаумен болды. Ал мен болсам өзімді басқа балалардан бойым озыңқырап тұрған секілді сезінем. Бірақ бұл Шияп мұғалімнің тек маған ғана жасаған ілтипаты емес еді. Бір шама жақсы оқыған балаларды алаламау — ұстанған жолы болса керек-ті. Шын мағынасындағы педагог екендігі оның балаларға деген көзқарасы, іс-әрекетінен әр кезде-ақ көрініп тұратын.

Шияп мұғалімнің қай шешімі болса да, терең толғаныстан күн демей, түн демей балалар жайын ойлап жүруден туатынына осы күні көзім анық жетеді. Үстірт байлам қызбалық бұл мұғалімге жат қылық.

Жетінші класта біз отыз жеті бала оқыдық. Отыз жеті түр-түс қана емес, отыз жеті түрлі мінез ғой бұл. Сабақты «керемет оқыдық» деп қанша мақтанғаныммен, ішімізде тентегіміз де, иіс алмасымыз да табылып қалатын. Солардың өзіне де қатал деген Шияп мұғалімнің көзқарасы шындап келгенде қатал бола бермейтін-ді. Дайындықсыз келген, жауап бере алмаған баланы екілік бағамен көзге шұқымайтын. Ең әуелі үй-жайын, неге дайындала алмаған себебін сұрап білетін. Ал бала жауабынан жалғандықты сезсе, дереу кабинетіне шақырып алушы еді. Бір таңданарлығы — Шияп мұғалім кабинетіне кірген бала мүлдем өзгеріп шығатын-ды. Үлгермегендер үлгеріп, тентектер жуасып кететін. Бірақ себебін ешкім білмейді. Кабинетте болған балалар болса айтпайды. Ай-

дан анығы — кім болса да ол кабинеттен жәбір көріп шықпайтындығы.

Осының бәрін бүгінгі күні ақылдың көзіне салып, сараптай келе түйетінім: Шияп мұғалім бала психологиясы дегенді терең білген. Бала намысының мұқалғыш келетінін, ал мұқалған намыстың күтпеген жайларға апарып соқтыратынын тамыршыдай тап басқан. Соның бір айғағы тағы өз басымда.

Шияп мұғалім кітап сыйлаған соң беделім көтерілді ме, әлде жақсы оқығандығым себеп болды ма, әйтеуір келер жылы өз класымның старостасы болып сайланғаным көз алдымда.

Осы бір тұстағы интернатта өткен өмірімді еске алсам, сол кездің екі бірдей қызық иісі күні бүгінге дейін мұрнымды келіп қытықтайды. Бірі — нан иісі. Интернаттың өз наубайханасы бар. Онда кілең бір әнші украин қыздары жұмыс істейді. Арагідік кезекші болған кезімдегі сурет көз алдымда: үлкен кеспектерде тасып жатқан қамыр жалпақ столдың үстіне төңкерілдеді. Содан кейін оқтаудай жұп-жұмыр кілең бір ақ білектер қамыр үстінде ойнағанда бүгінгі жастардың би билесі түк секілді емес. Сұлу қыздар өстіп өн сала жүріп, ақ білектермен стол үстінде «билеп» болғаннан кейін, иі қанған қамыр қозақы бала ұғымынан тыс бір шұңғыл ыдыстарға аударылады да пеш ішіне жөнелтіледі. Сол пештен шыққан төмпе-төмпе ақ бөлке иісі аш болмасақ та, ауылда ашытпаған нан жеп келген біздердің сілекейімізді шұбыртатынды. Екінші иіс — қағаз иісі. Бұл иістің де әсері мен үшін ашытып пісірілген нан иісінен әсте кем емес. Жазылмаған дәптердің ақ парақтары, оған түскен тор көздер мен шетіндегі қызыл сызықтар ғажайып бір иіс шығарып, сезіміңді баурайтын. Қағаздың тапшылығы ма, білмеймін, әйтеуір бір блокнот, не бір қалың дәптер қолыңа түссе, әкең базардан келгендей қуанатынсың.

Әлі есімде, бір күні сабақ үстінде Шияп мұғалім ин-

тернатқа дәптер келгенін айтты. Аздығы сондай, бала басына біреуден ғана.

Үлкен үзіліс кезінде жүгіріп завхозға бардым. Ол тізімге қарады да: отыз жеті балаға отыз жеті дәптер, деп пар-парлап санап, жетпіс төрт дәптерді ұстата берді. Қызыққандығым сондай, «артық қой» деуге аузым бармады. Класқа келген бетте сырымды Тоқтарға айттым.

— Не істеуім керек? Қайтарып берсем бе екен?

— Қайтарып беріп жындандың ба?! Бөліп алайық та.

— Біліп қойса қайтеміз?

— Біліп қойса, кім алғанын қайдан біледі? Жоғалды дейді де қояды. Оның үстіне соншама көп дәптердің ішінен бір отыз жетісін іздемеуі де мүмкін ғой.

Тоқтардың осы сөзі қамшы болды. Дәптерді жасырып портфельге салып алып үйге әкелдік те, бөліп алдық. Бөлінбей қалған бір дәптерді Тоқтар: «Еңбегің бар ғой, сен ал!»— деп маған берді.

Арада екі-үш күн өтті. Дәптер туралы не сөз болып жатыр дейміз бе, аяқты ұшынан басып жүрдік. Тың тыңдаймыз, сөйткенше болмады, дүңк ете қалды.

— Интернат қоймасында отыз жеті дәптер жетпей қалыпты.

— Старосталардың біріне завхоз жаңсақ санап, артық беріп жіберіпті.

Сол күннің ертеңінде біреуден: «Сені Темірболатов шақырып жатыр»,— деген хабар келді.

Темірболатов Ұтжан жұмсақ мінезді, қартаң адам болатын. Сонда да жүрегім лүпілдеп бардым. «Өлсең де мойындама»,— деп Тоқтар тапсырып жіберсе де, егер алғанымды қадап айтса қайырып берейін деймін. Бірақ завхоз сондай жайбарақат екен. Сол маған күш беріп жіберді.

— Біраз дәптер жетпей қалды, анада саған кеткен жоқ па, балақан?— деді әлденені көтеріп бір жерден екінші жерге қойып жатқан қалпында.

— Жоқ, кеткен жоқ,— дедім мен сенімсіздеу.

Завхоз қайталап ештеңе демеді. Маған көз қиығын да салған жоқ.

— Ө, жарайды өндеше, бара бер.

Мен қуанып, класқа келдім. Болған жайды Тоқтарға айтып өдім, «Әне, айтпадым ба саған, кім алғанын қайдан біледі»,— деп, о да масайрап кетті. Бірақ «Ел құлағы — елу» емес пе, «VIII класс старостасын завхоз шақырыпты, жоғалған дәптер сонда екен. Тоқтар досы екеуі бөліп алыпты»,— деген лақап лезде жайылды.

— Дәптерлерді қалай, қайтардың ба?— деп сұраушылар да көбейе бастады.

Завхоз алдын көріп қайтқаннан кейін мен енді неге болсын бекіп алдым.

— Айтып тұрған дәптерің не өзіңнің? Завхоз шақырса басқа мәселемен шақырған,—деп бет бақтырмаймын.

Тағы да бірер күн өтті.

Шияп мұғалім сабаққа дағдысынан сұстылау келді де, бірден:

— Балақан, артық алған дәптерлерді әлі қайтармапсың ғой. Қазір тұр да завхозға апарып тапсырып кел!— деді. Даусы өктем. Зіл де, бұйрық та сезіледі. Мен де шорт кеттім.

— Алмаған дәптерді қайдан апарып берем?

— Алмағаны қалай? Завхоз отыз жеті дәптер орнына екі-екіден жаңсақ санап жетпіс төрт дәптер берген жоқ па?

Тоқтар қайтсе де мойындама дегендей санымды шымшып қалды. Класс іші мен не дер екен дей ме, тым-тырыс.

— Завхоз жаңсақ санаған жоқ, жаңсақ айтып тұр, мұғалім.

Шияп мұғалім маған сәл тіксіңкіреп қарады. Бірақ үндеген жоқ. «Ал жақсы»,— деді де сабаққа көшті. Осымен әңгіме бітті деп ойладым ба, мәнің де жүрегім орны-

на түсейін деді. Бірақ оным ұзаққа бармады. Сабақ бітісімен Шияп мұғалім мені өзімен бірге кабинетіне шақырды.

— Көкесіне танытады енді,— деген күлкілі дауыстар шығарып салды мені.

Балалар білмей айтпапты. Кабинетіне келген соң Шияп мұғалім қаһарланып кетті.

— Сөзді қой, балақан, жаныңның барында дәптерлерді қайтар қазір. Әйтпесе, жаман болады.

Мен бір қызық халдемін: не айтса да, қалай қорқытса да ерегісемін бе, әйтеуір алған бетімнен қайтар түрім жоқ.

— Жаман болса болсын, қайтара алмаймын.

— Қайтармасаң мектептен қуыласың.

— Қуылсам қуылайын, бірақ қайтара алмаймын.

Шияп мұғалім таңданған секілденді:

— Неге қайтара алмайсың?

— Алмасам қалай қайтарам!— деймін тағы да қарысып. Мұғалім сәл үндемей отырып қалды. Не ойлады? Мына әдісінің мақсатқа жеткізбейтінін ойлады ма, әлде қорқыту, ұрысумен бала жүрегіне жол табылмайтынын сезді ме, кім білсін, әйтеуір орнынан тұрды да, шкаф үстінде тұрған мандолинді барып алды. Бері оралғанда байқадым, жүзі жылы, көңіл күйі өзгеше. Шияп мұғалім мандолиннің жайлап құлақ күйін келтірді де, мені «отыр» дегендей ишарамен диванға шақырды. Өзі қасыма келіп жайғасты да, әлдебір халық әнін тартты. Содан кейін бетіме жылы жүзбен жымия қарап:

— Сен осы домбыра, мандолин тарта білесің бе?— деп сұрады.

— Жоқ.

— Бірақ ән саласың ғой?

— Әнге де онша емеспін.

— Қабырға газетіндегі Жамбылға арнаған өлеңіңді оқыдым. Жақсы екен.

— Түзеп, жөндеген, жаңа шумақ қосқан Ғазез мұғалім ғой.

— Оқасы жоқ, кейін буының бекіп, қаламың төселген ақын деген атаққа ие болған кезде өзің де біреуге көмектесетін боласың.

Мен жадырайын дедім. Шияп мұғалім тағы бір халық өнін тартты. Содан кейін кілт тоқтады да, маған тіктеп қарады:

— Сен, балақан, сабақты жақсы оқитын, тәртіпті, жақсы баласың. Жақсы болмасаң, біз сені староста етіп сайламас едік қой!— Шияп мені қайтер екен деді ме, тоқтап қалды. Мен төмен қарадым. Содан кейін әңгіме тақырыбын кілт бұрды.

— Мен дәптерлердің сенде екенін анық білем. Тіпті ана Тоқтар екеуіңнің бөліп алғандарыңа дейін маған аян. Керек десең қай жерге тыққандарыңа дейін айтып бере аламын. Жалғыз-ақ жаңа балалар алдында ағаттық жіберіп алдым. Көптің көзінше сені қыспауым керек еді. Дәптерлерді қайтар. Бірақ балалар алдында сені арашалап алуды маған тапсыр. Ұрлықшы атандырмаймын.

Манадан бері қыстығып отырсам керек, мен жылап жібердім.

— Ондай-ондайлар бола береді, қысылма да жылама. Бала кезімде менің де ептеп кебежеге түсіп, құрт, май ұрлаған жайым болған. Дәптері құрғырдың жетпей жатқаны ғой, әйтпесе сөз етуге тұрмайтын шаруа мұнымыз...

Мен көзімнің жасын сүрттім де түрегелдім. Шияп мұғалім екі айтпайды. Бала жүрегі тамыршы секілді мұғалімнің бұл қасиетін жақсы біледі. Осы ұғымымды растағандай:

— Ешкімге көрсетпей өзіме ғана әкеп берерсің,— деген қаз даусы мені кабинеттен шығарып салды.

Әңгіме осымен бітті. «Мешкей деген жақсы атақ емес» қой. Келесі күні Тоқтардағы дәптерлерді алып, оған өзім-

дегіні қосып газетке орадым да, жасырынып келіп мұғалімге тапсырдым. Әңгіме кешегі сөзбен бітті деді ме, әлде өзгерісі бар ма, қайтсе де жоғы табылғанына Шияп мұғалім қуана қойған жоқ.

— Бар, класыңа бар,— деп салқын ғана шығарып салды.

Қобалжулы көңілмен класқа кірдім. Қазір ол кіріп келеді де: «Ұрланған дәптерлер міне!»— деп газетті жазады. «Ұры әне отыр!»— деп мені көрсетеді. Сонда қайттім!..

Жұмсақ мінезді Тоқтар:

— Не болды? Өңің қашып кетіпті ғой?— деп сұрады.

— Білмеймін, мұғалім алды суық. Әшкерелеп қоя ма деймін...

Тоқтардың да өңі өзгеріп кеткен секілді. Демін ішіне алып үнсіз қалды.

Әлден уақытта қоңырау соғылды. Класқа Шияп мұғалім кірді. Бәріміз түрегелдік. Арада қанша уақыт өткенін білмеймін, бір кезде мұғалімнің: «Ау, сендер неғып түрегеп тұрсыңдар? Отырмайтын ба едіңдер?»— деген даусы құлаққа келді: Қарасам, жұрт әлдеқашан отырып үлгерген. Түрегеп тұрған Тоқтар екеуміз ғана.

— Сен неге тұрсың?— деппін мен Тоқтарға отырып жатып.

— Өзің отырмаған соң,— дейді Тоқтар сыбырлап.

Арт жақтан дауыс шықты:

— Отыра алмайтын себептері бар олардың.

— Қандай себеп?— деп сұрады Шияп мұғалім.

— Қылмысты. Дәптер ұрлаған.

Шияп мұғалім түсін суытты.

— Оны кім айтты саған?

— Жұрт шулап жүр.

— Өз көзің жетпесе, жұрттың сөзіне неге сенесің?
Дауыс жым болды.

Шияп мұғалім тақтаға қарай бір-екі аттап барды да бері бұрылды.

— Бұл екеуінде түк жазық жоқ. Бәрін шатастырған өлгі завхоздың өзі. Тексере келгенде дәптерлер өзінен шықты. Бір бумалардың арасында қалған.

Тоқтар күрсініп шалқая отырды. Менің де демім дірілдеп шығады.

— Үстірт сөйлеп, жөнсіз сөзге еру жолсыздық болады,— деді Шияп мұғалім.

— Олай болса кешірім сұраймын. Ағаттық болды,— деп жаңағы бала кішірейе сөйледі.

Тоқтар жымың етті. Қыздар жағы: «Е, бәсе!»,— деп шуу ете қалды. Мен үндемей өз орнымда отыра бердім.

Бұдан отыз сегіз жыл бұрын Шияп мұғалімнің даналығы арқасында мен «ұрлықшы» деген жаман аттан осылай құтылған едім.

Ұшқары ойлап келте пішетін кейбіреулері: «Мұның несі даналық?»— деуі мүмкін. Оның үстіне үстірт қарағанға Шияп мұғалім әрекетінде педагогикаға «жатпайтын» да бірдеңелер бар ғой. Айталық, менің абыройымды төкпеймін деп көп алдында өтірік айтты. Шындықты жасырып қалды.. Онысы дұрыс па еді?!

Мен қазір ата болған адаммын. Немере-шөберелер сүйіп отырған жанды-жақты үйде әр ата-ана өзінше педагог болуға тиісті ғой. Мен ол кездегі бала көзімен емес, бүгінгі педагогикадан хабары мол, бала тәрбиелеудің жөн-жосығын білетін ата көзімен қарағанның өзінде де, Шияп әрекетін бірден-бір дұрыс жол демекпін. Өйткені «шындықты жасырып қалудың» ірісі мен уағы бар. Кейде ірі шындықты жасыру қылмысқа итермелесе, ұсақ нәрсе-ні ешкерелеу қылмыстан да ауыр болмақ. Рас, мемлекет мүлкіне біреулер қол сұғып, екінші біреулер соны жасырып қалса, өне, бұл — қылмыс. Ал ана дәптер мәселесі секілді ұсақ, болымсыз жайды ақ көкіректік танытып, ай-

қайлап жату — кісілік қасиетке дақ түсірерлік білімсіздік, керек десең надандық демекпін. Өйткені адам тағдырының кілті кейде осындай ұсақ оқиғадан көбірек табылып қалатынын ескермесек болмайды. Мәнің жұбайым мұғалім болып істейді. Бұдан біраз жыл бұрын мектепте өзі куә болған бір қайғылы оқиғаны айтып берген еді: бесінші класта оқитын бір бала үйіне келген де атылып қалған. Артына жазып қалдырғаны: «Папа, мама! Кешіре көріңдер, сендерді ұрлықшы баланың әке-шешесі деп көзге шұқыттырғым келмеді». Бары осы. Ақыры қазамен ғана шешілер қандай ұрлық жасапты сонда ол бала? Осы қайғылы оқиғаның алдында V класта бір баланың қаламы жоғалған.

Класс жетекшісі тықылдаған тым пысық әйел екен. Балаларды тізіп қойып түгел тінткен... Сонда жоғалған қалам әлгі баланың қалтасынан шығыпты. Жаңағы тықылдақ педагог баланы жұрт алдына шығарған да тілдеген: «Ұрлықшысың, өтірікшісің. Әке-шешене барып айтам, милицияға апарып түрмеге жаптырам»,— деп бала намысына тиген... Соның аяғы жаңағы қайғылы оқиға. Ойлаңызшы, қылмысты жасаған кім? Қалам ұрлаған бала ма, әлде мұқалымпаз бала намысын қорлаған ана мұғалім әйел ме? Әрине, мұғалім әйел. Тайға таңба басқандай даусыз бір шындық бар: ұшқыш болмасаң, самолет штурвалына отыруға тиісті емессің. Тетігін білмеген адам ЭВМ-нің маңайына да бара алмайды. Барса күлкі болады. Ал бала жүрегінің, бала психологиясының кілтін іздемейтін, іздесе де таба алмайтын, педагогтық қабілет-дарыны жоқтар мектеп есігін ашып, класқа кіруге не себепті қақылы?

Біз кейде жас балалар өз ойлаған жерімізден шықпаса, шошынып қаламыз. Өзіміз бала болып көрмегендей түймедейді түйедей етіп жіберетініміз бар. Бүгін дәптер ұрласа, ертең біреудің қорасына түсіп түйесін ұрлайды деп қараймыз. Бүгін біреудің портфелін ашып, қалам «ұрласа», ертең қалтаға түсіп ақша ұрлайды деп шошына-

мыз. Осы шошынуларымызда бала психологиясын жете білмегендіктен туатын ұшқарылық барын пайымдай бермейміз. Бұл «ұрлықтардың» шын ұрлық болмай, жүре бара есейе келе балалық шақпен бірге кететін бала мінездің қызығушылығы болуы ма ықтимал ғой. Шын ұрлықтардан осы балалық қызығушылықты айыра білу үшін шын педагогтік көрегендік даналық керек. Шынында да қазір ойласам, Шияп мұғалім даналық танытпай, алдап қолға түсіріп алып, жұрт алдында масқарамды шығарса, менің тағдырым қай арнамен кетерін бір тәңірдің өзі білсін. Әйткені бала жүрегінің кілті табылмаған жерде мұқалғыш бала намысы неге апарып соқтыратыны белгілі ғой.

* * *

Арада ұзақ жыл жатыр. Ұлы Отан соғысы біз оқыған мектеп қабырғаларын шалқайта айырып, әрқайсысымызға әр қилы жолдар дайындады. Соғыс басталысымен Ғазез бен Шияп өздері сұранып майданға аттанды. 1942 жыдың мартында Тоқтар екеуміз де армияға шақырылды. Жолымыз Алматы қаласына дейін бірге түсті де, 17 март күні бұрынғы «Ударник» кинотеатрының (қазіргі қуыршақ театры) үйі бізді ажыратып жіберді. Тоғыз жолдың торабы болған осы үйден Тоқтар батысқа, мен шығысқа аттандым. Көп кешікпей мен шығыстан батысқа оралдым. Ал бір өкініші батысқа аттанған Тоқтар шығысқа қайтып оралмады. Майдан жұтқан боздақтардың бірі ол. Ғазез бен Шияп тағдырлары да қилы-қилы.

Майданға семья құра алмай бойдақ аттанған Ғазез талай жараланып, ақыры елуінші жылдың бас кезінде туған жері Көкшетаудың Қарағаш аулына оралды. Қарағаш — даңқты жер. Одан қазақ поэзиясының тарланы Жақан Сыздықов қанат қаққан. Бұл жер — жас талантын аша алмаса да, өз заманының оқушысына танылып кеткен

Елжас Бекенов туған жер. Талант дарыған осы ауылда мен 1963 жылы болдым. Арада жиырма екі жыл өткенде ұстазым Ғазезбен кездестім. Баяғы үн, баяғы саумал мінез. «Бұл не затты» да Ғазекең ұмытпаған. Бар өзгерісі — семья құрған. Біз ересек балалардың әкесі болсақ, Ғазекең шиеттей сәбилердің әкесі. Құдай берген сынық мінезі ме, әлде оның балаларынан менің балаларым әлдеқайда үлкен болғандықтан ба, Ғазез ұстазым кішірейіп маған «сіз» деп сөйледі. Бір-екі рет ескертіп; «Сіз маған ұстазсыз ғой және қандай ұстазсыз, ал мен өмір бақи сіздің шәкіртіңіз ғанамын. Сіздей ұстазым барлығын мақтан етемін»,— десем де Ғазекең «сізден» танбады. Бірақ мен Қарағаштан қанаттанып аттандым. Қаншама ұзақ жол болсын, басы бірінші қадамнан басталады демей ме, мен бүгін қазақ совет әдебиетінде бір нәрсені тындыра алдым-ау десем, соның бастауында Ғазез Әбішевтей ғазиз жан тұрғаны мен үшін мақтаныш.

Ал Шияп аға болса, соғыстан жаралы оралған жанның бірі. Бір қызығы — келген бетте біраз жыл партия қызметінде болған. Кейін өзінің сүйікті қызметі мектепке ауысқанда: «Менен қайбір партия қызметкері шығушы еді. Мектебіме көліп енді дұрыс болды»,— депті. Ол біраз жыл Солтүстік Қазақстанның Сергеев ауданында бір үлкен орта мектепте директор болып қызмет істеді. Қазір пенсияда.

Мен Шияп ағамен 1965 жылы кездестім. Таңданарлығы — кейбір педагогтер ұқсап: «Мен саған ұстазбын, сен маған шәкіртсің»,— демеді. «Мен сіздің шәкіртіңізбін, сіз маған ұстазсыз»,— деп мен айтсам, әлдеқайда ұтымды болатынын зерделі педагог білсе керек-ті. Елпілдеп алдыма да түсе қойған жоқ. «Майбалық орта мектебінен озып шыққан жалғыз өзің ғанасың ғой. Жазғандарыңды оқимын»,— дегені болмаса баяғы жылуы ішінде, сырты салқын қалпы. Тал бойынан мен тапқан бар мін — киімі жұпынылау секілді. Кигені көңдеу шалбар, өңірін айқара

түймелейтін пиджак. Әңгіме үстінде тағы бір аңғарғаным: бір кезде жұртты табындырып, әйелдерді ынтық өткен сұлу жүзіне өмір сызықтары түскен. Қаз даусында да аздаған жарықшақ бар. Адам психологиясын тамыршыдай дөп басып танитын педагог, менің осы сәттегі көңіл күйімді байқап қалды ғой деймін, қабағына кірбең іліп, терең күрсінді:

— Үйге жүріңдер, шай ішейік.

Ұстаздың айтқаны маған заң, мен орнымнан тұрдым.

Үш-төрт бөлмелі ағаш үйдің іші бостау, салқындау көрінеді маған. Алдыңғы бөлмеден ақ жаулықты бір қарт ана шықты.

— Төрлетіңдер, балалар!

Ойыма оқыс келген сауал:

— Жеңгеміз қайда?

— Манадан бері айта алмаған едім. Мисалым жеңгең дүние салған...

Мисалым жеңгей менің көз алдымда. Дөңгелек жүзді тым сүйкімді кішкене кісі. Қыста биік өкшелі фетр пима киіп жүретініне дейін білем. Ол бізге сабақ берген жоқ. Сонда да сынық мінез, сыпайылығы үшін, Шияп секілді жігіт төресінің лайықты, жарасымды жұбайы болғандығы үшін қатты сыйлап, алдын кесіп өтпейтінбіз. Есімде сақталған тағы бір көрініс: екеуінің жұбын жазбай бірге жүретіндігі. Мектепке бірге келетін, мектептен бірге кететін. Класта терезеге жақын отырған балалар: «Әнекей»,— деп қалса бәріміз бірден түсінетін едік те, дүр етіп терезеге ұмтылатынбыз. Сонда бір-біріне қос аққуша сондай үйлесіп келе жатқан, не кетіп бара жатқан Шияп аға мен Мисалым жеңгені көретінбіз де қызығатынбыз. Жүріс-тұрысы, мінез-құлықтарына еліктейтінбіз де. Олар біз үшін әманда сұлулық пен тазалықтың, татулық пен асыл махаббаттың ойып алған үлгісі секілденіп тұратын.

Біз зират басына бардық. Мисалымға деген Шияп махаббатын мен осы жерде көргендеймін. Қызыл кірпіштен

көтеріліп, марқұмның өз көңіліндей ақпен сыланған күмбез төңірегінде аялы алақанның ізі жатыр. Тазалық-татулық ізі, айнымас достық ізі.

Зират басынан қайтқанда, Шияп ағаның жүдеп, шөгіп қалғанын байқадым. Сол халден шығарып алайын дедім бе, қасымыздағы жолдастарға баяғы дәптер тарихын айтып едім, Шиякеңнің де есінде екен:

— Бәрі де жоқтықтың салдары ғой,— деп ақталған секілді болды. Ол оқиғада сондайлық тапқырлық бар деп танымайтындай. Менің көңілімде мұғалімнің мені жұрт алдында ақтап алғаны көбірек сақталса, оның есінде тіктеу келгені, «ұрысқаны» көбірек қалып қойғанға ұқсайды. Байқаймын, «дәптер мәселесіне» екеуміз екі тұрғыдан қарайтын сияқтымыз. Оның да жөні бар. Шиякең секілді көшелі адам: «Есіңде ме, мен сені арашалап алып едім ғой»,— деп жоқ жерден өз басын өзі түсіріп, босқа шашалып жатса, не болғаны?!

Ұлы Абайдың:

Жалғанда сенен артық маған
жар жоқ,
Саған жар менен артық
табылса да,—

деген жолдарының жүрекке ұялар сиқырлы күші «сен», «мен» деген есімдіктердің өз орнын тауып тұрғанында емес пе! Ал осы жолдарды сәл өзгертіп:

Жалғанда менен артық саған
жар жоқ,
Маған жар сенен артық табылса да,—

десе надандықтың көкесі болып шықпас па!

Міне, менің алғашқы ұстаздарымның бірі Шияп Садықов бұл күнде ата болған шәкіртінің өзі мақтана алатын осындай адам.

Мәжнүн тал (повесть) 5

Әңгімелер

Сәби жауабы	75
Бала ұнатқаны — балмұздақ	76
Ал өнді кімсің?	77
Қысылып қалдым	78
Маман қашан келеді	78
Жұлынбаған қызғалдақ	81
Екілік	83
Бестік баға	83
Бала тілі	84
Тұман көз	85
Оқығанның көзі ашық	87
Алма неге Инет атанды	88
Жанар мен Данар	89
Жүректің кілті (деректі әңгіме)	91

САФУАН ШАЙМЕРДЕНОВ

МЕДЖНУН ТАЛ

повесть и рассказы

(на казахском языке)

ИБ № 1315

Редактор К. Құдабаева. Художник Л. Тетенко. Худ. редактор Б. Ақанәев. Техн. редакторы: Р. Бирюкова, О. Пегова. Корректор Т. Абдрахманова. Сдано в набор 04.07.79. Подписано к печати 14.12.79. УГ16487. Формат 70×108¹/₂. Бумага тип. № 2. Гарнитура журнально-рубленая. Печать высокая. П. л. 3,5. Усл. п. л. 4,9. Уч.-изд. л. 4,82. Тираж 30 000 экз. Зак. 807. Цена 30 коп. Издательство «Жалын» Государственного комитета Казахской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, 480003, г. Алма-Ата, ул. Гоголя, 111. Фабрика книги производственного объединения полиграфических предприятий «Китап» Государственного комитета Казахской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, 480046, г. Алма-Ата, пр. Гагарина, 93.

